

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Lolland-Falster 1986

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND

Årbog 1986 – 74. årgang

Tryk: Lollands-Postens Bogtrykkeri, Maribo
Bogbinder: B. Sandersens Bogbinderi, Næstved
Redaktion: Verner Hansen, Maribo

Omslagsbillede:

Kragssnapps Hus i Nykøbing F. med det tilstødende Czarens Hus. I artiklen i årbogen fortælles om de spændende udgravninger af det gamle hus. (Tegning: Greti Hansen, Maribo).

Indholdsfortegnelse

Socialdemokraternes vej til flertallet i Nakskov ..... 5 Af Else-Marie Boyhus	Lolland-Falsters museer 58
»Kragssnapps Hus« i Nykøbing ..... 32 Af Mogens Vedsø	Lolland-Falsters lokalhistoriske arkiver 71
Plantør var Sydfalsters Dalgas ..... 43 Af Peder Jensen	Årbøger og lokalhistoriske skrifter om Lolland-Falster 77
Lolland-Falster i bogverdenen ..... 51 Af redaktør Verner Hansen, Maribo	Lolland-Falsters historiske Samfund 78
	Person- og stedregister 83

Socialdemokraternes vej til flertallet i Nakskov

Af *Else-Marie Boyhus*

Systemskiftet i 1901 afsluttede en generations politisk ørkenvandring. Parlamentarismen sejrede, regeringen skulle herefter udgå af folketingets flertal, og det politiske liv i Danmark kunne tage fat på alle de reformer, der snart igennem mange år havde trængt sig på. Den største sag var en ændring af grundloven, bort fra grundloven af 1866, der gav de privilegerede magten, og tilbage til principperne fra den første grundlov fra 1849. Men også mange andre ændringer skulle nu føres ud i livet, og i kølvandet på systemskiftet vedtog rigsdagen en lang række love, der gav folkeligt medansvar for en række områder, og som lagde flere opgaver ud til kommunerne.

Blandt disse love er lov om menighedsråd (1903), skoleloven af 1903, loven om de frie fattiggasser, der skulle gøre det muligt at holde flere fri af det egentlige fattigvæsen (1903), 1907 loven om hjælpegekasser, der gik et skridt videre i denne retning, og i 1907 den første lov om arbejdsløshedsforsikring. Af største vigtighed var skattereformen 1903, der afskaffede de gamle skatteformer: Tiende og hartkornsskatter og erstattede dem med ejendomsskyld, dvs. skat på

ejendom samt skat på indkomst og formue. Det sidste krævede udvikling af et helt nyt ligningssystem, og der blev lagt en betydelig kompetence i de ligningskommissioner, der var folkevalgte, idet de fastsatte ligningsgrundlaget for såvel stats- som kommuneskat.

Endelig må som den sidste direkte følge- lov af systemskiftet nævnes den nye kommunale valglov fra 1908, der gav kvinderne valgret og nedsatte valgretsalderen til 25 år.

Det politiske liv ændres

Det politiske liv ændrede efterhånden form og indhold. Omkring århundredskiftet var de politiske partier ikke entydige og fast opbyggede, således som vi kender det i dag – og slet ikke på det kommunale niveau. Højre var ikke nogen fasttømret gruppe – omend socialdemokraterne ved konsekvent at kalde dem »Estrupperne« forsøgte at postulere det. I en by som Nakskov var der mange mennesker af borgerlig observans; de følte sig ikke som partimedlemmer, men samledes op til valg til fælles optræden gennem Nakskov vælgerforening.

Den 20. Maj.

Paa Tirsdag skal det afgøres, om nogle faa hundrede Godsejere skal have Magten her i Landet eller det skal lykkes Folket at erobre 5. Juni Grundloven tilbage. I 1866 fik de Godsejerne Folket for de i 1849 erobrede Rettigheder; nu slaar vi et ærligt Slag for at vinde det tabte tilbage.

Stem paa Redaktør Bresemann!

Venstre var til venstre og havde været hovedkraften i at bryde Højres magt, det, der lykkedes ved systemskiftet. I den kamp og i den efterfølgende for at få ændret grundloven (skete først i 1915) stod Venstre nærmere Socialdemokratiet end Højre, og i de første år efter systemskiftet var der i adskillige af Venstres mange grupperinger tættere kontakt til socialdemokraterne end til borgerlige kredse. Ja, i 1906 anbefalede Venstres hovedbestyrelse et samarbejde med socialdemokraterne op til det kommende kommunevalg.

De borgerlige vælgere i Nakskov var som i så mange byer omkring århundredskiftet først og fremmest individualister, som valgte de personer, de anså for de bedste, ind i byrådet – ofte familier, der havde præget byen igennem flere generationer. Ideologi spillede ikke den store rolle undtagen på ét punkt: de var antisocialister!

Over for disse løse, borgerlige grupperinger stod så Socialdemokratiet, der lige fra sin start var fast og disciplineret organiseret. I Nakskov grundlagdes Socialdemokratiet i 1884. Begyndelsen var vanskelig, og mange kræfter blev brugt på at få organisationen op at stå og at få arbejderne samlet i fagforeninger. På det område skete der meget i løbet af 1890'erne, og ved septemberforliget i 1899, der skabte arbejdsmarkedets spilleregler, var de vigtigste fag i Nakskov organiseret. I bypolitik havde der ikke været

Den vigtigste politiske opgave efter systemskiftet var genindførelse af junigrundloven. Forfatningssagen spillede en stor rolle i årene frem til 1915 både lands- og lokalpolitisk. Venstre var præget af mange forskellige grupperinger, der i større eller mindre grad i denne sag samvirkede med socialdemokraterne og Det radikale Venstre. 1915 nåede man frem til et kompromis, og 5. juni underskrev kongen den nye grundlov. I valgkampene op til folketingsvalgene i de år spillede grundlovssagen en stor rolle. Illustrationen er fra Lolland-Falsters Socialdemokrat den 16. maj 1913.

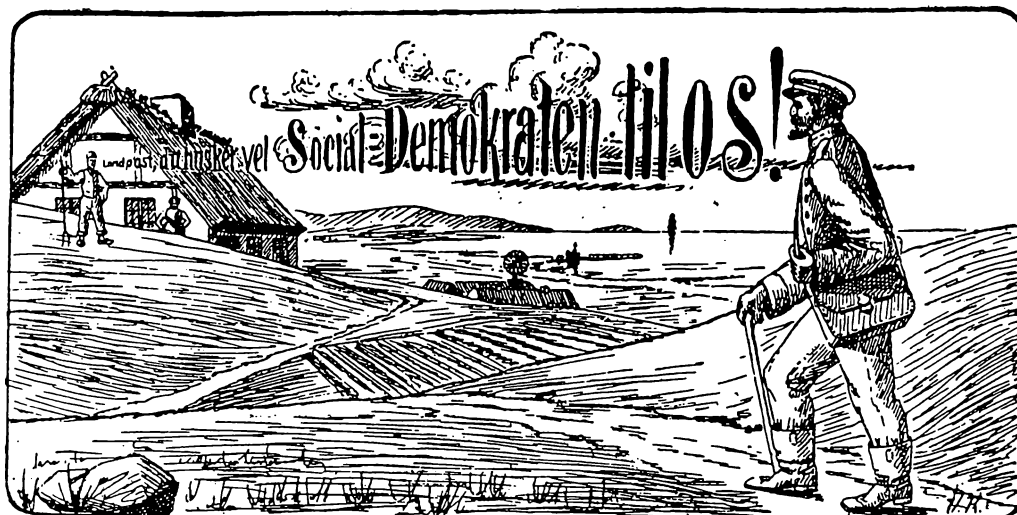
Sofus Bresemann 1864-1945. 1900 agitator i Lolland-Falsters stift med bopæl i Nakskov. 1901-19 redaktør af Lolland-Falsters Socialdemokrat, 1901 opstillet som folketingskandidat, 1903-09 formand for ligningskommissionen, 1906-33 medlem af Nakskov byråd, 1914 kongevalgt borgmester, 1919-28 folkevalgt borgmester. 1913-35 medlem af folketinget. 1934 til sin død i 1945 bosat i København.

kræfter til at gøre sig gældende. Man havde fået repræsentanter valgt ind i bestyrelsen for de fattiges kasse og en enkelt i ligningskommissionen, men ved byrådsvalget år 1900 blev partiet ikke repræsenteret.

Socialdemokratiet

År 1900 sendte kontrolkomiteen for den socialdemokratiske presse Sofus Bresemann til Nakskov, hvor han skulle virke som agi-

I 1901 startede Socialdemokratiet og arbejderbevægelsen i Nakskov deres egen avis: Lolland-Falsters Socialdemokrat. Der måtte arbejdes hårdt på at få opla-

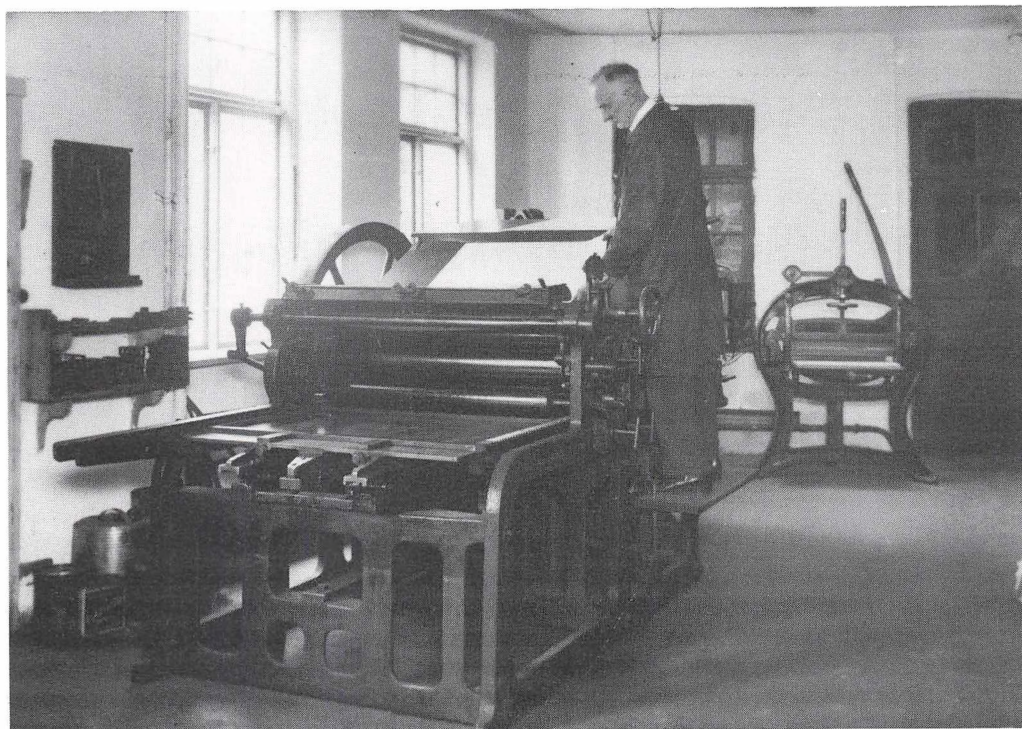
get op, især måtte der agiteres kraftigt i landdistrikterne. Reklamen: »Landpost, du husker vel Socialdemokraten til os!« er fra 1908.

tator, skrive til avisen Socialdemokraten og udsprede kendskabet til denne avis i området. Og med ham kom der gang i arbejdet. Trods modvilje fra medlemmer i kontrolkomiteen besluttede man sig for at starte et selvstændigt dagblad: Lolland-Falsters Socialdemokrat, der udsendte sit første prøvenummer i september 1901. Denne avis blev det vigtigste redskab i den videre kamp.

Lokalaviserne var overordentlig vigtige i det lokalpolitiske arbejde i hele første halvdel af vort århundrede. Før radio og TV var det aviserne og valgmøder og andre politiske møder, der skabte opinionen, og Bresemann så rigtigt i at sætte så meget ind på at få avisen op at stå. Over for sig havde han Højres talerør: Vestlollands Avis, ledet af redaktør Erichsen, og Venstres Nakskov Tidende med N. Th. Petersen som redaktør, han var tillige medlem af byrådet. Disse tre aviser blev en veritabel slagmark – og som en bivirkning fortræffelige kilder til skildringen af den politiske historie.

To konfrontationer

I 1902 fik Bresemann sit første offentlige tilidshverv. Byens borgmester, Preben Hoskiær, der var kongevalgt formand for byrådet, samtidig med at han var byfoged (politimyndighed) og ledende administrator, interesserede sig meget for at forbedre det sociale netværk. Det var således hans ildhu, der førte til opførelsen af Nakskov alderdomshjem i 1903. Året før var han i fuld gang med en ændring og effektivisering af fattigvæsenet. Det sociale netværk var svagt, og kom man under fattigvæsenet, mistede man sine borgerlige rettigheder såsom valgret, og man måtte ikke gifte sig uden myndighedernes tilladelse. At komme ud af fattigvæsenet igen var overordentligt vanskeligt, og Hoskiærs – og med ham mange andres – bestræbelser gik ud på at undgå det. Bl.a. ved midlertidige hjælpeforanstaltninger enten gennem indsamlede midler eller gennem de frie fattiggasser eller andre former for hjælp. For at få det til at

De lokale dagblade var meget vigtige medier i de politiske kampe. Fotografiet viser den maskine, der trykte højreavisen Vestlollands Avis 1901-1909.

fungere måtte man tidligt have kendskab til behov, så at sige tage sagerne i opløbet.

I 1902 satte Preben Hoskiær sig for at få organiseret fattigvæsenet på en for sin tid helt ny og uprøvet måde. Ideen var at opdele byen i 25 fattigdistrikter hver med en frivillig fattigforstander, udpeget af byrådet, som skulle virke som forbindelsesled mellem de nødlidende og det private og offentlige hjælpesystem. Byrådet var tøvende, især fattigudvalget, som forudså kompetenceproblemer med sådanne fattigforstandere. Hoskiær indkaldte til et stort borgermøde, hvor han forelagde planerne. Her spillede Bresemann for første gang en direkte bypolitisk rolle, idet han bakkede borgmesteren

op og foreslog, at der i stedet for én skulle udpeges to fattigforstandere i hvert distrikt, det ville give arbejder- og middelstanden mulighed for at gå ind i dette arbejde. Hoskiær tog imod Bresemanns udstrakte hånd, ændrede sit forslag, så der skulle være to fattigforstandere i hvert distrikt, og fik ordningen igennem byrådet.

Bresemann blev én af de nyudnævnte fattigforstandere og kom samtidig i bestyrelsen for hjælpeforeningen. Men samarbejdet blev af kort varighed. Bresemann organiserede fattigforstanderne i et forstanderskab, og byrådets fattigudvalg så sin indflydelse truet. Og da avisen Lolland-Falsters Socialdemokrat flød over af ideer til reformer og

Vor Pligt i denne Uge.

Valglisterne over Vælgere til Folketinget ligger i disse Dage — **fra 1. til 8. Marts** — fremme til Eftersyn i alle Kommuner.

Vi henstiller indtrængende til vore Partifæller at **efterse Valglisterne. Se samtidig efter for Venner** og bekendte og **varsko dem**, hvis deres Navn ikke findes paa Listen.

I Byerne ligger Valglisten fremme paa Raadhusene, i Landkommunerne paa et for Beboerne tilgængeligt Sted, som Regel i Skolerne.

Da **der bliver Valg i Forsommeren**, gælder det om, at alle vore Navne findes paa Valglisterne. Det er den første Betingelse for et godt Valg.

Ingen Socialdemokrat maa undlade, at efterse Valglisten !

At sørge for, at alle vælgere kom på valglisterne, var en af de mange opgaver, Lolland-Falsters Socialdemokrat påtog sig. Op til hvert eneste valg blev der agiteret. Eksemplet er fra den 4. marts 1910.

Offentlig valghandling på torvet i Nakskov i begyndelsen af vort århundrede. Foran rådhuset var der bygget en stor tribune. Her fik hver af kandidaterne og deres 25 stillere plads. Kandidaterne blev præsentere-

ret i alfabetisk orden først af formanden for deres stillere, derefter af kandidaten selv. Valget kunne derefter foretages ved håndsoprækning, hvis ikke en af kandidaterne forlangte skriftlig afstemning.

kritik af de bestående forhold, blev det for meget. Byrådet pressede Bresemann til at nedlægge sin første kommunale tillidspost efter kun to måneders funktion. Det var ellers ikke Bresemanns natur at bøje sig for pres af den art, men i dette tilfælde gjorde han det for ikke at ødelægge den orden, Hoskiær med så stort besvær havde fået igennem.

Hoskiær søgte også i en anden sag at forhindre konfrontation imellem det borgerlige byråd og socialdemokraterne, men denne gang forgæves. I 1902 var der uro omkring organisering af arbejdet på havnen. Der havde længe været utilfredshed hermed både fra arbejdsgiver- og fra arbejds-

Men førend arbejderne havde spillet ud, udarbejdede byrådet regler for et havnelav, der skulle have monopol på arbejdet på havnen, og medlemskab af havnelavet udelukkede medlemskab af andre faglige organisationer. Hoskiær forsøgte at få det bremsset, men forgæves. Byrådet vedtog det i januar 1903 med 13 stemmer for og 2 imod (Hoskiær og venstremanden Søren Hansen). Det gav voldsom uro i byen og en kraftig mobilisering af arbejderbevægelsen, der klagede til indenrigsministeriet og til ministeriet for offentlige arbejder. Og da de to ministerier meddelte, at de ikke kunne stadfæste det regulativ for et havnelav, som byrådet havde vedtaget, faldt det bort. Men

glemt blev sagen ikke, da socialdemokraterne indledte mobiliseringen til ligningskommissions-valget, der skulle finde sted i august 1903.

Valget til ligningskommissionen 1903

Socialdemokraterne anså en sejr i valget til ligningskommissionen for meget vigtig med de nye beføjelser, skattereformen havde givet den, og de satsede hårdt og målbevidst på at vinde. De førte en kraftig agitation, men først og fremmest satte de ind på at sikre, at alle valgberettigede arbejdere virkelig fik valget og blev opført på valg-listerne. Det, der oftest kunne være i vejen, var, at vedkommende ikke havde betalt skat eller ikke havde betalt modtagen fattighjælp retur. Lolland-Falsters Socialdemokrat bragte mange opfordringer til at få bragt forholdene i orden og trykte formuleringer af klagebreve, som de enkelte så blot kunne skrive af.

Resultatet af valget blev socialdemokraternes første overbevisende sejr. Af 1460 vælgere stemte de 888, og af dem stemte 521 på de socialdemokratiske kandidater. En sammenligning med det tilsvarende valg i 1900 viste klart, at det var de borgerlige vælgere, der havde svigtet ved at blive hjemme (stemmeprocenten var godt 60). Borgerskabet var taget på sengen, socialdemokraterne havde flertallet, og Bresemann blev formand for ligningskommissionen. Det blev noget af en milepæl – »Banan er aaben til Byraadet. Om 2 Aar kan hele Middagskliquen flyttes ud af Byraadet« – skrev Lolland-Falsters Socialdemokrat den 28. august 1903.

Byrådsvalget 1906

Den købstadskommunale valglov fra 1868 delte vælgerne op i to kategorier. De højstbeskattede valgte den mindre del af byrådet

(i Nakskov 7), mens hele vælgerkorpset valgte den større del (i Nakskov 8). Valgberettigede var mænd over 30 år, der havde været bosat i kommunen et år, havde betalt skat og ikke havde modtaget fattighjælp, som ikke var tilbagebetalt.

I årene fra 1903 til byrådsvalget i 1906 intensiverede socialdemokraterne deres arbejde på at få sat alle i skat – efter evne selvfølgelig – men sat i skat for derigennem at sikre dem valget. En særlig gruppe udgjorde de aldersforsørgede mænd. Ifølge loven om aldersundersøttelse fra 1891 blev hjælpen givet uden fattighjælps virkninger, dvs. uden at modtageren mistede valget. Men i og med, at understøttelsen – der ydedes efter skøn – var meget beskedent, undlod mange kommunalbestyrelser at opkræve skat, og derved mistede modtagerne valget. Denne sag tog den nyvalgte ligningskommission op og indstillede den 18. januar 1905 til byrådet, at kommunen forhøjede de aldersundersøttedes pengehjælp med det beløb, der var pålignet dem i skat. Men byrådet vedtog på sit møde 1. februar 1905 kun at ansætte *de* aldersundersøttede i skat, som selv ønskede det. Socialdemokraterne forsøgte flere gange senere at få sagen gennemført, men det lykkedes først, da flertallet var hjemme i april 1913.

Valget i 1906 var til den større del af byrådet – altså den, som hele vælgerkorpset kunne stemme til. Den mindre del var valgt i 1903 og sad til 1909. Allerede i oktober 1905 påbegyndte Lolland-Falsters Socialdemokrat en lang række artikler om kommunale forhold. Det var dels en indføring af læserne i problemerne og sammenhængene, dels fremlæggelse af alternativer, altså på én gang voksende uddannelse og agitation.

Den borgerlige fløj var ikke så målrettet, og den bestod ikke af stramt organiserede partier. De, der følte sig nærmest Højre,

samledes omkring Vestlollands Avis. Venstrefolkene havde Nakskov Tidende, men det var langt fra alle venstrefolk, der var enige med redaktør N. Th. Petersen i hans antisocialistiske linje. Nogle venstrefolk havde følere ude til socialdemokraterne om et samarbejde. Men der kom ingen bukser ud af det skind.

Set med socialdemokratiske øjne var redaktør Petersen en belastning. Han havde i sin byrådsperiode siden 1903 flere gange svigtet, mente man, og socialdemokraterne havde efter sejren ved ligningskommissionsvalget fået så meget selvfølelse, at de havde mod til at stå på egne ben. Og – som Brese-mann nøgternt konstaterede på et vælgermøde den 17. november 1905 – så rådede Venstre ikke over mange stemmer i Nakskov by.

Bresemanns taktik var en anden. Han ville vinde middelstanden for Socialdemokratiet, dels fordi der i 1906 ikke var arbejdsstemmer nok til at sikre flertallet, dels fordi de politiske mål, *han* havde, krævede bredde. Hans linje var altså at lægge partiet ind mod midten mod middelstanden og de lavestbeskattede af den højestbeskattede femtedel og på længere sigt at få nedsat grænsen mellem den almindelige valggruppe og de højestbeskattede fra 78 kr. til ca. 30 kr. Det var hans mål at erobre flertallet i byrådet, og det krævede under den daværende valglov, at han også gik på strandhugst hos de højestbeskattede. De udgjorde 7, den større halvdel 8, men i og med at den kongevalgte borgmester havde stemmeret og oftest stemte med de højestbeskattede, kom forslag til at stå 8 mod 8, og det var ensbetydende med, at de faldt bort.

Op til valget blev der to centre: Nakskov vælgerforening, der var åben for alle, men som i princippet kom til at repræsentere antisocialisterne, og så Socialdemokratiet,

som appellerede til arbejder- og middelstanden.

Nakskov vælgerforening holdt opstillingsmøde den 29. december 1905. For at blive opstillet i første omgang skulle man have mindst halvdelen af de afgivne stemmer. 335 stemte på mødet, og følgende blev opstillet i første omgang: Rentier Lindel (305 stemmer), købmand Tarp (284 stemmer), bagermester Hermansen (249 stemmer) og gartner Haugaard (195 stemmer). Venstres N. Th. Petersen, som var blevet afvist af socialdemokraterne, kom lige netop med, idet han fik 168 stemmer. Ved endnu en afstemning valgtes gæstgiver Arthur Hansen (164), læge Becker (157) og herredsfuldmægtig Sofus Olsen (142). Blandt de foreslåede, men ikke opstillede, var to, der et par dage efter blev opstillet på den socialdemokratiske liste: arbejdsmand Mogens Lund (110 stemmer), der havde været topscorer ved ligningskommissionsvalget, og købmand Eliassen, der fik 105 stemmer, altså ikke nok til en blot nogenlunde sikker placering. – Ingen tvivl om, at Nakskov vælgerforenings liste var borgerlig.

Socialdemokratiet overlod ikke så meget til tilfældighederne som de borgerlige. På opstillingsmødet den 1. januar 1906, som fandt sted i den nye folkelige forsamlingsbygning, skulle forsamlingen tage stilling til et forslag om 8 kandidater, udarbejdet af fællesorganisationens forretningsudvalg og bestyrelsen for den socialdemokratiske forening. Forslaget blev præsenteret og uden videre godkendt: arbejdsmand H. Stryhn, arbejdsmand Mogens Lund, snedker D. Hansen, typograf Kragh, redaktør Brese-mann, postbud Chr. Johansen, bødkermester Christensen og detailhandler Eliassen. Den midtsøgende Brese-mann midt imellem en gruppe på fire arbejdere og så tre fra middelstanden: en funktionær, en håndværksmester og en detailhandler. Og så var

der tilmed taget hensyn til afholdssagen, som i de år stod ret stærkt, idet to af de opstillede var aktive i denne bevægelse. Der blev ikke opstillet suppleanter, idet valgloven foreskrev, at hvis et byrådsmedlem udtrådte af rådet i valgperioden, skulle der afholdes suppleringsvalg.

Valget 1906: Valghandlingen

Valget fandt sted den 3. januar 1906. Der var 1500 stemmeberettigede i Nakskov, og da 1220 stemte, var der trængsel på valgstedet. Og der var kun ét. Valghandlingen fandt sted på rådhuset. Ikke som tidligere i det såkaldte auktionslokale i stueetagen, men i rådhusalen på første sal. Det vil sige, at 1220 vælgere i tidsrummet mellem kl. 16 og 18 skulle op ad trappen, der var spækket med agitatorer og indpiskere, ind i byrådsalen for at præsentere sig for den af valgbestyrelsens medlemmer, der kontrollerede valglisterne. Derfra hen til borgmesteren for at få en stemmeseddel, hvis eneste påtryk var »stemmeseddel«, resten skulle han selv fylde ud ved et af de opstillede borde, for så at aflevere stemmesedlen og atter ned ad trappen og ud på torvet.

Der var pres på, og valghandlingen måtte da også forlænges først til kl. 19 og endnu en gang til kl. 20. En overgang så det ud til, at de skifteholdsarbejdere, der skulle møde på sukkerfabrikken kl. 18, ikke kunne nå at stemme, og der blev også problemer, da skiftet, der fik fyraften kl. 18, skulle stemme. Men her trådte det socialdemokratiske valg-bureau til og holdt andre af deres vælgere tilbage for sukkerfabrikkens arbejdere. Afstemningstiderne var et gammel strids-punkt mellem valgbestyrelsen og arbejderbevægelsen, men denne gang blev det klart gennem praktisk organisering.

Den omstændelige procedure i valglokalet og den kendsgerning, at stemmeafgivning

ikke blot var at sætte et kryds, stillede krav til både indsigt og tålmodighed hos vælgerne. Valghemmeligheden var det så som så med, i og med vælgerne sad ved borde uden afskærmning og skrev på deres stemmesedler. For at gøre det lettere havde Nakskov vælgerforening og Socialdemokratiet hver for sig ladet fortrykke nogle mærkater med navnene på deres kandidater; de var beregnet til påklæbning på den udleverede stemmeseddel. Disse fortrykte sedler var i bunker anbragt på de skriveborde, hvor stemmesedlerne skulle udfyldes. Begge partier havde til stadighed folk i valglokalet for at se, hvor hurtigt det svandt i bunkerne. Dels skulle man sørge for at fylde op, dels blev der taget bestik af valgets udfald, efter hvor hurtigt det svandt i bunkerne. På et tidspunkt måtte Nakskov vælgerforening i huj og hast genoptrykke de borgerlige sedler, da de næsten var brugt op. – Det var de imidlertid ikke på grund af almindelig vælgertilslutning, men fordi socialdemokraterne havde lagt taktikken om. Partiets agitatorer sørgede for, at »deres« vælgere, før de gik ind i valglokalet, havde fået den socialdemokratiske mærkat. Inde i valglokalet tog de så en borgerlig, klæbede diskret i et hjørne eller i en vindueskarm den socialdemokratiske på stemmesedlen og stak den borgerlige i lommen uden at bruge den.

Man brugte de kneb, man kunne, og ved en valghandling under sådanne forhold gjaldt det for partierne om at have valg-bureau så nær ved valgstedet som muligt. Nakskov vælgerforening kunne dårligt være nærmere, idet de havde hovedkvarter i auktionslokalet i rådhusets stueetage. Socialdemokraterne havde lejet sig ind i Kasinos gård (senere Bristol), der lå i Tilegade lige over for rådhuset. Herfra tog man hånd om vælgerne, udleverede mærkater, fulgte tilstrømningen, holdt dem tilbage, der kunne vente, og sørgede for at få dem af huse,

som endnu ikke havde vist sig. Socialdemokraterne havde lært noget af nederlaget i 1900. Denne gang kørte maskinen som smurt, og det blev mindet med stor fornøjelighed i en jubilæumsartikel i Socialdemokraten den 31. december 1930.

Valget 1906: Resultatet

Da valgbestyrelsen som de sidste havde stemt, sluttede valghandlingen kl. 20, og kl. 21 begyndte stemmeoptællingen. Stemmeprocenten var uørt høj, og resultatet viste, at det var socialdemokraterne, der havde fået mand af huse. Ikke færre end 633 af stemmesedlerne var rent socialdemokratiske, mens kun 433 var rene vælgerforenings-sedler, hertil kom så alle de blandede sedler, og resultatet blev en dundrende sejr for Socialdemokratiet, der med stemmetallene 700 til 648 (første tal er på den, der fik flest på listen, sidste tal, den der fik færrest) mod Nakskov vælgerforenings 576 til 501, besatte alle den større valggruppes 8 pladser i byrådet.

Ud af byrådet røg Venstres N. Th. Petersen, Tidendes redaktør, og han led tilmed den tort, at han til et suppleringsvalg kort tid efter til den højstbeskattede gruppe, som skulle besættes efter konsul Dan, ikke fik stemmer nok ved opstillingsmødet. Først måtte han vige pladsen for en af sine typografer (Kragh), derefter vige i suppleringsvalget for rentier Lindel. Petersen blev bitter, og det gik ud over typograf Kragh, der blev fyret fra sit job på Nakskov Tidende.

Socialdemokratiets sejr var overbevisende, det besatte de 8 pladser i byrådet med (stemmetallene i parentes): redaktør Bresemann (700), arbejdsmand Mogens Lund (695), arbejdsmand Stryhn (679), bødkermester Christensen (676), detailhandler Eliassen (670), snedker D. Hansen (660), postbud Chr. Johansen (650) og typograf Kragh (648).

Var sejren overbevisende, var resultatet mindre brugbart og entydigt. Nok var 8 én mand mere end de højstbeskattedes 7, men borgmesterens stemme talte også. Så kun sager, han kunne vindes for, havde udsigt til at blive vedtaget. Man socialdemokraterne fik et våben, de kunne true med, og det var at udeblive fra møderne: dermed kunne de forhindre byrådet i at tage beslutninger. Og hvis blot én fra gruppen af de højstbeskattede blev syg eller var bortrejst – man brugte jo ikke suppleanter – så havde socialdemokraterne flertal. Men det socialdemokratiske flertal skulle vise sig at være skrøbeligt. Detailhandler Eliassen kunne ikke enes med den øvrige gruppe og ville ikke underkaste sig dens disciplin, og i december 1907 udtrådte han af gruppen. I september 1908 rejste Eliassen fra byen og udtrådte følgelig af byrådet. Ved et suppleringsvalg kort tid efter valgtes en socialdemokrat, typograf P. Albrecht Hansen, og gruppen var atter på 8. Stadig var det dog borgmesteren, der var udslagsgivende, og det kan næppe undre, at Bresemann i sin avis tordnede imod systemet med kongevalgte borgmestre.

Byrådsperioden 1906-1909

Byrådsperioden 1906-1909 blev nu ikke en helt gold periode. Den socialdemokratiske gruppe kunne etablere et samarbejde med borgmester Hoskiær på nogle områder og med nogle af de valgte borgerlige politikere på andre, og endelig var der sager, hvor socialdemokratiske forslag ikke nødvendigvis udløste massiv modstand.

På det sociale område blev forsørgelsesanstalten i Klostergade i 1907 udbygget med en afdeling for vagabonder. Det gjorde tilværelsen for de faste beboere mere tålelig. Derimod strandede forslag om fri lægehjælp til fattige uden fattighjælps virkning og et forslag om, at de alderdomsunderstøttede skulle have frit lægevalg.

Børnenes vilkår og skolevæsenet var en hjertesag for Bresemann, og han havde store visioner. Han blev dog nødt til at tage mindre skridt, men det lykkedes at få et samarbejde med Venstre om successivt at få afskaffet skolepenge for børn i den skolepligtige alder og at få reglerne for gratis skolebøger og andre undervisningsmaterialer smidiggjort.

Ved et politisk kompromis i 1907 skabtes der mulighed for en skolelægeordning på forsøgsbasis. Kun København var tidligere ude i denne sag. Skolelægen lagde ud med at undersøge alle børn i de kommunale skoler, og de udgjorde over 80 pct. af de skole-søgende børn. Han udgav undersøgelsens resultater i 1908, og det vakte opsigt, for ikke at sige bestyrtelse. Næsten halvdelen af de undersøgte børn var underernærede og dermed i den gruppe, som sygdom og fejludvikling truede. 39 pct. af børnene blev betegnet som svagelige, og kun 10 pct. havde fejlfri tænder.

En af Bresemanns kongstanker var, at bespisning af skolebørnene skulle være en offentlig opgave, og at den skulle finde sted i skolens regie, og han ville også have, at skolen skulle tilbyde børnene varme bruse- og karbade. Den borgerlige gruppe ville kun gå med til børnebespisning som et tilbud, fortrinsvis finansieret af indsamlede midler, og hvad skolebade angik, gik den med til en overenskomst med den private badeanstalt, hvorefter kommunen betalte, for at børnene kunne få et bad en gang om ugen i vinterhalvåret.

Nakskov skolevæsen stod over for en lang række problemer, dels p.g.a. stigende børnetal, dels p.g.a. øgede krav efter skoleloven af 1903. Den indførte således gymnastik som obligatorisk fag også for pigerne – for drengene havde der været det siden 1814. Der skulle skaffes mere plads, og der skulle bygges gymnastiksal. Via skoleudval-

get forelagde Bresemann et projekt til en ny skolebygning på hjørnet af Nr. Boulevard og Klostergades forlængelse. For hver behandling udvidede han projektet, og på dets højde omfattede det: gymnastiksal med omklædningsrum og galleri til tilskuere, folkebadanstalt drevet af kommunen, klasselokaler, sløjdsal, skolekøkken, lægeværelse og plads til et køkken, som kunne betjene en kommende kommunal skolebespisning.

Forslaget blev første gang præsenteret i september 1908. Der var stor skepsis i den borgerlige gruppe. Kun takket være, at den ikke var fuldtallig, blev det videre arbejde med projektet ikke stoppet med det samme, idet de borgerliges forslag om, at det videre udvalgsarbejde skulle standses, bortfaldt ved stemmelighed 8 mod 8. Bresemann skrev vidt og bredt om projektet i sin avis, men det nåede ikke at blive færdigt og forelagt for byrådet førend valget i 1909. Og i den følgende periode kom ingen socialdemokratiske mærkesager igennem.

Omkring en stor sag på det tekniske område blev der i byrådsperioden skabt et kompromis, det var omkring anlæggelse af et kommunalt elektricitetsværk. Elektricitet var en af Socialdemokratiets mærkesager, som Bresemann udtrykte det: elektriciteten skulle give arbejderne det gode lys og de mindre håndværkere den kraft, der skulle sætte dem i stand til at konkurrere med storfabrikanterne. Socialdemokraterne kunne i denne sag alliere sig med to fra den borgerlige gruppe: købmand Holger Krøyer og murermester Lund.

I 1896 var der på privat initiativ blevet startet et lille elektricitetsværk: I/S Nakskov private elektriske Lysstation. Dens ekspansion blev bremset i byrådet i 1906, og i stedet kom et forslag om et kommunalt værk på bordet. Byrådet ville henvise sagen til gasværksudvalget, hvor Højre havde flertal, men det lykkedes det flertal, der var

Stoletøffen i Nakskov Folkeskole.

Det Indre af et Stoletøffen.

Udbygning af skolevæsenet var en socialdemokratisk mærkesag og en hjertesag for Bresemann. I 1908 kæmpede han for nye lokaler ikke alene til undervisning og gymnastik, men også til skolelægeklinik, folkebadeanstalt og skolekøkken. Billedet blev bragt i

Lolland-Falsters Socialdemokrat den 20. juni 1908. - Skolebyggeriet blev først ført ud i livet i årene efter 1913, hvor socialdemokraterne havde fået flertal i byrådet.

skabt i denne sag, at få gasværksudvalget suppleret med to socialdemokrater. Udvalget tog fat på at få kommende brugere til at indtegne sig på lister, og oppositionens forsøg på at få standset projektet blev nedstemt i byrådet. I juni 1908 forelå så et projekt til et kommunalt elværk. Det blev vedtaget at føre det ud i livet med 12 stemmer for og 4 imod (borgmesteren og de tre højrefolk Reimer, Lindel og Clausen). Socialdemokraternes alliance med Krøyer og Lund holdt. Der blev optaget et stort lån, og i 1909 begyndte elværket sin virksomhed.

I elværkssagen havde Hoskiær og Bresemann stået på hver sin side, og sidst i valgperioden stødte de alvorligt sammen i en sag om et suppleringsvalg. Efter den kommunale valglov fra 1868 var der ingen suppleanter til byrådet. Kunne et byrådsmedlem ikke længere varetage sit hverv, måtte der afholdes suppleringsvalg. Det blev der den 28. september 1908, idet dødsfald gjorde en plads blandt dem, der valgtes af de højstbeskattede, ledig. Valget blev afholdt, og valgt blev gartner Haugaard. Men Socialdemokratisk Forening klagede til valgbestyrelsen over, at valglisten ikke havde været ført ajour, således var der 9 af de på valglisten optagne, der var rejst fra byen, og listen, der skulle bestå af de 15 pct., som betalte den højeste skat, var ikke blevet suppleret op med nye.

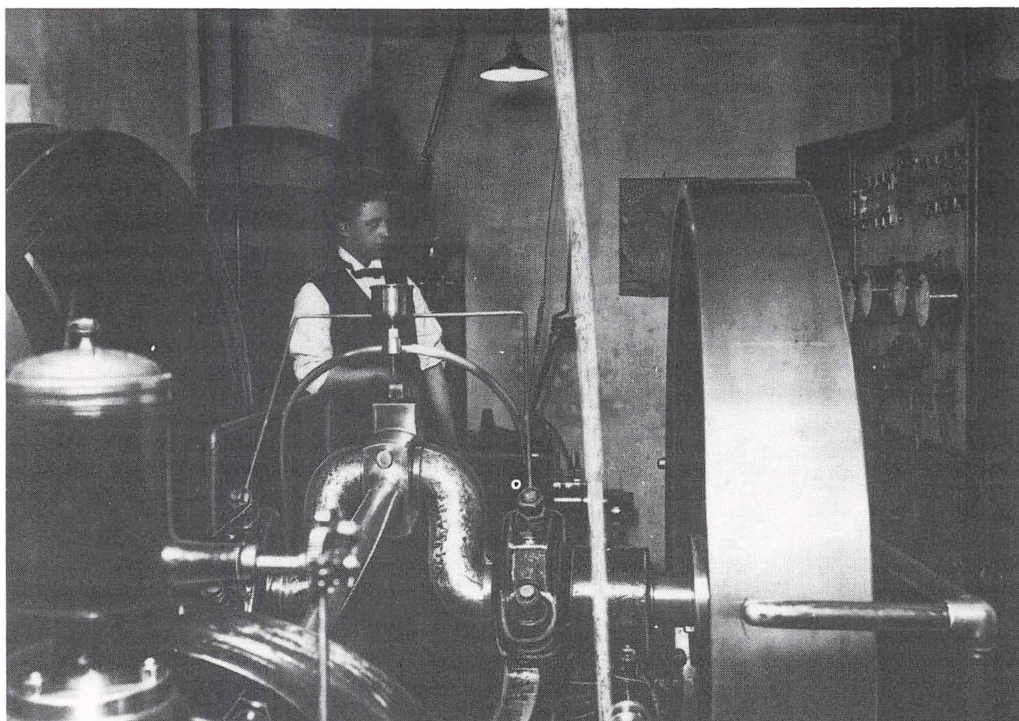
Valgbestyrelsens formand, borgmester Hoskiær, afviste klagen med den formalistiske begrundelse, at den var blevet indleveret for sent, og der udspandt sig i byrådet en hidsig debat om fortolkningen af loven: var fristen ottendedagen efter valgbehandlingen eller en uge efter. Indenrigsministeriet, hvortil sagen blev indanket, gav Bresemann ret. Klagen var berettiget og rettidigt indleveret. Hoskiær tabte ansigt, og Bresemann fik ammunition til sin kamp imod ordnin-

gen med de kongevalgte borgmestre. Praktisk fik sagen ingen betydning, for byrådet vedtog efterfølgende at godkende Haugaards valg, idet et nyt suppleringsvalg først ville kunne finde sted i januar 1909, to måneder før et ordinært kommunevalg – tilmed efter en ny valglov, der afskaffede de privilegeredes valgret.

Valget 1909: Valgkampen

I disse pionerår var Socialdemokratiet på en måde konstant i en slags valgberedskab, forstået på den måde, at partiet hele tiden formulerede sine politiske mål og lagde strategier for at nå dem. Lolland-Falsters Socialdemokrat bragte med mellemrum store og brede artikler om kommunale forhold – ofte under fællesoverskriften: »kommunalia«, og her var der stof til eftertanke for såvel tilhængere som modstandere.

Det bærende i disse programartikler var en ideologi om alles ret og adgang til samfundets goder og om det offentlige som initiativtager til fremme af vækst og omsætning. Disse mange artikler var ikke udformet som abstrakt ideologi, men som forslag til praktisk politik her og nu i Nakskov. De første »kommunalia« bragte avisen i november 1902, og derefter kom de med mellemrum, tættest op til valgene. Op til kommunevalget i 1909 bragtes således fra 13. til 24. februar ikke mindre end 10 lange artikler under titlen: »Vort Arbejde i Nakskov Kommune« og med følgende temaer: Kommunens embeds- og bestillingsmænd og arbejdere. Skolen. Skolelægens beretning. Skolelokaler, det nye skolebyggeri. Elektricitetsværket. Kommunen som grundejer. Kommunen som forretningsdrivende, salg af gas og vand. Gader og veje. Fattigpleje. Alderdomsunderstøttelse. Artiklerne var stærkt polemiske, og de vakte da også furor og uro dybt ind i de borgerlige rækker.

1896 startede et lille privat elektricitetsværk i Nakskov (fotografiet). Dets ekspansion blev i 1906 bremset af byrådet, hvor der skabtes en koalition af socialdemo-

krater og to fra den borgerlige gruppe, der sammen skabte grundlaget for at opføre et kommunalt elektricitetsværk. Det begyndte sin virksomhed i 1909.

På den borgerlige fløj havde det løse partiapparat og manglen på en formuleret ideologi haft sin del af skylden for nederlagene ved ligningskommissionsvalget i 1903 og byrådsvalget i 1906. Op til valget i 1909 blev der imidlertid mobiliseret, omend starten var svag. Der kom kun ca. 100 til det møde den 22. januar 1909, hvor en ny og slagkraftig vælgerforening skulle stiftes. Og det på trods af en kraftig agitation i Vestlollands Avis og i Nakskov Tidende, der nu bekendte sig som en borgerlig avis. Foreningen blev stiftet, den fik en bestyrelse på 24 kvinder og mænd, dens love fastslog, at den var af antisocialistisk observans, ja, det var direkte forbudt dens medlemmer tillige at

være medlemmer af socialistiske organisationer. Men ellers var alle velkomne i Nakskov kommunale Vælgerforening, som navnet blev. Kontingentet var lavt, og der blev agiteret kraftigt. Frem til opstillingsmødet den 24. februar 1909 lykkedes det at få medlemstallet op på 700.

De to borgerlige aviser førte en valgkamp, der i drabelighed ikke stod tilbage for Bresemanns i Socialdemokraten, men var noget mere ustruktureret. Nakskov Tidende, der netop havde fået en ny, ung redaktør, C. C. Haugner, kørte mere på manden end på bolden – dvs. på Bresemann personligt. Senere blev Haugner en debattør, der gik solidt ind i substansen, men i 1909

var han ny i byen, og partiet Venstre havde hidtil ikke spillet nogen større rolle i bypolitikken. Det havde Højre derimod, og deres blad, Vestlollands Avis, med redaktør Erichsen som pennefører førte en decideret ideologisk kampagne, hvis hovedtema var antisocialisme.

Taktisk havde socialdemokraterne den fordel at være i offensiven. Gennem »kommunalia«-artiklerne, som i uddrag blev udsendt som en pjece, tvang de modparten til at diskutere på deres præmisser. Således var redaktør Erichsens oplæg til den borgerlige valgkamp på opstillingsmødet den 24. februar en gennemgang og gendrivning af socialdemokraternes pjece. Jo, Bresemann vidste nok, hvad han gjorde – alligevel tabte han valget, men det var af andre grunde.

Inden vi forlader valgkampen, skal der erindres om, at socialdemokrater i begyndelsen af århundredet i borgerlige kredse blev opfattet som samfundsvæltende og direkte farlige. Socialistforskrækkelsen var stor og dyb. I Nakskov var der til og med noget at have den i, i og med at socialdemokraterne havde fået nogle af deres mærkesager igennem og ikke lagde skjul på, hvilke veje de ville gå. De borgerlige kunne forenes i en modstand mod socialisterne, men ellers var der mange nuancer og forskelligheder. Modsætninger var der således mellem købmand Holger Krøyer og toppen i Nakskov vælgerforening. Krøyer havde i byrådet samarbejdet med Bresemann bl.a. om elektricitetsværket, han havde ydet et tilskud (privat) til hjælpekasen, da byrådet ikke ville – og vælgerforeningens top forsøgte at forhindre hans genopstilling til byrådet. Det lykkedes imidlertid ikke, han blev både genopstillet og valgt.

Valget 1909: Den nye valglov

Kommunalvalget i 1909 var det første efter den nye valglov af 1908, og den var afgø-

rende forskellig fra valgloven af 1868. Den mere end fordoblede antallet af vælgere, først og fremmest ved at give kvinderne valgret. De havde i 1903 fået valgret til de nyoprettede menighedsråd, i 1907 til de nye sociale hjælpekasser, for så i 1908 at få det til de kommunale råd og i 1915 tillige til rigsdagen.

Men vælgermassen udvidedes også, ved at valgretsaldere nedsattes fra 30 til 25 år. Dog forudsatte valgret stadig, at man havde betalt skat til kommunen i det forudgående år, og at man ikke fik eller havde fået fattighjælp, der ikke var betalt tilbage. Det var der altså tilbage fra det gamle system. Til gengæld bortfaldt fra 1908 opdelingen i den almindelige og den højestbeskattede vælgerklasse. Hele byrådet skulle nu vælges af samme vælgerkorps, på samme tid, og alle skulle sidde i fire år. Hvad valgets form angik, så indførtes skriftlig og hemmelig afstemning, forholdstalsvalg, og det vil sige, at selv små decimaler talte, og der skulle stemmes på lister og ikke på enkeltkandidater. Det blev altså ikke længere muligt selv at sammensætte sin liste ved at tage lidt fra hver og måske også nogen udenfor.

Ved kommunalvalget i 1906 havde der været 1500 vælgere, i 1909 var tallet 3100, af hvilke over halvdelen ikke havde været vælgere før. Der var en tydelig usikkerhed om, hvordan valgkampen skulle gribes an, og der var rige muligheder for at gribe fejl, al den tid erfaringerne fra tidligere valg ikke kunne bruges.

Socialdemokraterne valgte at satse højt – meget højt – og for højt, skulle det vise sig. Målet var at få absolut flertal, og det vil sige mindst 9 mandater. På opstillingsmødet den 24. februar præsenteredes en kandidatliste, der var blevet udarbejdet af en noget bredere sammensat forsamling, end tilfældet havde været i 1906. I 1909 var den udarbejdet af et valgudvalg på 50 kvinder og mænd

– to repræsentanter for hver forening i den socialdemokratiske familie.

Den foreslåede liste blev vedtaget uden debat, men den må have givet adskillige bange anelser. Som en cadeau til kvinderne havde den en kvinde på førstepladsen: Petrea Johansen, eller som det stod anført i tidens patriarkalske sprogbrug: snedker J. Johansens hustru. Derefter fulgte de 8, der allerede var medlemmer af byrådet med Bresemann på sidstepladsen, og det vil sige listens nr. 9. Som nr. 10 opstilledes teknisk skoles forstander, Lars Larsen, og han var som Bresemann et stærkt kort. Herefter fulgte yderligere fem, heraf to kvinder. Styrken var altså lagt på plads nr. 9 og delvis nr. 10, og hensigten var at udnytte især Bresemanns »lokomotiv-effekt«. I 1906 havde mange ikke-socialdemokrater stemt på ham, og ville de have, at han skulle fortsætte, måtte de stemme på de andre 8 socialdemokrater også. 9 var nok til et flertal, og Bresemann *ville* have det, for som han udtalte: »Vort Parti er bedre tjent med at være i Opposition uden Ansvar end at staa 8 imod 8 og have Ansvaret uden i Virkeligheden at kunne udnytte det«.

Højt spil var det unægteligt. For hvad ville en socialdemokratisk opposition på 8 uden Bresemann stille op? De øvrige socialdemokratiske byrådsmedlemmers kvaliteter og ihærdighed ufortalt, så var det i den første byrådsperiode Bresemann, der havde været den absolut samlende og dominerende. Om han virkelig havde tænkt sig, at de andre syv samt en politisk set utrænet kvinde skulle kunne fungere som en byrådsgruppe, får vi ikke svar på. Muligheden er nok blevet fortrængt – men den kom på bordet natten mellem den 1. og 2. marts 1909.

Nakskov vælgerforenings mål var at få 8 mandater, nok til sammen med den kongevalgte borgmester at holde socialisterne

stangen. De borgerlige satsede ikke så højt som socialdemokraterne, heller ikke over for kvinderne. Jo, der blev appelleret til dem som vælgere, men ikke som kandidater.

Ved Nakskov vælgerforenings opstillingsmøde den 24. februar var der ingen kvinder blandt de fem, som kom på kandidatlisten i første runde, dvs. dem, der fik over halvdelen af de afgivne stemmer, og i anden runde lykkedes det kun én at blive placeret, det var lærerinde frk. Anna Ejbjerg, og hun kom på plads nr. 9. Det var ikke en placering, man regnede med, og i den efterfølgende valgkamp fik hun ingen omtale eller opbakning overhovedet i de borgerlige aviser. Den borgerlige listes spidskandidat var som sædvanlig bankdirektør V. Reimer, fulgt af Haugaard, Tarp, Krøyer, Bigum og som nye folk i denne sammenhæng vinhandler Chr. Rasmussen (en af byens matadorer), handelsbestyrer Chr. L. Henriksen og sagfører Kjersgaard – og så på 9. pladsen frk. Ejbjerg.

Den 27. februar 1909 udtrykte Tidende i en leder det borgerlige syn på kvindernes valgret: De havde fået den uden kamp, den skulle ses som en absolut anerkendelse af den danske kvindes modenhed til at tage del i det offentlige liv, men ikke nødvendigvis gennem egenaktivitet. Bladet mente således at vide, at det i overvejende grad skyldtes de kvindelige stemmer, at der kun kom én kvinde på kandidatlisten. Bladet fandt en sådan tilbageholdenhed i første omgang på sin plads, men formanede de kvindelige vælgere til at undlade tilbageholdenhed, hvad valgdeltagelse angik.

I 1909 var der langt imellem de blå og de røde strømper. Den borgerlige fløj tonede rent flag. Det gjorde socialdemokraterne ikke. Deres fanfare: at besætte førstepladsen med en kvinde skulle vise sig at være tom retorik.

Valget 1909: Resultatet

Valgdagen var den 1. marts. Valghandlingen fandt sted på skolen og i flere lokaler, idet vælgerne blev delt ind efter deres efternavne. Ved ankomsten til skolen blev vælgerne henvist til et bord med forbogstavet i deres navn. Her kontrollerede listeføreren, at vælgeren var på valglisten, hvorefter stemmesedlen blev udleveret. På den stod der kun »Kandidatliste A« og »Kandidatliste B«; A var de borgerlige, B socialdemokraterne. Afkrydsning fandt sted i et lukket rum, hvorefter stemmesedlen blev lagt i valgurne. Altså hemmelig afstemning og skriftlig afstemning, som vi kender det i dag.

Agitatorer og indpiskere havde ikke adgang til afstemningslokalerne, så valgagitationen måtte have andre former end i 1906. Hvad fornyelse i den henseende angår, lå den kommunale vælgerforening i spidsen. Den førte – hvad Lolland-Falsters Socialdemokrat kaldte – en amerikansk valgkamp med plakater og bannere, trommeslagere, udsendelse af breve til alle vælgere osv. Kvinderne havde forud for valgdagen opsøgt svagelige vælgere, og de sørgede på dagen for, at de blev kørt til valgstedet, de passede småbørn, mens mødrene stemte osv.

Stemmeprocenten blev høj, ikke mindre end 86 pct., og det vil sige, at 2656 afgav deres stemme. Valghandlingen sluttede først kl. 21.30, og efter en pause gik valgbestyrelsen i gang med optællingen. Klokkeren halvtre om natten forelå resultatet: Vælgerforeningen havde fået 1321 stemmer og dermed 8 mandater, socialdemokraterne 1297 og 7 mandater, 24 stemmer skilte dem. 38 stemmesedler var ugyldige. – De borgerlige jubede. Socialdemokraterne var lammede. Byen havde noget at snakke om, og rygterne løb.

Den 10. marts 1909 døde borgmester Preben Hoskiær, og det blev hans stedfortræder, V. Reimer, i det byråd, der fungerede

frem til 1. april, der fastsatte dagsordenen og ledede det byrådsmøde, der fandt sted den 10. marts om aftenen. Det blev et meget kort møde, præget af mindeord om Hoskiær og et andet byrådsmedlem, som netop var død, kobbersmed Jensen. Eneste vedtagelse på dette møde var at sende en henstilling til amtet om at konstituere Reimer som formand for byrådet, indtil en ny borgmester var udnævnt.

Socialdemokraterne i knibe

Socialdemokratiet var virkelig kommet i knibe. – Lolland-Falsters Socialdemokrat skriver ikke meget om problemerne i de første dage efter valget, til gengæld holdt de borgerlige aviser sig ikke tilbage. Det var klart for alle, at Bresemann ikke kunne undværes i byrådsarbejdet, men hvordan skulle det lade sig gøre at tilsidesætte et valgresultat og en afgørelse truffet på et socialdemokratisk opstillingsmøde efter indstilling fra et repræsentativt nedsat valgudvalg? Hvad det sidste angår, besluttede Socialdemokratisk Forenings generalforsamling den 11. marts at opfordre Bresemann til at indtræde i byrådet.

På andre leder var forberedelserne hertil dog allerede i gang, for på byrådsmødet den 10. marts forelå der en anmodning fra Petrea Johansen om af helbredshensyn at måtte blive fritaget for hvervet som byrådsmedlem. Sagen havde inden da været behandlet af valgbestyrelsen, hvis socialdemokratiske flertal (typograf Kragh og bødker Christensen) imødedekom den, mens mindretallet (Reimer) ønskede at se en lægeattest. Ifølge kommunevalgsloven af 1868 lå en sådan afgørelse hos valgbestyrelsen, og havde det været før 1908, havde sagen været afgjort hermed. Men den nye valglov krævede i en sådan sag en vedtagelse i byrådet, og med henblik herpå indkaldte Reimer

til ekstraordinært byrådsmøde den 18. marts. Her var der socialdemokratisk flertal – i og med der endnu ikke var udnævnt en ny borgmester.

Valgbestyrelsen behandlede sagen endnu en gang førend forelæggelsen for byrådet; man havde fået en lægeattest, og herefter indstillede valgbestyrelsen enstemmigt, at fru Johansens anmodning blev imødekommet. Men så let kom det ikke til at gå. Haugaard ønskede at vide, hvad der stod i lægeattesten. Den blev herefter forelagt byrådet i det åbne møde, og alle blev således orienteret om, at fru Johansen i flere år havde lidt af nervøs hovedpine og nervøse smerter. Haugaard hæftede sig ved, at sygdommen måtte have været kendt, førend hun opstillede, og der udspandt sig en debat om fru Johansens helbred og byrådsarbejdets mulige uheldige indvirken herpå. I den måtte Bresemann rykke ud og fortælle, at fru Johansen var blevet presset til at stille op, at man anså hende for egnet til byrådsarbejdet, men at det nu p.gr.a. det udeblevne socialdemokratiske flertal ville blive for belastende for hende. Sagen kom til afstemning. Haugaard stemte imod, Krøyer og Lund stemte ikke, mens Reimer og Bruun sammen med de 8 socialdemokrater stemte for fru Johansens fritagelse for byrådshvervet. Således sluttede den første kvindes karriere i Nakskov byråd, førend den var begyndt. Pinligt for alle de implicerede og synd for Petrea Johansen, der fik sit helbred og sindstilstand gjort til et offentligt anliggende.

Den næste på listen var typograf P. Albrecht Hansen. Han var kommet i byrådet ved suppleringsvalget efter detailhandler Eliassen i 1908, og han var formand for Fællesorganisationen. Altså ikke nogen hvem som helst i det socialdemokratiske system.

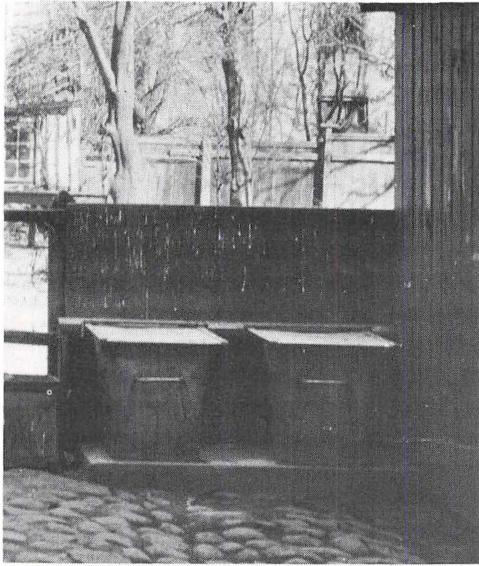
Den 17. marts anmodede han byrådet om fritagelse for at indtræde i det nye byråd,

og som begrundelse angav han, dels at han agtede at flytte fra kommunen, dels at byrådsarbejdet var vanskeligt at forene med hans arbejde. Den påtænkte flytning var til Krukholm, der dengang lå i landsognet. Sagen kom på byrådsmødet den 24. marts, og det kan nok være, den gav anledning til debat.

Flytning som anledning til en udtræden ville den borgerlige gruppe først tage stilling til, når den rent faktisk havde fundet sted. Spørgsmålet om, hvorvidt en typografs arbejde forhindrer ham i at være medlem kunne man imidlertid tage fat på med det samme, og det gav anledning til at ribbe op i sagen om typograf Kragh, der blev fyret fra sit job på Vestlollands Avis umiddelbart efter hans valg til byrådet i 1906. Hans problem var blevet løst, ved at han var blevet ansat ved den socialdemokratiske presse.

Den borgerlige fløj interesserede sig for, hvorfor typograf Hansen – der ikke var ansat ved et dagblad – først nu så vanskeligheder i at forene sit arbejde og sit byrådsarbejde, han sad jo allerede i byrådet, og han havde indvilget i en genopstilling. Og her blev svaret fra socialdemokratisk side, at uden et socialdemokratisk flertal ville Hansen ikke kunne være sikker på, at udvalgsarbejdet blev tilrettelagt under hensyn til hans arbejdstider. En afstemning blev nødvendig, men da den nærmede sig, krævede Haugaard, at Bresemann som direkte interesseret i sagen ikke deltog i afstemningen. Da der var 3 afbud til mødet, ville stemmerne – hvis Haugaards krav blev imødekommet – have stået 6 mod 6, og det var ensbetydende med bortfald af forslaget. Men byrådets fungerende formand, Reimer, ville ikke imødekomme Haugaard. Han fik den indrømmelse, at protokollen blev tilført ham en protest. Afstemningen blev gennemført, og den viste 7 stemmer for at imødekomme Hansens anmodning om ikke at

En nyordning af renovationen blev en af de sager, der gik politik i. Den kongevalgte borgmester og to fra den borgerlige gruppe gik sammen med socialdemokraterne om en kommunalisering, men den blev nedstemt i byrådet i 1912. Kun kravet om autoriserede skarnkasser blev der skabt kompromis om. Fotografiet, der er fra 1915, viser de påbudte lukkede kasser.

indtræde i det nye byråd og 6 stemmer imod. Trediesuppleanten, Sofus Bresemann, kunne derefter tiltræde sin anden byrådsperiode, der begyndte 1. april 1909.

Hele denne affære, som man vist må kalde den, var belastende for Socialdemokratiet og for dets omdømme, og man må uvægerlig spørge: hvad var det, der gik galt? Valget i 1906 havde jo været en strålende manifestation af Socialdemokratiets taktiske evner og organisationstalent, hvorfor fungerede den ikke i 1909? For det gjorde den jo ikke, al den tid, partiet lagde hele sin valgkamp an på at vinde 9 mandater og kun vandt 7.

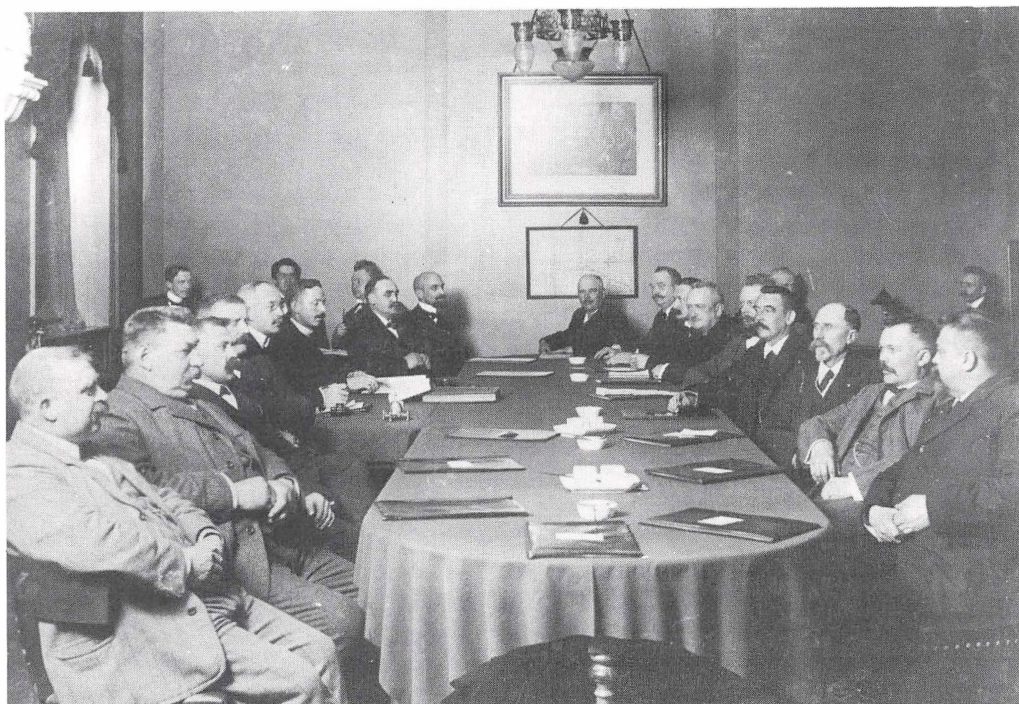
En enkel forklaring findes ikke. Men mange ting virkede sammen. Den borgerlige fløj var i 1909 langt bedre organiseret

end i 1906. Partiet Venstre havde nu valgt borgerlig side, og nok var der ikke mange deciderede venstrefolk i Nakskov, men der var mange, der læste Venstres avis: Nakskov Tidende, der netop havde fået en ny, ung og energisk redaktør, C. C. Haugner. Den borgerlige valgkamp blev ført dygtigt, og det gav stemmer.

Socialdemokraterne var overmodige i deres oplæg til valget, de overvurderede deres styrke og overspillede deres bedste kort, Sofus Bresemann. I 1906 havde han fået 700 personlige stemmer fra de 1220, der stemte dengang, og det var mange. Men i 1909 kunne han som stemmemagnet ikke trække mandat nr. 8 og 9 i land. Blandt grundene hertil var, at der i 1909 ikke kunne stemmes på blandede lister. Det havde 12,6 pct. af vælgerne gjort i 1906. I 1909 kunne man kun stemme rent socialdemokratisk eller rent borgerligt, og for mange af de mere radikalt sindede borgerlige har det været at gå lige et skridt for langt at stemme socialdemokratisk, hvis man kun ønskede at støtte Bresemann. Hertil kom så, at socialdemokraterne i årene op til valget 1909 gennem praktisk arbejde i byrådet og i ligningskommissionen samt i Lolland-Falsters Socialdemokrat klart havde vist, hvad de ville, og det har været lige stærkt nok for mange. Endvidere fejlbedømte socialdemokraterne totalt virkningen af kvindernes stemmeret. Deres stærke satsning på de kvindelige vælgere gav ikke resultat.

Byrådsperioden 1909-13

Det blev en ret ufrugtbar byrådsperiode for Socialdemokratiet. Omkring en række sager, der havde spillet en stor rolle i den forudgående periode, var der nu dødt løb. Det gælder skolesagen, udbygningen af børneforsorgen, forbedringer på socialområdet, opfølgning af loven om arbejdsløshedsfor-

Nakskov byråd fotograferet på det første møde efter nyvalget den 2. april 1913. Omkring bordet i den gamle byrådsal sidder set fra venstre: Socialdemokraterne Kragh, Erik Jensen, Jens Carl Jensen (Harpelunde), D. Hansen. Derefter den kongevalgte borgmester, Ole Kirk, og byrådssekretær Th. Olsen. Derefter den borgerlige gruppe: Wm. Petersen, Voss, Christiansen (for

bordenden), Bjerre, Jessen og Krøyer. Så følger den resterende del af den socialdemokratiske flertalsgruppe: Larsen, Christensen, Knudsen, Johansen og på fløjen Bresemann. Til ære for fotografen er Kragh, der ellers sad for bordenden, rykket ud til siden. I baggrunden ses byrådsreferenterne.

sikring og loven fra 1907 om frie hjælpe-kasser. En opfølgning og virkeliggørelse blev der først for alvor taget fat på i den følgende byrådsperiode.

Byen fik ny kongevalgt borgmester, Ole Kirk, og han havde ikke Preben Hoskiærs dynamik. Han var venstremand og konsoliderede yderligere det borgerlige flertal.

Omkring nogle sager blev der dog skabt kompromisser. Således om opførelsen af et nyt sygehus. Sygehuset blev drevet af amt og by i fællesskab med en byrdefordeling

på $\frac{1}{3}$ til byen og $\frac{2}{3}$ til amtet. Sygehusbygningen i Bredgade havde længe være utilstrækkelig, og i 1908-09 havde sagen første gang været behandlet i byrådet. Det borgerlige flertal ønskede at udvide i Bredgade, og da socialdemokraterne i maj 1909 foreslog at bygge et helt nyt sygehus på en friere beliggende grund, blev forslaget stemt ned, men sygehusudvalget fik dog mandat til at undersøge mulighederne. Statskontoret for Sundhedsvæsenet (i dag sundhedsstyrelsen) udtrykte betænkelighed ved at udbygge

sygehuset inde i bykernen, og da Maribo amtsråd i 1910 besluttede sig for at bygge nyt, fulgte Nakskov byråd med, og i marts 1910 blev det vedtaget at bygge på et areal af Svingelsgårdens jorder. Sygehuset blev taget i brug i 1912.

En anden stor sag var havnen og sejl-løbet. Begge var af alle erkendt utilstrækkelige; uenighed var der derimod om, hvor stor en udvidelse, og om man skulle uddybe det gamle krumme sejlløb, eller om skridtet skulle tages fuldt ud og etablere det lige løb fra Søndernæs til Barnholm. Det lige løb blev først og fremmest gennemført i den følgende byrådsperiode, men beslutningen om at få udarbejdet et projekt hertil blev taget i denne. Man vedtog også – efter mange overvejelser og debatter – selv at anskaffe uddybningsmateriel, og på havnearealet blev der investeret i en række fornyelser, bl.a. anlæg af nyt havnespor. Det var medvirkende til, at havregrynsfabrikken OTA i 1913 flyttede fra Maribo til Nakskov. Offentlige investeringer var en selvfølge for socialdemokraterne. De borgerlige var mere betænkelige, men de gik dog med til, at byen investerede i anlæg af en ophalerbedding, hvilket bevirkede, at Rich. Rasmussen fra Nysted i årene 1912-14 etablerede et træskibsværft i Nakskov.

I de år blev gasnettet og elværkets ledningsnet udvidet, og arbejdet blev i en vis udstrækning udført af kommunen. Men ikke uden forrygende debatter i byråd og i aviserne. De borgerlige og ganske særligt Vestlollands Avis førte spøgelset »kommunesocialisme« frem – det, at socialismen ville blive indført ad bagvejen, at det offentlige ville overtage mere og mere af erhvervs-livet. Om *det* var der en heftig debat i juni 1909. Og den blussede op igen i 1911.

Denne gang i forbindelse med borgmestrens forslag til en nyordning af renovationen. Da Ole Kirk kom til byen, var det

straks faldet ham i øjnene, at renovationen fungerede dårligt. I gårdene var der møddinger, og skraldet samledes i tilfældige beholdere, der blev stillet ud på gaden, hvor de afventede de private vognmænds afhentning af det. Da det meste af affaldet var forrådneligt, indgik værdien af den gødning, den kunne blive til, i prisen for enterprisen, og den lave betaling medførte et udtalt sløseri med arbejdets udførelse.

I 1911 kom Ole Kirk med et forslag til en nyordning. Det blev overgivet til brolægning- og vejudvalget suppleret med Ole Kirk og Bresemann. Her nåede man frem til enighed om et forslag, hvorefter de åbne møddinger skulle forbydes, og renovationen for den forrådnelige dels vedkommende samles i lukkede, galvaniserede kasser og det øvrige i åbne kasser. Kasserne skulle placeres inde i gårdene og indholdet hentes af et kommunalt kørselshold. Ordningen skulle være tvungen og udgifterne pålignes ejendommene.

Det var et enigt udvalg, der fremlagde dette forslag for byrådet – et udvalg, der bestod af Ole Kirk, to borgerlige (vinhandler Rasmussen og gartner Haugaard) og to socialdemokrater (Bresemann og typograf Kragh). Under behandlingen i byrådet faldt den borgerlige gruppe over forslaget og dermed over dens to egne. Forslaget var udtryk for »kommunesocialisme«, det var for dyrt og for restriktivt. Enden på det hele blev et kompromis, hvor der blev krævet af grundejerne, at de åbne møddinger blev afskaffet, og at der blev indført autoriserede kasser, men bortkørslen skulle udbydes i privat enterprise. Derefter fulgte voldsomme debatter om byrdefordelingen, og først i 1912 kunne man tage fat på at indarbejde ordningen. – En af de første ting, socialdemokraterne indførte, da de i 1913 havde vundet flertal i byrådet, var en kommunal kørselsordning.

Den sidste offentlige valghandling på torvet i Nakskov fandt sted i 1915 ved et fredsvalg, der bekræftede grundlovsrevisionen. Midt i billedet ses Sofus Bresemann, der i 1913 var blevet kredsens folketingsmand.

Valget 1913: Valgkampen

Byrådsperioden 1909 til 1913 havde været gold både for socialdemokraterne og for de moderate, frisindede af de borgerlige. Den hårde blokpolitik havde bremset mange initiativer, og de fleste forsøg på en opblød-

ning og kompromisser var strandet. I moderate, borgerlige kredse var der tanker fremme om at få opstillet en mellemliste. Den ville socialdemokraterne imidlertid ikke vide noget af, ja, det blev direkte forbudt socialdemokraterne at medvirke ved sådan-

ne opstillinger. Bresemann lagde – som i 1906 – valgagitationen ind mod midten med appel til middelstanden; *den* ville han vinde for sit parti og var følgelig ikke interesseret i en mellemliste. I Socialdemokraten opfordrede han de moderate til enten at erobre den kommunale vælgerforening eller at tilslutte sig Socialdemokratiet.

Den borgerlige fløj var splittet. Der havde været sager, hvor Haugaard og vinhandler Rasmussen havde søgt kompromis med socialdemokraterne – bl. a. om en ny renovationsordning – men de var blevet underkendt i byrådet, så disse to stod ikke stærkt i gruppen. Gruppens absolutte fører: Viggo Reimer, havde andre jern i ilden og var ved at køre træet, og andenmanden: Holger Krøyer, havde ikke Reimers autoritet. Men værre var det, at det var kommet til et brud mellem Højre og Venstre.

Haugner var trådt ud af vælgerforeningens bestyrelse. Til en vis grad lå der personlige grunde bag, men først og fremmest var det politiske uoverensstemmelser. I landspolitikken stod Højre og Venstre skarpt over for hinanden i grundlovssagen, og op til det forestående folketingsvalg planlagde Venstre at stille med sin egen kandidat. Hertil kom, at Vestlollands Avis og Nakskov Tidende konkurrerede på livet løs både om abonnenter og annoncører.

I den kommunale valgkamp 1913 var Haugner noget nær illoyal over for den borgerlige gruppe, og avisens dækning af dens synspunkter var mildt sagt sparsom. Ja, Haugner undslog sig end ikke for at deltage i den almindelige gøren grin med den kommunale vælgerforening ved at bringe historien om, hvordan socialdemokraterne »erobrede« de borgerliges musikkorps: Den kommunale vælgerforening havde engageret et musikkorps, der gik gennem byen og spillede patriotiske melodier som en opfordring til at stemme borgerligt (liste A),

men socialdemokraterne sluttede sig til korpset med bannere om at stemme på liste B, og først da A-listens musikkorps blev anbragt i en vogn, fik de »rystet« socialisterne af.

Den kommunale vælgerforening holdt opstillingsmøde den 2. marts. Der var blandt håndværkere og handlende en vis utilfredshed med, at man havde valgt en lørdag, hvor der dengang var længe åbent. Således havde forretningsfolkene vanskeligheder med at nå frem i tide.

På mødet lå det klart, at Reimer ikke ville stille op til afstemning som spidskandidat – onde tunger påstod, at han ville kåres. Krøyer ville kun stille op, hvis også Reimer gjorde det. Veteranerne Haugaard og Tarp blev ikke genopstillet, og heller ikke vinhandler Rasmussen figurerede blandt kandidaterne. Redaktør Haugner blev foreslået, men hans kandidatur blev afvist af redaktør Erichsen, der mindede om, at Haugner havde forladt vælgerforeningens bestyrelse, og det udlagde han som svigtende interesse for kommunens anliggender. Der blev ikke bragt kvinder i forslag.

Man nåede omsider frem til en kandidatliste på 15. I spidsen stod købmand H. C. Krøyer, fulgt af direktør Bjerre, handeldsgartner H. Christiansen, maskinfabrikant Wm. Petersen, postekspedient Voss, købmand Vilhelm Jensen, maskinfabrikant Lind og først på 8. pladsen bankdirektør Reimer. Og han lod tilmed vide, at hvis han blev valgt, ville han bede sig fritaget for hvervet. Unægtelig en svækkelse af en i forvejen svag liste, hvor Krøyer var den eneste, der foruden Reimer havde byråds erfaring.

Socialdemokraterne var anderledes håndfaste. Midt i januar 1913 indledtes en række tirsdagsmøder i den folkelige forsamlingsbygning, hvor byens forhold blev gennemgået, og de blev fulgt op af en serie »kommunalia« i Socialdemokraten. De var på én

og samme tid en præsentation af partiets kommunalprogram og en håndbog for de mange, der skulle ud og agitere for det.

På opstillingsmødet den 2. marts præsenteredes en kandidatliste på 15, udarbejdet, ikke som i 1909 af et bredt sammensat valgudvalg, men af arbejdsmændenes bestyrelse, bestyrelsen for den socialdemokratiske vælgerforening og Fællesorganisationens bestyrelse. Denne gang var der ingen eksperimenter og spidsfindigheder i opstillingen. På førstepladsen stod Bresemann, fulgt af arbejdsmand Erik Jensen, typograf Kragh, arbejdsmand Jens Carl Jensen (Harpelunde), snedker D. Hansen, postbud Carl Chr. Johansen, bødker Christensen, murer Carl Emil Knudsen, skolebestyrer L. Larsen og endnu seks.

Af dem, der var blevet valgt til byrådet i 1909, havde Stryhn og Mogens Lund trukket sig tilbage p.gr.a sygdom. Snedker D. Hansen, som havde haft et meget hårdt job som formand for fattigudvalget, undslod sig for en genopstilling, men blev overtalt, og han repræsenterede sammen med Bresemann, Kragh, Johansen og Christensen veteranerne.

Der var ingen kvinder på listen denne gang, ifølge Socialdemokraten, fordi Kvindeligt Arbejderforbund skriftligt havde tilrådet, at der ikke blev opstillet kvinder ved dette valg. Men på opstillingsmødet blev afsluttet en »kvindernes valgsang«, og de

kvindelige vælgere fik kraftige opfordringer – for nu ikke at bruge ordet opsang – til ikke at svigte denne gang. Det gjorde de heller ikke, og da valgsejren var hjemme, fik kvinderne æren for den.

Den socialdemokratiske sejr

Valget fandt sted den 6. marts 1913. Atter var det skolen, der var rammen, og valg-handlingen fandt sted på samme måde som i 1909. Stemmeprocenten var meget høj: 89,4 pct. – ifølge borgmester Kirk den højeste i hele landet. Ialt 3251 stemte, 1600 mænd og 1651 kvinder, af ialt 3638 valgberettigede (1712 mænd og 1926 kvinder). Mændene kunne således opvise en stemme-procent på 93,5, kvindernes var 85,8.

Resultatet blev en tordnende sejr for Socialdemokratiet. De fik 1925 stemmer og dermed 9 mandater, mens den kommunale vælgerforenings liste fik 1294 stemmer og 6 mandater. 17 stemmesedler var blanke, 17 blev erklæret ugyldige. Socialdemokraterne havde mere end 250 stemmer »i overskud« og var således nær ved at have erobret det 10. mandat. Men 9 var nok, for det var ensbetydende med *det* absolutte flertal, som partiet havde arbejdet så hårdt på at få. Nu var det hjemme og banen dermed klar til realisering af et længe planlagt program. I 1913 begyndte en ny priode i Nakskovs historie.

Noter og henvisninger

Artiklen bygger på et undersøgelsesprojekt: Nakskov 1900-1940, hvis første del blev gennemført 1985-86 og præsenteret på en udstilling i Jernbanegade 8 i Nakskov. Som et led i projektet er udarbejdet en registrant over Lolland-Falsters Socialdemokrat 1901-1940 (ved Bente Kaspersen) og en bibliografi (ved Bente Kaspersen). Begge er tilgængelige på Nakskov Bibliotek, Nakskov lokalhistoriske Arkiv, Centralbiblioteket i Nykøbing F. og på Lolland-Falsters Stiftsmuseum.

Artiklen bygger på Nakskov byråds forhandlinger (i uddrag udgivet år for år i byrådsbogen) og aviserne Lolland-Falsters Socialdemokrat (LFSD), Vestlollands Avis (VA) og Nakskov Tidende (NT). Afsnittene om valgkampene og valgene er udformet således, at man umiddelbart fra teksten kan finde frem til de relevante datoer i avisstoffet. Der er derfor ikke udarbejdet detaljerede noter for disse afsnit. Derimod følger nedenfor noter til følgende sager (aviserne vil normalt behandle sagerne omkring datoen for byrådsbehandlingen):

Lolland-Falsters Socialdemokrat: Det første prøvenummer er dateret til 14. september 1901. Avisen regner sin start fra 1. oktober 1901. Om avisen se diverse jubilæumsudgaver, f. eks. 1926 og 1951. Oplysningen om kontrolkomiteen stammer fra et egenhændigt notat i Bresemanns papirer (privateje).

Fattigforstandere: Planen blev luftet af Hoskiær i Nakskov Tidende i nogle artikler i 1901. Et udvalg nedsat af byrådet afgav betænkning 2. september 1901 (bilag til byrådsbogen 1901). Borgermødet om nyordningen fandt sted 7. januar 1902 og refereredes i de tre aviser dagen efter. Den 22. januar 1902 var sagen i byrådet (avisreferater 23. januar samt byrådsbogen). Den 24. januar blev navnene på fattigforstanderne offentliggjort. Marts, april og maj bragte LFSD en række artikler om fattigplejen. På byrådsmødet den 7. maj 1902 presses Bresemann til at trække sig (byrådsbogen 1902, LFSD 9. maj 1902).

Havnelavet: Byrådsbogen den 3. december 1902, 17. december 1902, 14. januar 1903 og 4. marts 1903. LFSD januar-marts 1903.

De gamles valgret: Byrådsbogen 1905 og 1913. Sagen berøres i mange af de »kommunalia«-artikler, som blev bragt i LFSD.

Kongevalgte borgmestre: Socialdemokraternes klage over Hoskiær, se diverse artikler i LFSD oktober 1908, der tillige behandler ordningen generelt. Det sker tillige i LFSD den 27. december 1909, 12. oktober 1910, 16. februar 1911 m. fl. Ove Rode, der blev indenrigsminister i 1913, var indædt modstander af ordningen, og ved borgmestervakancer spurgte han de berørte byråd om, hvem de kunne ønske som borgmester og udpegede så vedkommende. Det gjorde han i 1913 i Herning og Stege, der således fik folkevalgte-kongevalgte borgmestre, og sågar med to socialdemokrater i 1914 i Skive og i Nakskov (Sofus Bresemann). Se Tage Kaarsted: Ove Rode som indenrigsminister, Odense 1915.

Forsørgelsesanstalten: Byrådsbøgerne bringer årsberetninger fra anstalten. Se endvidere LFSD den 16. januar 1903 og »Kommunalia« den 24. februar 1909. LFSD 10. februar 1925 bringer en oversigtsartikel om socialdemokratisk socialpolitik 1900-1925.

Frit lægevalg: Forslag forelagt i byrådet den 4. november 1908 og forkastet ved anden behandling den 16. december 1908.

Skolepenge: Byrådet den 4. september og 18. september 1907.

Ny skolebygning: Byrådet den 2. september og 16. september 1908. Diverse artikler i LFSD.

Skolelæge: Årlig beretning i byrådsbogen.

Skolebadning: Byrådet den 8. og 22. december 1909.

Skolepolitiske artikler: Se LFSD den 13. november 1905, den 10. januar 1906, den 22. maj, 24. maj, 25. maj, 27. maj, 28. maj, 5. september og 28. december 1907, den 20. juni og 3. september 1908, den 16. februar, 17. februar og 18. februar 1909. Ved et offentligt vælgermøde den 1. januar 1906 op til kommunevalget var hovedtaleren den socialdemokratiske skolepolitiker, rådmand i København, K. M. Klausen.

Elektricitetsværket: Det private elværk (VA jubilæumsavis 1937 s. 49). Det kommunale elværk, sagen behandlet i byrådet den 10. oktober og 24. oktober 1906, den 20. marts og 3. juli 1907, den 6. og 17. juni

1908 og den 3. februar 1909. Derefter årlige beretninger i byrådsbogen. – Tilbageskuende om beslutningsprocessen, se LFSD den 19. februar 1909 og den 12. oktober 1910 samt »kommunalia«-serien nr. VIII op til kommunevalget 1913.

Sygehuset: Byrådet den 12. september 1908, den 13. januar, 5. maj og 6. oktober 1909, den 2. februar, 23. marts og 17. juli 1910. LFSD den 20. maj 1912 beskrivelse af det nye sygehus. Den 21. maj 1912 gennemgang af beslutningsprocessen.

Havnen: Byrådet den 20. november 1901, den 20. juni 1906, den 5. juli 1911 (projekt for det lige løb), den 30. februar 1912 og den 19. februar og 19. marts 1913 (anskaffelse af uddybningsmateriel). Den 1. februar og 14. februar 1911 (ophalerbedding), den 18. december 1912 (kontrakt med skibsbygger Rasmussen).

Ved havneindvielsen i 1919 skrev alle aviser store artikler om sagens udvikling og forhistorie.

Renovation: Byrådet den 15. og 29. november samt 12. december 1911. LFSD den 30. november, 5. december og 13. december 1911, den 21. marts og den 2. april 1912.

Sofus Bresemann udgav to bøger om det kommunale arbejde i Nakskov: Kommunalt Styre i Nakskov, 62 s., 1917, og Nakskov Kommunestyre 1-2, 32 og 34 s., 1930-31. Det er mere samlinger af artikler end egentlige bøger med en samlende analyse, men de giver et godt indblik i hans og Socialdemokratiets politik, og da en del af afsnittene skildrer beslutningsprocesser i en række konkrete sager, griber de tilbage til perioden før 1913. I øvrigt er det muligt at følge forløbene i perioden 1901-1913 gennem de mange »kommunalia«-artikler i LFSD.

»Kragsnapps Hus«

Et tilbageblik i Nykøbings historie

Af Mogens Vedsø

Arkæologien hører til blandt de videnskaber, som nyder stor opmærksomhed i disse år. Dette giver sig udslag på forskellig vis, men ikke mindst ved mediernes store interesse for arkæologien og dens resultater. En af årsagerne til denne store interesse er formentlig, at de arkæologiske undersøgelser ofte er et arbejde med det uventede; selv hvor man har haft gode forudsætninger for at forudsige arbejdets resultater, er der meget ofte fremkommet overraskende fund. Den arkæologiske undersøgelse i »Kragsnapps Hus«, Langgade 2 i Nykøbing, er et godt eksempel på en sådan undersøgelse med uventede resultater.

»Kragsnapps Hus«, der formentlig er opført i anden fjerdedel af 1600-tallet, ligger som en sidefløj til »Czarens Hus« og gør sig bemærket ved at være ældre end dette, der først er opført hen mod slutningen af 1600-tallet. Huset, der aldrig har stået alene, er altså opført som en sidefløj til en forgænger for »Czarens Hus«. Denne aldersfølge giver sig ikke umiddelbart til kende ved en betragtning af det ydre, idet »Czarens Hus« efter de omfattende restaureringsarbejder i 1898 fremtræder i en skikkelse, der ligger meget tæt op ad den oprindelige (for gade-

sidens vedkommende), mens »Kragsnapps Hus«, efter den endnu igangværende restaurering, fremtræder omtrent i den skikkelse, som det fik ved en ombygning omkring 1870.

I forbindelse med restaureringen af denne bygning, der hører til blandt Nykøbings ældste bevarede huse, ønskede »Museet Falsters Minder«, der ejer huset og fremover vil benytte det som hovedindgang til museet, at få foretaget en arkæologisk undersøgelse. Denne undersøgelse gennemførtes fra 24. juli til 9. august 1985 og fortsattes fra 8. til 22. december. Fra undersøgelser i det bevarede bjælkelag i huset vidste man, at husets to sydligste fag oprindeligt havde været udskilt som et gennemgående portrum fra gaden og ind til gården, men udover dette havde man kun få oplysninger om detaljer i bygningens indretning. Huset havde i de senere år, før museets overtagelse, ført en noget omskiftelig tilværelse, men formentlig netop af denne årsag var det aldrig blevet underkastet en gennemgribende modernisering med deraf følgende indgreb i gulvlagene til rør, kabler o. lign. Her skulle altså være optimale muligheder for at registrere spor af husets oprindelige skillevej-

Fig. 1. »Krag snaps Hus« og »Czarens Hus« set fra torvet omkring år 1900. Efter foto i Museet Falsters Minder, nr. 1980/485.

ge, gulve og skorsten. Slutresultatet blev adskilligt mere kompliceret.

Undersøgelsen indledtes med en første afgravning af de aller øverste noget forstyrrede jordlag. Som ventet fremkom herved en del spor af den oprindelige indretning i »Krag snaps Hus«. Tydeligst fremtrådte sylden til skillevæggen mellem portrummet og den øvrige del af huset (fig. 2 og 3, A17), der var opbygget som en halvanden sten bred opmuring af teglsten – i hvis overside der var udsparet plads til bindingsværksvæggens fodrem – på en syld af et skifte rå kampesten. Længst mod vest i det for undersøgelsen tilgængelige område fremkom fundamentet til husets store centralt place-

rede skorsten (fig. 2, B23), der fra en dybde af ca. 1,5 meter under jordoverfladen var opbygget af store kampesten og som endnu havde enkelte rester af teglstensmurværk på oversiden. Yderligere et spor af husets tidligere indretning afslørede, da undersøgelsen fortsattes med en søgegrøft, der gravedes parallelt med husets gadefacade (fig. 2, felt A). I en dybde af ca. 60 cm under overfladen konstateredes i begge grøftens sider et gådefuldt hul, der med en diameter af omkring 20 cm forløb vandret mod øst og vest (fig. 3, A2); i grøftens østside kunne hullet følges i en længde af rundt regnet 75 cm, dvs. dertil hvor det blev skåret af fundamentet til husets gadefacade, mens det

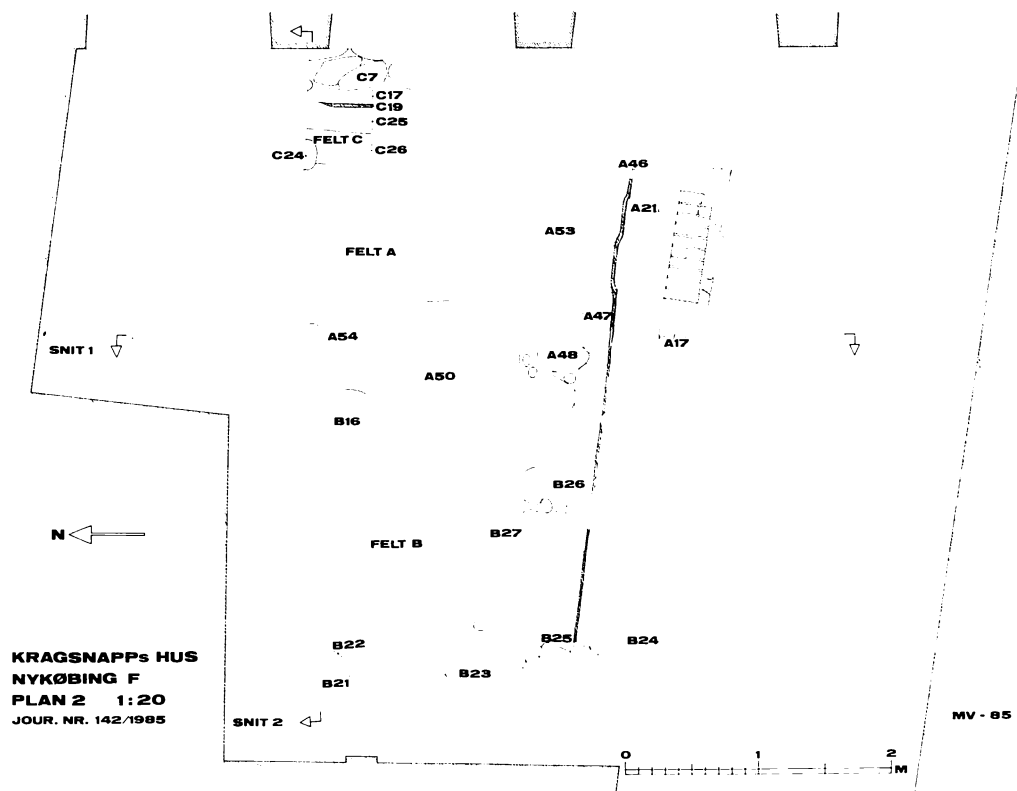
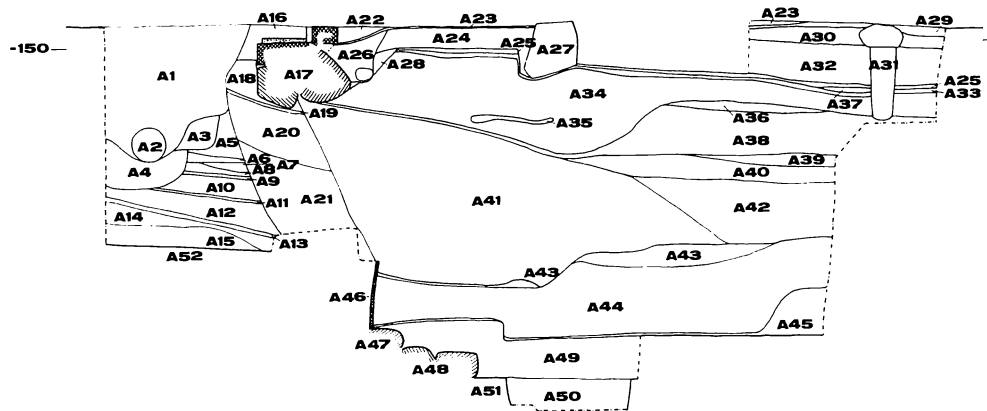

Fig. 2. Plan af udgravningen ved dennes afslutning; gadefacaden opad. Mogens Vedsø del.

mod vest var mere end 3 meter langt. Hullets oprindelige formål afsløredes af enkelte rester af stærkt formuldet træ, der lå på dets bund; hullet kan kun være det bevarede aftryk af en træstamme, der har ligget nedgravet i husets portrum, og denne kan kun være et af de vandrør, der fremstilledes af en gennemboret stamme. Røret har formentlig ledt vand fra en vandledning i gaden ind til en vandpost i gården. Vandrøret var ikke det første på stedet; i jordlagene sås tydelige spor af nedgravninger til to ældre

rør (fig. 3, A3 og A4), hvilket ikke kan undre, da sådanne rør måtte udskiftes med jævne mellemrum på grund af råd.

Gravningen af søgegrøften godtgjorde hurtigt, at der havde ligget bygninger på grunden før opførelsen af »KragSnapps Hus«, idet jordlagene viste sig at bestå af brændt lerklining fra bindingsværksbygninger til en dybde af omkring 2 meter. Den øverste del af dette lag af lerklining (fig. 3, A32) havde tilhørt et hus, af hvilke der ikke fremkom andre rester i form af syldesten el-

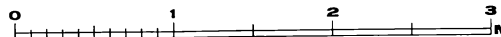

KRAGSNAPPS HUS

NYKØBING F

SNIT 1 1:20

JOUR. NR. 142/1985

MV - 85

Fig. 3. Profilopmåling i søgegrøft, felt A, set mod vest. Mogens Vedsø del.

ler lignende; der er således al mulig grund til at tro, at huset har haft samme udstrækning som det nuværende hus på grunden – dog eventuelt kun til skillevæggen mod portrummet. At huset var blevet ødelagt ved en brand fremgik klart af lerklining, men også af et tyndt brandlag af sod og trækul (fig. 3, A25), der dækkede hele området nord for det tidligere portrum. Fund i fyldlagene viste tydeligt, at husets tag havde været tækket med middelalderlige tagsten af den type, der til daglig går under betegnelsen »munke og nonner«.

Fyldlagene, der tilhørte dette hus, indeholdt kun få løsfund. Talrigst var keramikskår fra kakkelpotter, der i stort tal fandtes indenfor et mindre område nordligst i søgegrøften. Kaklerne var drejede potter med en

dybde på 14-15 cm, hvis cirkulære munding var trukket i facon som et kvadrat med en sidelængde på ca. 14 cm. Potterne var alle rødbrændte og kun få af dem var glaserede og da med en mørk grøn glasur, der – formentlig som følge af husets brand – var stærkt forvitret. Adskillige af kakkelfragmenterne bar endnu rester af den lermørtel, hvori ovnen havde været opmuret. At skårene blev fundet så koncentreret kunne tyde på, at den ovn, i hvilken de havde siddet, havde stået nær fundstedet, men der fremkom ingen spor af ovnen i det undersøgte område.

Kakkelpotter møder vi i det arkæologiske fundmateriale først for alvor i 1300-tallet. Både i dette og det følgende århundrede er potterne typisk relativt dybe og med cirku-

Fig. 4. Spunshane af bronze. Falsters Minder fot.

lær munding, mens 1500-tallets kakkelpotter oftest har væsentlig mindre dybde og kvadratisk munding – sidstnævnte træk er formentlig indført for at lette indmuringen i ovnen.

Det uden tvivl fornemste løsfund fra denne hustomt var en spunshane af bronze (fig. 4). Spunshaner af denne type, der hyppigst forekommer i 15- og 1600-tallet, har almindeligvis været anvendt til øl; den let koniske spuns bankes ind i et dertil indrettet hul i tønden, og den ligeledes koniske told, der er anbragt på tværs for enden af spunsen, tjener til at regulere strømmen af de gyldne dråber. Toldens håndtag er udformet som en hane, hvilket senere i almindelig sprogbrug er blevet betegnelsen for hele indret-

ningen. På toldens ene side nær håndtaget ses tre kørnerprikker, hvilket formentlig er en nummerering, således som det endnu bruges på lignende armaturdele.

Som allerede antydet var det netop omtalte hus ikke det ældste på stedet. Hovedparten af de store mængder af brændt lerklining stammede fra et ældre hus, og det afslørede hurtigt, at lagets mægtighed skyldtes tilstedeværelsen af en kælder i dette hus. Af selve huset fandtes – ligesom det var tilfældet med efterfølgeren – ikke bevarede rester, men lerkliningens viste klart, at det havde været opført af bindingsværk, og der er bevaret endog meget store stykker af denne klining, op til en halv kvadratmeter og 15 cm tykke, med aftryk af både støjler

(de lodrette pinde omkring hvilke det halm-blandede ler er klinet) og stolper fra bindingsværkskonstruktionen. Huset har formentlig været stråtekt, idet der ikke blev fundet en eneste stump af tagtegl i de til huset hørende fyldlag.

Til gengæld fremkom væsentlige rester af kælderens konstruktion. Af profilsnittet i den først gravede søgegrøft fremgår det, at hullet til kælderen var gravet med let skrånende sider fra en jordoverflade, der ikke har ligget mere end 20-25 cm under den aktuelle. En af undersøgelsens store overraskelser var det at konstatere, at kælderens vægge havde været opbyggede af træ; kældre af træ nævnes undertiden i det middelalderlige kildemateriale, men forekommer yderst sjældent ved arkæologiske undersøgelser. Væggene var opførte af brede vandretliggende planker af egetræ. Af sydvæggen var bevaret adskillige stærkt forkullede rester af den nederste mere end 45 cm brede planke i væggen over en strækning af omkring 3,5 meter (fig. 3, A46), mens der af østvæggen kun afdækkedes et stykke på en halv meters længde – i betænkelig nærhed af gadefacaden i »Krag snaps Hus« – men til gengæld med rester af to planker over hinanden. Det er bemærkelsesværdigt, at mens østvæggen var opbygget direkte på bunden af kælderhullet, så var der indlagt en række syldsten under sydvæggen. Det er nærliggende at tænke sig, at disse syldsten er senere indlagte som erstatning for en bortrødnet nederste planke i væggen, men dette kunne ikke konstateres med sikkerhed. Åbenbart har der været problemer med indtrængende vand, thi langs indersiden af østvæggen registreredes spor af en plankesat rende, der havde haft afløb til en ligeledes træforet »sump« nær kælderens sydøsthjørne. Det havde været af stor interesse at undersøge konstruktionen af kælderens hjørner, men dette var af praktiske

Fig. 5. Esge Broks seglstampe. Nationalmuseet fot.

grunde ikke muligt; formentlig har kælderplankerne været indsat i noter i lodrette stolper i hjørnerne.

Kælderen forsynedes fra starten ikke med noget egentligt gulv; man nøjedes med at afrette det stive undergrundsler i bunden af kælderudgravningen. Som allerede antydet har der været problemer med fugt i kælderen, og på et tidspunkt i dens funktions-tid har man hævet gulvet ved at påføre et 25 cm tykt lag af blandet fyld. En senere tilføjelse er også en stor kampesten, der lå omtrent midt i udgravningens anden søgegrøft (fig. 2, B16). Stenen har formentlig tjent som syld for en lodret stolpe, der har skullet afstive bjælkelaget over kælderen. Det er fristende at tænke sig, at en sådan stolpe har stået midt i kælderen; i så fald har kælderen haft en størrelse af omkring $3,8 \times 4,8$ meter. Langs sydvæggen har både før og efter gulvforhøjelsen været en lav

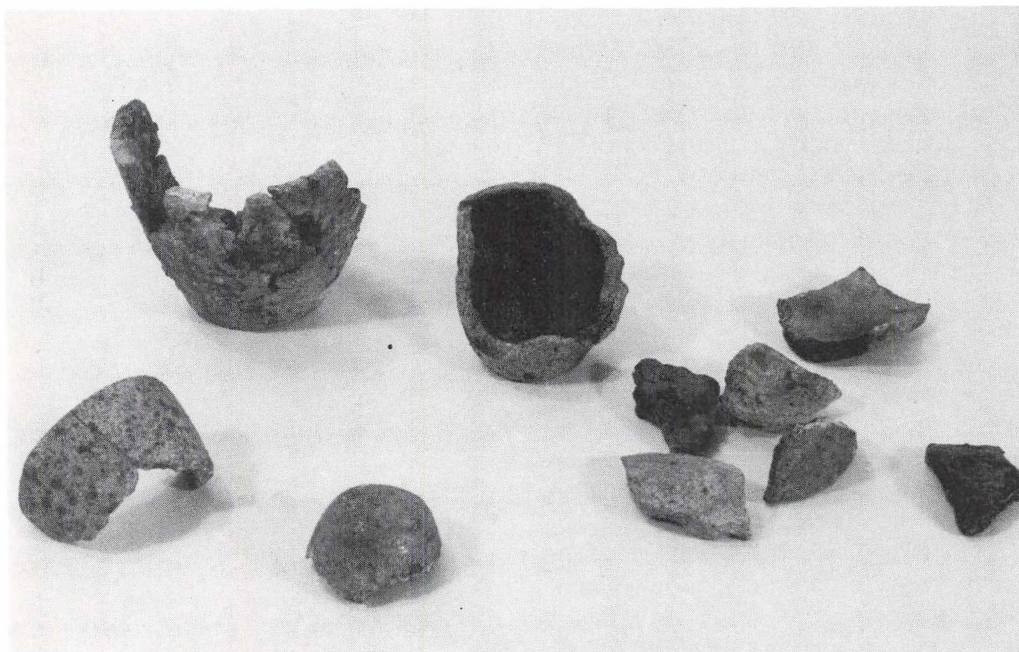
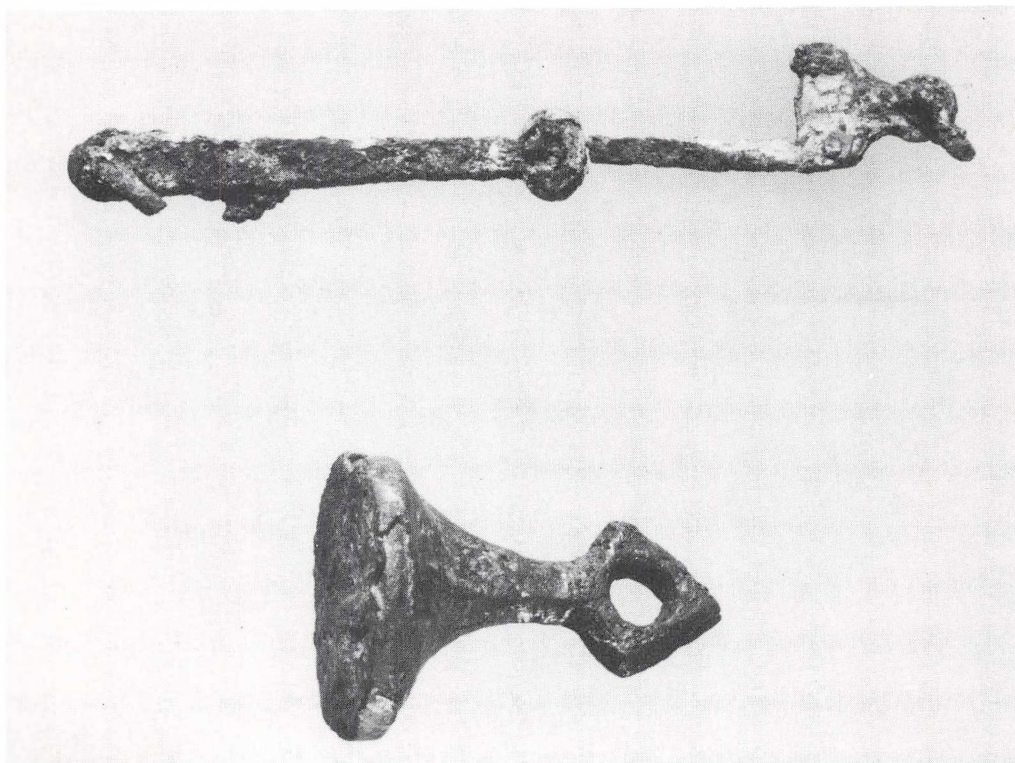

Fig. 6. Brudstykker af smeltedigler. Falsters Minder fot.

»bænk«. I sin første skikkelse var den en lav brolagt forhøjning (fig. 3, A48), der må være samtidig med væggenes syldsten, dvs. at den kan være senere anlagt i kælderen; efter gulvforhøjelsen fandtes stadigvæk en lav bænk på dette sted, nu fortrinsvis af samme jordfyld som gulvhævningen og formentlig oprindelig med forkant af en enkelt lav træplanke.

Fundmaterialet i kælderen var yderst rigt, og det afspejlede klart husets funktion som både bolig og arbejdsplads. Udgravningens uden tvivl vigtigste fund er en seglstampe til besegling af breve og dokumenter. Stampen er udformet som et stem-

pel med et facetteret skaft med en øsken i enden og en cirkulær seglplade. Midt på pladen er indgraveret et våbenskjold med en bjælke og langs randen en indskrift på latin: »SI(GILLUM) ESSE B(evt. C)RVK«, hvilket oversættes »Esge Broks segl« (fig. 5). Såvel skjoldets som indskriftens udformning efterlader ingen tvivl om, at vi skal søge seglstampens ejermand blandt 1300-tallets adelsmænd. Et våbenskjold tværdelt af en bjælke førtes blandt andre af den ældste kendte gren af slægten Brok, efter skjoldet kaldet Bjælke-Brok, der uddøde i begyndelsen af 1400-tallet. Der kendes to mænd ved navn Esge i slægten, men mest

Fig. 7. Seglstanpe uden gravering og fragmenter af en balancevægt. Nationalmuseet fot.

nærliggende i vor sammenhæng er den første af disse, Esge Brok til Hikkebjerg, der ved flere lejligheder nævnes i det tidlige 1300-tal. I 1316 er han til stede på Nykøbing slot, hvor han er medbesegler af et forbund, der indgås med de holstenske grever. Forbundets ordlyd kendes kun af en senere afskrift, vi kan derfor ikke se, om det er den her aktuelle seglstanpe, der har været anvendt ved beseglingen. Sandsynligheden taler dog – som vi skal se i det følgende – ikke for det.

Ved udgravningen af tomten efter det ældste hus blev der fundet ialt 7 middelalderlige mønter i fyldlagene. Der knytter sig

nogen usikkerhed til den nøjagtige bestemmelse af disse, men i tid fordeler de sig sandsynligvis fra begyndelsen af 1300-tallet til begyndelsen af det følgende århundrede. Det er altså indenfor denne periode, vi skal søge husets funktionstid. Bygningen kan næppe være opført før omkring år 1300, og den må være gået til grunde ved den altødelæggende brand, der ifølge møntfundene ikke kan have fundet sted før i begyndelsen af 1400-tallet. Spørgsmålet er så, hvad der kan være årsagen til, at Esge Broks seglstanpe har befundet sig i huset op mod hundrede år efter, at det kunne have været anvendt på Nykøbing slot.

Fig. 8. Udvalg af keramikken fra det ældste hus. Falsters Minder fot.

I kælderfylden lå adskillige brudstykker af små smeltedigler, der har været anvendt ved støbning af mindre metalgenstande (fig. 6). Der kan således ikke være tvivl om, at man har drevet metalhåndværk i huset. Hen mod slutningen af undersøgelsen blev der fundet endnu en seglstampe, der gjorde sig bemærket ved at mangle indgravning i pladen (fig. 7). Dette skyldes formentlig, at det drejer sig om et stykke halvfabrikata, der er fremstillet i huset. Esge Brok kan have bestilt en stampe hos metalhåndværkeren – smeden eller sølvsmeden? – men har i så fald af os ukendte årsager aldrig fået afhentet det færdige produkt, der altså stadig

har ligget her adskillige år senere, da huset brændte.

Også andre fund har tilknytning til det på stedet udøvede erhverv; nævnes kan et lille brudstykke af en balancevægt. En stærkt forrustet jerngenstand viste sig, efter påbegyndt konservering, at have mere end almindelig interesse, da det afsløredes, at den bestod af en halv snes smalle jernlameller, der hver overlappede den efterfølgende, og som på den frie kant havde adskillige tæt-siddende nitter af kobber eller messing. Genstanden må være et brudstykke af en rustning, et harnisk, af den type, der især er velkendt fra de store massegrave på

Korsbetningen udenfor Viby på Gotland, hvori de faldne begravedes efter Valdemar Atterdags erobring af byen i 1361. Sådanne rustninger har bestået af en lædervams, på hvis inderside jernskinnerne var nittede, og som ofte blev båret udenpå en brynje af små sammensmedede jernringe. Dertil hørte arm- og benskinner, panserhandsker og eventuelt pansersko samt hjelm; alt i alt en temmelig tung udrustning. Smeden har næppe ejet et så fornemt stykke, men om han har fremstillet sådanne rustninger eller kun har haft den indleveret til reparation er uvist.

Adskillige keramikskår må være rester af beboernes husgeråd (fig. 8). Flere af fragmenterne bar tydelige spor af den voldsomme brand, der blandt andet havde bevirket, at mange skår havde skiftet farve fra den oprindelige røde til sort eller grå. Dette må skyldes, at keramikken er bragt til glødning uden tilgang af ilt, indelukket som den var i de ulmende ruiner i brandens slutfase. Af nogle af skårene lykkedes det at sammensætte en omtrent helt slank drikkekande af rhinsk stentøj. En mindre skævhed i munden kunne formodes at skyldes en fejl, men er snarest udtryk for et ønske om at gøre kanden mere drikkevenlig, når den blev holdt i højre hånd. Af en større kande, sandsynligvis af hjemlig tilvirkning, fremkom væsentlige dele; hele randen med hanken samt et stort stykke af siden og lidt af bunden. Noget usædvanlig er rester af en række små skåle af lyst rødt eller gult ler. Skålene er drejede på en fod, der efterfølgende er skåret af med 6-7 snit med en kniv eller en stram metaltråd. Om anvendelsen af disse skåle, hvis lige vist kun kendes fra et middelalderligt skibsvrag i Limfjorden, kan kun gisnes; det samme gælder en fodrodsknogle fra en okse, hvis ene ledflade er gennemboet, hvorefter der er hældt smeltet bly gennem hullet ind i den hule del af

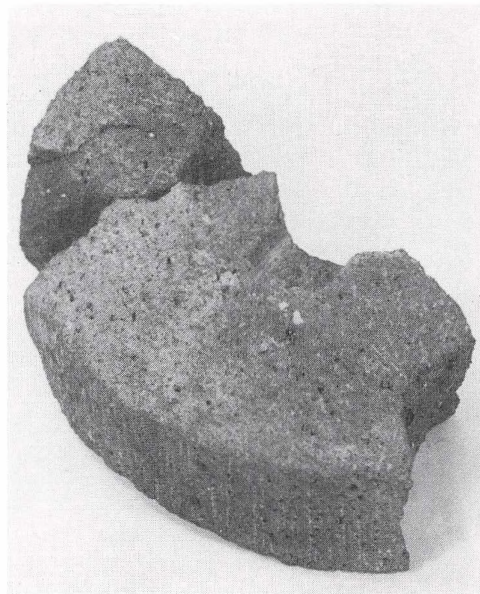

Fig. 9. Møllesten af rhinsk tuf. Falsters Minder fot.

knoglen. Som en del af husgerådet må også regnes et par brudstykker af en lille kværnsten, næppe mere end omkring 22 cm i diameter, af en rhinsk tufstensart (fig. 9).

Også forråd har været opbevaret i huset. I det brandlag af sod og trækul, der overalt dækkede det yngste af kælderens gulve, forekom i kælderens vestlige del store mængder af forkullet korn.

Af aflejrede fyldlag fremgår det, at der også har foregået menneskelige aktiviteter på stedet før opførelsen af huset med kælderen. I den første af søgegrøfterne nåedes den urørte undergrund i grøftens sydlige del i form af rent, gult sand i en dybde af ca.

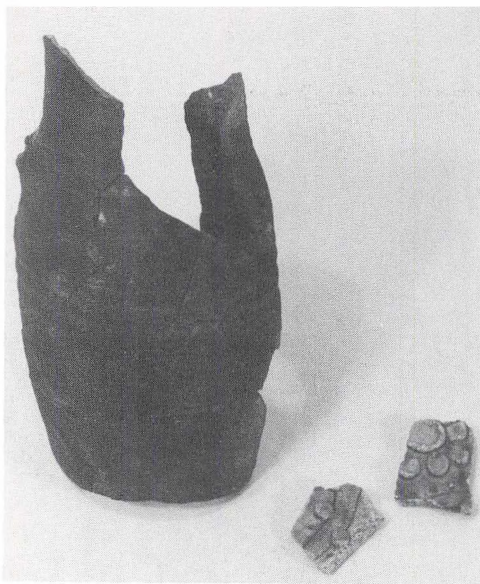

Fig. 10. Udvalg af keramikken fra de ældste kulturlag. Falsters Minder fot.

1,5 meter (fig. 3, A52). Herover viste profilsnittet aflejrede fyldlag, ældre end kældernedgravningen, af en tykkelse på mindst 90 cm (fig. 3, A5-A15). Disse fyldlag indeholdt blandt andet trækul samt dele af keramik. Nogle af skårene kunne sammensættes til et stykke af en drikkekande af en stentøjslignende vare, der kan dateres til 1200-tallet. Derudover blev der fundet to småstykker af flerfarvet importeret keramik med pålagt dekoration af pibeler (fig. 10).

I bunden af kælderens fremkom også flere spor af aktiviteter, der må være ældre end dens anlæggelse. En nedgravning med uregelmæssig planform og en dybde af omkring 1,2 meter under det ældste kældergulv må tolkes som den nederste del af en brønd, der er blevet forstyrret ved anlæggelsen af kælderens. Der konstateredes ingen spor af den træføring, der oprindeligt må have hindret brøndens sider i at skride sammen. Denne må altså være fjernet i forbindelse med brøndens sløjfning, men i fylden afdækkedes enkelte smågenstande af træ; nævnes kan stave fra stavbægre – små bødcrede drikkekar, der normalt fremstilledes af nåltræ – samt et brudstykke af en lille skål udskåret i træ.

Af omfang var udgravningen ringe, men alligevel gav den os lejlighed til at kaste et blik ud over mere end 700 år af Nykøbings historie. Fra de ældste aktiviteter på stedet engang i 1200-tallet, muligvis endda før; til det ældre bindingsværkshus med kælder, bygget omkring 1300 og nedbrændt i begyndelsen af 1400-tallet; videre til endnu en bindingsværksbygning, der må være opført kort efter forgængerens brand, og som stod, indtil den selv nedbrændte i første halvdel af 1600-tallet og afløstes af den endnu stående bygning, »Kragstappes Hus«.

Plantør var Sydfalsters Dalgas

Af *Peder Jensen*, Nykøbing F.

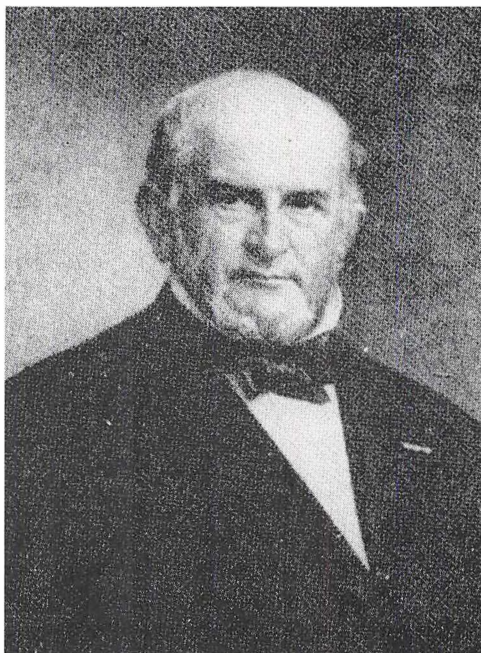
Den, der i dagene efter den store stormflodskatastrofe i 1872 vandrede langs denne hærgede kyst, måtte spørge sig selv, om der nogensinde ud af denne ørken ville rejse sig et nyt land. For alt lå trøstesløst øde hen til akkompagnement af det evigt buldrende hav og havmågers hæse skrig. Selv landet bag det dige, der blev rejst, var ødelagt af havvandet. Men »syndfloden« havde med ét bragt Lolland og Falsters navn på alles læber. Alle landets blade og aviser bragte billeder og artikler om dette. For en kort stund gled vor nationale katastrofe i 1864 i baggrunden. Blandt landets politikere var det folketingsmanden for Maribo Amts 4. valgkreds, Rasmus Claussen, der politisk førte genrejsningsagen igennem alle instanser. Utrættelig, målbevidst. Med ham i spidsen var fremsynede folk ikke i tvivl om, at her lå fremtidsmuligheder. I deres sind klang vel Dalgas' ord: Hvad udad tabes, skal indad vindes.

Blandt de mange journalister og skribenter, der i stormflodsdagene ilede til Falster, var den unge Holger Drachmann. Herfra stammer nogle af hans tidligste ungdomsarbejder, såsom »Syndflodssagn«, »Vandenes Datter« og »Havfruen« m. fl.

Efter at have stiftet bekendtskab med Falster kom han ofte hertil og boede – vistnok – på Czarens Hus. Og måske undertiden hos den unge læge, Lemvigh-Møller, som han i hvert fald ofte besøgte. Det har nok været i følgeskab med denne, at han en henrivende højsommeraften standsede på Engboulevarden og udbrød: »Dette er vidunderlig smukt. Men det er jo ikke Danmark – det er Syden! Hvor må disse øer være ladet med erotik!«

Dette med romantik lod sig vel ikke rigtigt forene med de barske realiteter ved Marielyst. Her tog praktiske folk fat. Overretssagfører Frederik Graae og andre, der havde set de tyske badesteder og andre badesteder i Europa, var klar over, at her kunne den falsterske østersøstrand hævde sig blandt de bedste. Her lå et fremtidens rekreativt område, såfremt det blev »opdyrket«. Hinsides Østersøen lå et stort land med en stedse voksende industribefolkning, der fremover fik stedse bedre økonomiske kår, og som – for mellemklassens vedkommende – også fik råd til en ferie. Kun få af disse kendte det store hav.

Et særligt kapitel i beplantningens historie er Niels Andersens arbejde med den så-

Godsejer Edvard Tesdorpf på Ourupgaard havde stor tiltro til plantør Niels Andersen og hans plantningsarbejde.

kaldte gråpoppe, som vakte opmærksomhed i alle forstkredse. Ofte fik Niels Andersen besøg af professor Prytz fra Landbohøjskolen og dennes forststuderende. En dag spurgte professoren Niels Andersen om, hvordan i alverden det var lykkedes ham at fremelske en sortsren gråpoppe-stamme. Hertil sagde Niels Andersen (citat fra landbrugskonsulent M. K. Kristensen): »Ja, der er jo ikke meget at fortælle. Det hele er ligetil. Jeg fandt en del udløbere

fra bestående gråpoppe henne i Fiskebæk skov. Der var som alle steder opstigende skud, og så var det kun naturligt, at jeg fik trukket en del udløbere op af jorden. Dem tog jeg med til Bøtøgård, klippede dem i passende stykker og anbragte dem i bedene i planteskolen, og så groede der jo tilsvarende planter op på hver af de små ledstykker«.

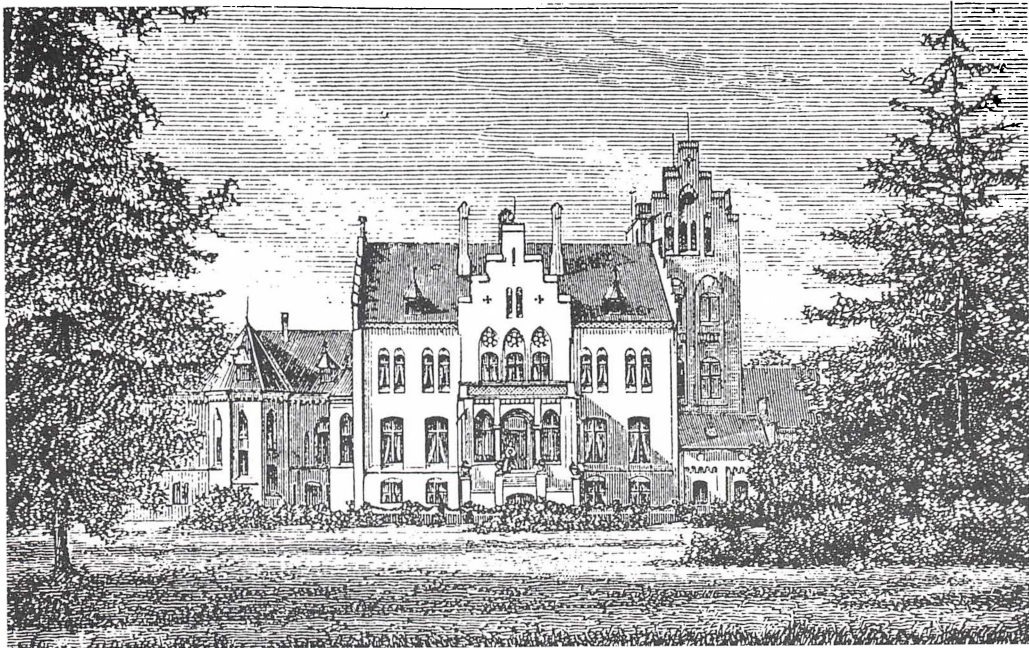
Hertil svarede Prytz: »Ja, ligetil for Dem, men ikke for andre. Dette her er Deres opfindelse«.

Denne gråpoppe blev da også Niels Andersens kælebarn. Hans stolthed. På en tur i Jylland fik han øje på et par gråpoppe og råbte: »Der står jo et par af mine børn!« Når andre planteskoler frittede Niels Andersen for hans hemmelighed – hans kunststykke med denne gråpoppe – gav han som oftest en sludder for en sladder.

Et særligt kapitel i Niels Andersens arbejde med poppe og pile er også hans arbejde med båndpilen. Den gav arbejde til flere folk.

M. K. Kristensen fortæller en kostelig historie, han selv har oplevet. Niels Andersen havde besøg af den kendte overførster, kammerherre Müller. Begge kom i trætte om et forstbotanisk emne, mens de gik ind i plantagen ved Bøtø. Niels Andersen var ganske uimponeret af de lærde herrer og ville ikke gi' sig. M. K. Kristensen fortæller: »Da de kom ud i plantagen, kravlede Andersen og overførsten ind i en grantykning, og lidt efter hørte jeg, som holdt på vejen, et vildt skænderi. Da de kom ud, var de begge lige røde i kammen. Der stod nu den betydelige videnskabsmand og tænkte sig lidt om, gik så hen til Andersen og sagde: Ja, det er Dem, der har ret, og mig, der har uret«.

Da DSB skulle have banestrækningen på Falster beplantet, var Niels Andersen her rådgiver og fik indført gyvelen. På Bøtø-

Fra Ourupgaard, som ses på et billede ca. 1870, udgik mange forskellige initiativer på det landbrugsfaglige område, således med forbedring af kvægbesætningerne, dræning og sukkerroedyrkning.

gård fik han anlagt flere tønder land til aspargesdyrkning. Det gav i mange år stor eksport til Berlin.

Niels Andersen var og forblev pebersvend hele sit liv og blev en kendt personlighed på Sydfalster, hvor man holdt af dette store og særprægede menneske.

Blandt de første pionerer for opdyrkning af dette stormflodsland var geheimekonferensråd Edvard Tesdorpf på Ourupgård. Efter en kort tid selv at have arbejdet med beplantning af sine jorder på Bøtø indså han snart, at han havde behov for særlig kyndig hjælp. Hvorfor han i 1878 henvendte sig til Det jyske Hedeselskabs stifter, Dalgas, og bad denne sende en af sine folk til Falster. Valget faldt på den kun 24-

årige plantørmedhjælper Niels Andersen, som havde været med til at anlægge de store vestjyske plantager.

Niels Andersen var født i 1854 i et mindre husmandshjem på Horsens-egnen. Faderen døde i 1861, da Niels kun var syv år gammel. Der var flere børn i hjemmet, og Niels måtte tidligt tage sin tørn i hjemmet for det daglige udkomme. Senere kom han som plejebarn til en slægtning. Efter sin konfirmation tjente han som karl på gårde på hjemegnen og vistnok også en tid hos skovrider Termansen i Høgildgårds plantage. Det er muligt, at det er denne Termansen, der fik Andersen på højskole. De kilder, jeg har benyttet, er ret uklare m.h.t. hvilken højskole, der her er tale om, og også om,

Godsejer Tesdorpf ville helst regere enevældigt – og også med hensyn til afvandingen af Bøtø Nor, hvorfra billedet stammer, tegnet i slutningen af 1880'erne.

hvem der fik ham på skolen. Men efter alt at dømme må det have været på Viby, der blev ledet af den meget særprægede lærer og forstander, Lars Bjørnbak.

Det var i efteråret 1878, at den unge Niels Andersen kom til Ourupgård og blev modtaget af Edvard Tesdorpf. Andersen var ravjysk og talte sin dialekt uforfalsket. Tesdorpf sagde: »Jeg tror, han taler tyrkisk!« Men hurtigt opdagede Tesdorpf, at den unge plantør ikke alene var en dygtig fagmand, men også en rig personlighed. Hans opgave var at forvandle en øde sandørken til et skovland. Og denne opgave lykkedes for ham gennem et utroligt slid i løbet af halvtredsindstyve år.

Sine erfaringer fra arbejdet med de vestjyske plantager kom ham her til gode. Men han indså efterhånden, at disse erfaringer ikke uden videre kunne overføres til Falster. Som i Vestjylland begyndte han også her på Falster med beplantning af bjergfyr, men skiftede senere over til skovfyr, rødgran og løvtræer. I det hele taget blev han aldrig træt af at eksperimentere. Gik aldrig i stå i sit arbejde. Hans viden inden for forstvæsen var og blev efterhånden legendarisk i forstvæsenet. En ven af ham siger: »Andersen var indtryksamlende og belæst«. Han er blevet kaldt Sydfalsters Dalgas. Altid færdedes han ude i sit elskede terræn med planter og pilekviste i sin rygsæk.

Den gamle plantørbolig, hvorfra Niels Andersens plantearbejde udgik.

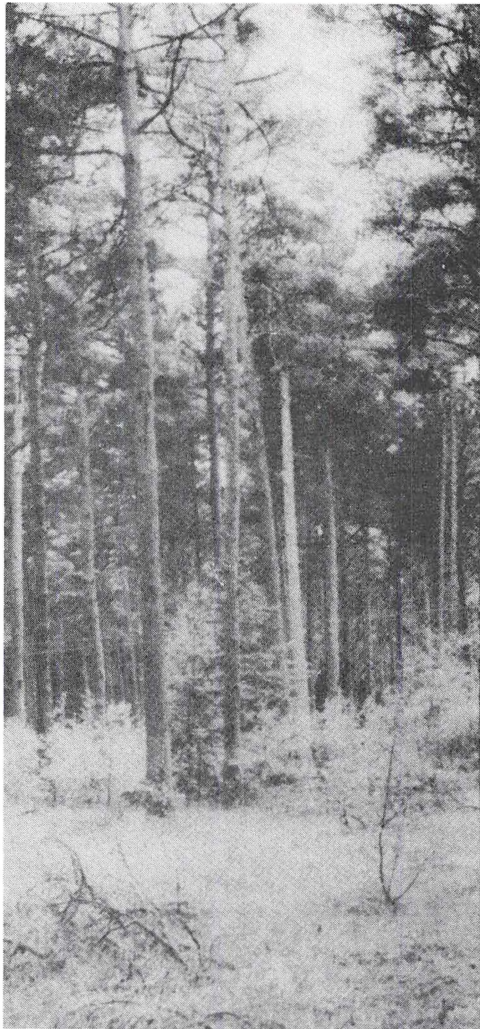
År for år skred arbejdet frem. Plantagerne voksede til skove. Og med disse indfandt vildtet sig. Andersen blev en ivrig jæger sammen med sin yndlingshund, Hertha. Men folk påstod, at hans foretrukne bytte var krybskytter! Hvis sådanne blev råbt an og ikke standsede, blev der undertiden sendt et skud efter dem. Men i almindelighed løb den bomstærke og adrætte plantør synderne op – og så vankede der knubs. Vistnok aldrig anmeldelse til øvrigheden. Niels Andersen var enevoldsherre på sit terræn. Med både den lovgivende, udøvende og dømmende magt! Engang reagerede en stor svensker ikke på råb, og da Niels Andersen indså, at krybskytten ikke kunne lø-

bes op, sendte han et skud rævehagl i bagen på ham. Hurtigt samlede han den anskudte op og kørte ham til sygehuset i Nykøbing, hvor man pillede 18 hagl ud af hans bagdel. »Men«, sagde Andersen, »han var et rigtigt mandfolk. Han hverken klynkede eller klagede, endda han måtte ligge på maven på vognbunden på hele turen«. Sagen endte dog for retten i Nykøbing. Dommeren ville hjælpe den stoute plantør: »Hør, hr. Andersen, det var vel et vådeskud?« »Næ, gu' var det ej, hr. dommer, men alt, hvad jeg sigter på, det falder sgu'!«

Et bødeforlæg på 4 kroner blev betalt prompte.

Det ser ikke ud til, at Andersen har del-

Bøtøskoven rejste sig takket være Tesdorpf's og Niels Andersens arbejde med plantningen.

taget i det såkaldte offentlige liv. Men hans manddomsgerning faldt jo i de bevægede provisorieår under Estrup. Plantørens høje foresatte var jo den stokkonservative geheimstatsråd Tesdorpf på Ourupgård. En dag

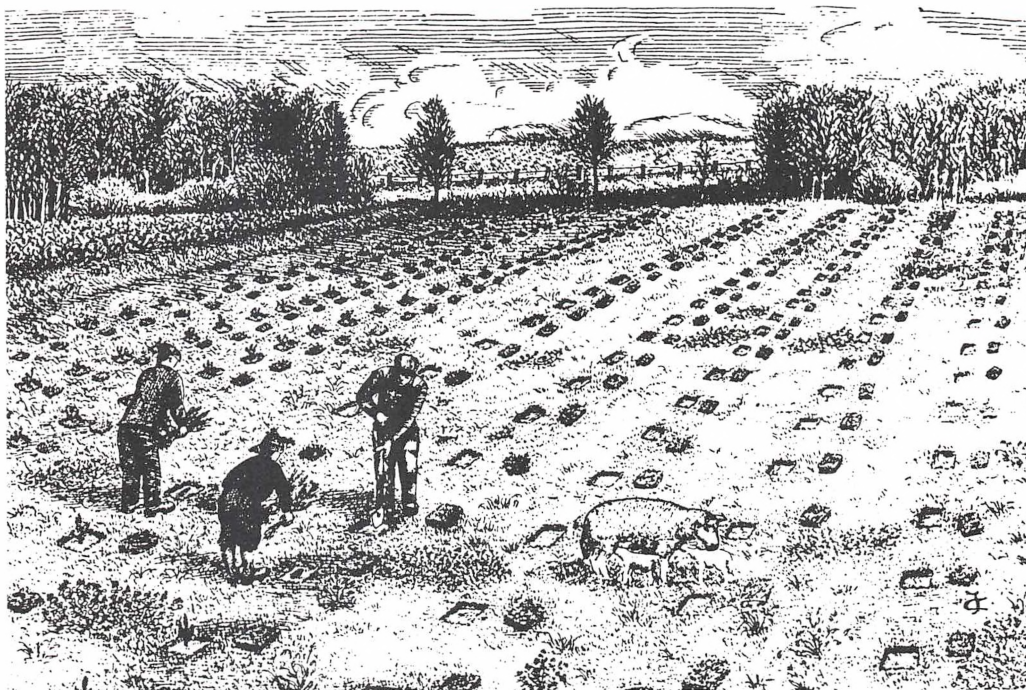
denne besøgte sin plantør på hans bopæl i plantørhuset på Bøtø, lå »Folketidende« på dennes bord.

»Hør, Andersen, De skulle ikke holde »Folketidende«. Det er det rene gift. Så hellere »Stiftstidende«. Det er modgift!«

»Da tøks a tæ, hr. etatsråd, at det er gift begge dele!«

Andersen var en helstøbt personlighed. Alene den velvoksne skikkelse indgød respekt. Der var en naturlig myndighed over ham. Også stædighed, grænsende til en irriterende jysk stejllhed. Han var uimponeret af professortitler, adel og rang. Omend han delte sin tids respekt for »de højere klasser«. Den kendte landbrugskonsulent K. M. Kristensens far siger om ham, at han ikke altid var nem at omgås. Alligevel var han ikke alene en afholdt skikkelse, men også en kær skikkelse på hele Sydfalster. »Plantøren« hed han bare. Helst skulle han ses i en vennekreds omkring en god romtoddy – en trestjernet cognac – gammeldags. Af den dyre. Han gav sig hen og fortalte på sit herlige jyske mangel god historie, helst om jagt og krybskytter. Humor stod da om ham. Som da han en aften fortalte om Marens kat. Altid havde katten været hans svorne fjende. En dag, han så den sidde ude ved en grøftkant, gav han den et skud, så den dejsede ned i grøften, men, sagde han, den tog afsked med denne verden med manér, for i faldet viftede den med rumpen: »Farvel Maren!«

Venskabet med den gamle geheimekonferenseråd Edvard Tesdorpf og hans plantør fortsattes i den nye slægt med Fr. Tesdorpf, selv om denne også morede sig over Andersens »tyrkiske«. Trofasthed mod venner, sin herkomst og frem for alt sit jyske sprog var et udpræget karaktertræk hos plantøren. De unge morede sig over dette ravjyske. Dette med selvfølelse udslyngede »a«. Jeg tror, at denne stædige fastholden ved

En gammel tegning af, hvorledes gdr. Ole Koch omkring århundredskiftet begyndte at plante små fyrretræer på marker ved Bøtø.

sin dialekt havde noget at gøre – vel halvt ubevidst – med frygten for at miste sin identitet. Han sagde engang: »Fordi man rejser til en lille ø, er man da ikke forpligtet til at tale dens dialekt«.

Ved sit 40-års jubilæum som »Sydfalsters Dalgas« modtog han som anerkendelse for et eminent dygtigt arbejde Det kgl. danske Husholdningsselskabs sølvpræmie. 10 år derefter måtte Niels Andersen lade sig indlægge på sygehuset og gennemgå en stor operation. Det blev her, han måtte fejre sit 50-års jubilæum på sengen. På foranledning af både Edvard Tesdorpf og statsminister Madsen Mygdal blev den dødssyge mand udnævnt til ridder af Dannebrog. I december 1928 døde han og blev begravet

på kirkegården i Gedesby, hvor nu hans beskedne lille grav uden stads og pynt vidner om en mands utrættelige virke for at virkeliggøre sin ungdoms mesters motto: »Hvad udad tabes, skal indad vindes«. Når pastor Madsen, Skelby, besøgte plantøren på sygehuset, var det med en egen fornemmelse af at stå over for en usædvanlig personlighed. Han skriver: »Når jeg kom ind på sygehuset, sagde det tit indeni mig: Drag dine sko af og træd sagte ind i dette sygeværrelse«.

Da Det skovhistoriske Selskab i juni 1985 var på udflugts- og studietur til Niels Andersens plantager og Bøtø skov, mindedes man under hele turen hans indsats. Her var syn for sagn. Her ser man den dag i dag de 75 ha skovfyr, østrigsk fyr samt 12 ha birk,

han lod plante. Mange af træerne nu mægtige træer. Mange steder står endnu store gamle gråpopler, hans særlige stolthed, og fryder med sin egenart enhver skovelsker. Eller bare en turist!

Popler var vist hans »speciale«. Det siges, at han kendte og brugte over 50 forskellige poppelarter.

Lad os slutte med de ord, som førnævnte konsulent M. K. Kristensen har skrevet om plantør Niels Andersen:

»Min far havde mange venner, men særlig en uforlignelig ven i plantør Andersen på Bøtøgård. Han blev alles ven i det gæstfri Sydfalster. Der var alle steder plads til en så

afholdt gæst som plantøren, der villigt gav både råd og dåd, når han kunne hjælpe med et eller andet i have eller plantning. Han fik for sit mægtige livsarbejde ridderkorset. Kort efter sin død fik han sin grav med en lille ubetydelig gravsten. Når jeg kommer til Gedesby kirkegård, besøger jeg altid stedet og græmmes over forholdet mellem denne sten og plantørens store personlighed og velsignelsesrige gerning. Min far og plantøren var hjertevener, men tog i provisorieårene mangan politisk dyst – også så skarpe, at der blev huller i deres sammenkomster, men længe kunne de ikke være fra hinanden«.

Lolland-Falster i bogverdenen

Af Verner Hansen

Et af Olaf Rudes dejlige motiver fra Skejten, hvis natur han var begejstret for.

Danske kyster

Danmarks Naturfredningsforening udsendte i anledning af sit 75 års jubilæum et usædvanligt smukt bogværk: »Danske kyster«.

I en fremragende gengivelse findes mange kendte danske maleres motiver fra kysterne. Fotografen Finn A. Thomsen har i smukke farvebilleder gengivet, hvorledes en del af de tidligere tiders kystnatur tager sig ud i dag. Hans Edvard Nørregaard-Nielsen har samlet den ledsagende tekst, der i høj grad drejer

sig om, hvorledes kunstnerne fortalte om, hvad de så og udformede i deres kunst.

I bogen, som er på 175 store sider, er der kun to fra Lolland-Falster, hvilket naturligvis skyldes, at ingen kendte kunstnere har malet vor landsdels kyster. Det er Olaf Rude, som har fået de to sider med egetræer fra Skejten. Det ene af billederne er dog tilsyneladende fra det fredede »Borretlunds Overdrev« ved gården, hvor Olaf Rude voksede op.

Olaf Rude og Skejten

En udstilling om Olaf Rude vistes forskellige steder i landet, og der var samtidig fremstillet et stort og rigt illustreret hæfte om den kendte kunstner, som i høj grad hørte Lolland-Falster til.

Rektor Henrik Hertig, Maribo, der er en kender af Olaf Rude og hans kunst, har i hæftet skrevet en udmærket artikel om »Skejten – ungdommens land – manddommens land«.

Hæftets tilrettelægger burde nok have taget nogle flere Lolland-illustrationer med, men der er nok set mere på, at det er et fælles foretagende for hele landet.

Skole i Halsted i mange år

»Halsted skole 1826-1986« er ikke alene om denne enkelte skole, men der er også træk om, hvorledes hele skolevæsenet har udviklet sig, så det er en bred orientering.

Den belyser også Reventlows store indsats for skolevæsenet på hans to lollandske godser og tillige, at han og pastor P. O. Boisen fik oprettet et vældigt godt fungerende seminarium i Vesterborg præstegård. Halsted har haft skole det samme sted siden begyndelsen af 1800-tallet. Teksten, som er illustreret med en del billeder, er skrevet af T. Skotte Hammer, E. Birkebæk, J. Kirkegaard og E. Nielsen.

Livet på Næsgaard

Næsgaardbogen, der er udgivet af og for gamle »næsgaardianere«, har i udgaven for 1985 det sædvanlige indhold, der alsidigt og læseværdigt fortæller om den kendte gamle landbrugsskole, om undervisning, rejser, landbrug og meget andet.

En af artiklerne af B. Kofod Thomsen fortæller om, hvad holdet for 40 år siden oplevede. Baron Poul Bertouch-Lehn beretter om nyt fra Det Clas-senske Fideicommiss, som Næsgaard hører under.

Drengs oplevelser i Nakskov

Skolekonsulent Flemming Lundahl har til bogen: »Dreng i en by i provinsen i 50'erne« brugt sine oplevelser i Nakskov, hvor han er født og opvokset.

Byen og tiden – set med en drengs øjne – og det er meget underholdende. Bogen er udkommet på Forlaget Stout i Herning.

Omfangsrigt årsskrift fra

Nørre Alslev

Nørre Alslev lokalhistoriske Arkiv står som sædvanligt for et årsskrift af et betydeligt format. Årsskriftet 1985 er oppe på 100 sider med et meget læsevær-

digt indhold, hvor lokalhistorien belyses i en del artikler.

Der er således artikler om de gamle forbindelseslinier i Nørre Alslev kommune og om landsbyerne, hvilket Frank V. Nielsen fortæller om. Jens Larsen beskæftiger sig også med Nordvestfalsters Læsefor-enings historie og giver træk af Vester Kippinges hi-storie, Peter Vang Petersen beretter om nogle vurde-ringer af en køkkenmødding på Nordfalster. Histo-rien om Brarup og omegn bliver godt fortalt af Es-ther og Thyge Rasmussen. Ketty Lykke Jensen har fundet ud af, hvilke dyrlæger der har været i Nørre Alslev kommune. Det velredigerede årsskrift indeholder endnu mere end det nævnte og har også et person- og stedregister.

Smuk brochure om Købelev

Der er udgivet mange hæfter om kirker på Lolland-Falster, mere eller mindre gode.

En udgivelse om Købelev kirke går op blandt de bedste, hvilket ikke alene skyldes den smukke ud-førelse med nogle nydelige tegninger af Jørgen Møl-ler, som i høj grad pynter. Sognepræst Ulla Ther-kildsen har også skabt en god og letlæselig tekst, som tager det væsentlige med. Det er heller ikke alene kirken, der fortælles om, men også om præste-gården. Dens mest berømte beboer var pastor Ras-mus Møller, der senere blev biskop i Maribo. Han havde sønnen, Poul Martin Møller, og stedsønnen, Christian Winther, hvis moder Rasmus Møller blev gift med. Den gamle præstegård blev heldigvis red-det, og måske ikke mindst på grund af de kendte personer, som færdedes der.

God højskolehistorie

Lollands Højskoles årsskrift 1985 er præget af et al-sidigt indhold og med en frisk tone, som nu er ken-detegnende for den gamle, kendte skole, der har så rige traditioner.

Højskolens historie er fortalt i flere artikler, hvor-af den ene er afdøde forstander Gustaf Bengtssons tale ved indvielsen af den nye bygning i 1955, og Jørn A. Nielsen beretter også om historien. Forstan-derparret Lise Stürup og Carsten Høgh har tanker i forbindelse med skolens 80 års jubilæum, og hvor-dan de mener, den bør virke. Roar Skovmand ser »Højskolen i hundredårs-perspektiv« og omtaler og-så lokale forhold, således med hensyn til den højsko-le, der i sin tid var i Abed. Foruden dagbogen for-tæller tidligere og nuværende elever og lærere, lige-som der er oplysninger om elevforeningen.

Årsskriftet har ikke mindst betydning med hensyn til den gode højskolehistorie, som fortælles.

Bog om jernbanebygninger

Der er efterhånden blevet fortalt megen jernbanehistorie, og nu er der kommet en tilføjelse med hensyn til selve bygningshistorien.

M. Østerby skildrer dette kapitel i bogen » Danske Jernbaners Byggeri« i tiden 1844 til 1984. Den rigt illustrerede bog på 117 sider er udgivet af Odense Universitetsforlag. I bogen er der en del lokale billeder med bygninger, både DSBs, Lollandsbanens og de tidligere små private jernbaners. Det kan dog undre lidt, at jernbanebygningen i Bandholm ikke er med. Bandholm-banen fra 1869 var dog den første privatbane i Danmark, og bygningen i havnebyen er fredet.

Stadig en god stiftsårbog

Lolland-Falsters Stiftsbog 1985 er som sædvanlig en interessant publikation med et smukt udstyr og en fortræffelig redaktion af journalist Tove Meyer Hægstad, Fejø.

Bogens tema er denne gang »Gudstjenesten og de kirkelige handlinger«, hvilket belyses i forskellige artikler. Et betydeligt lokalhistorisk stof findes også altid i Stiftsårbogen, således om domprovsteskiftet i Maribo, restaureringen af præsteepitaftet i Købelev kirke, præstegårdshaver forskellige steder, landemodesalen i Maribo Domkirke, der fylder 300 år, og en klokkesag fra Majbølle.

Den dygtige og initiativrige domorganist, H. J. Østergaard, fortæller om det musikliv i Maribo Domkirke, der har fået en stor fornyelse takket være en betydelig orgelombygning.

De nationale naturområder

Den skønne danske natur fremkalder stadig store og flotte – men også dyre – værker, som det er en fornøjelse at se på og læse. »Danmarks større nationale naturområder« er i et stort format og med flotte illustrationer udgivet af Miljøministeriet og Fredningsstyrelsen.

Bogen er på godt 200 sider og har fire områder med fra Lolland-Falster. Det er Øst- og Sydfalster, Maribo-søerne, Sydøstlolland, Smålandsfarvandet og Nakskov Fjord. Hvert område har fire sider, og kort skildres: Landskab, geologi, biologi, kulturhistorie, friluftsliv, nationale fredningsinteresser og -hensyn. Det fremhæves, at alle fire områder har stor betydning på forskellige områder. Helt aktuelt siges det om inddæmning i Smålandshavet, at realisering af et sådant projekt radikalt vil ændre hele områdets karakter og medføre uoverskuelige følger for fuglelivet.

Hvad Maribo-søerne angår, siges, at det vil være en vigtig opgave at friholde dem for forurening og at sikre de mange fortidsminder den nødvendige pleje.

To hjem på Lolland

I årenes løb er der kommet mange bøger, som fortæller om danske hjem, om deres beboere og indretning. Den sidste hedder »Kom indenfor« og er udsendt af Gyldendal.

Der er to skildringer om hjem på Lolland-Falster. Den ene drejer sig om Bodil og Viggo de Neergaard på Fuglsang. Godtfred Hartmann, som står for skildringen, er en fin kulturskribent og har skabt en meget betagende skildring af den 48-årige godsejer, som ægtede den 30 år yngre, yndige pige. De skabte et hjem med besøg af mange kendte mennesker og et musikliv, som der stadig leves op til.

Jan Danielsen fortæller om Dine og Daniel Danielsen, som boede i et lille hus i Kattesundet i Nakskov. Nøglen lå over døren, hvis landfamilien skulle komme til byen, hvis der ikke var nogen hjemme. Forholdene var små, og der var ikke plads til en køkkenhave, men det blev der rådet bod på med en kolonihave, hvor man opholdt sig meget. Dine var en flittig og dygtig husmoder, der sørgede for orden og god mad. Og så styrede hun Daniels verden og sørgede for, at han passede søvn og vagtskema. Han var politimand, ikke en af dem, der skrev rapporter, men fik ordnet tingene uden. Når hans store skikkelse viste sig i en af Nakskovs »beværdinger«, så var det nok til at skaffe ro! Dine døde i 1954 og Daniel otte år efter.

Det er to gode og meget læseværdige skildringer om hjem på Lolland.

Spillemandens rolle

Spillemandene i de gamle landsbyer var vigtige personer, for de kunne i høj grad sætte kulør på den ofte triste hverdag. Der mangler imidlertid mange oplysninger om spillemandenes virke og forhold. Lolland-Falsters historiske Samfund har dog ydet et bidrag, idet der i årbogen 1938 var en ret udførlig omtale af musiker og væver Hans Christian Hansen, Ønslev. Han havde efterladt dag- og regnskabsbøger, som kunne give mange oplysninger.

Emnet om »spillemandens rolle« er taget op i en artikel i »Folk og Kultur«, 1985, som udgives af Foreningen Danmarks Folkeminder. I artiklen omtales en halv snes spillemand og deriblandt også Hans Christian Hansen. Der er dog intet særlig nyt om ham i sammenligning med årbogsartiklen 1938.

Byer set fra luften

Lademanns Forlag udgav i 1967 en bog: »Danmark set fra luften«. Forlaget er nu kommet med en ny bog om det samme emne: »Danske byer set fra luften«. Bogen er blevet både større i sidetal og format, oppe på 168 sider og til en pris af 268,00 kr. Dyrt, men en dejlig gavebog.

Teksten, som er af Henning Dehn Nielsen, giver en kortfattet og gennemgående udmærket skildring af byerne, men nogle »smuttere« kan der dog komme med. Det er således forkert, når det om Nykøbing F. siges: »Gennem mere end 100 år var den sæde for Lolland-Falsters bispestol, som nu er i Maribo«. Det rigtige er, at lige fra Lolland-Falsters stift oprettedes i 1804, har Maribo haft stiftskirken, senere domkirken, hvorimod næsten alle bisperne har boet i bispegården i Nykøbing F.

For Saksøkbings vedkommende er Qvades silo ved havnen blevet til sukkerfabrikken – som slet ikke er med på billedet!

Billederne af byerne plus visse større beboelser, som f. eks. Gedser, er gennemgående meget tydelige, så man næsten kan finde sit eget hus. Hvor meget, som har kunnet komme med, er en anden sag. Rødbyhavn præsenteres således alene ved selve færgelejerne.

Mejerimandens eventyrlige liv

Den kendte mejerimand Esper Boel, der døde i 1986 i en alder af 72 år, fik heldigvis sine erindringer fra et begivenhedsrigt liv udgivet. Den store bog på ca. 280 sider udkom på Chr. Erichsens Forlag og hedder »Ingen roser uden torne«.

Esper Boel gik i sin faders fodspor med hensyn til en betydelig indsats på mejeriområdet, og han var også en meget kendt mand på Lolland-Falster, således som ejer af Lundby Mejeri. Esper Boel blev også ejer af godset Kjærstrup, hvis modernisering og landbrugsdrift der blev investeret betydelige beløb i. Han og hustruen skulle bo her på deres ældre dage, og den eneste søn, Axel, videreføre den store landbrugsdrift, men denne døde i en alder af kun 36 år.

Denne tragedie var i høj grad med til at give bogens titel om, at ingen roser er uden torne!

Årsskrift med lokale begivenheder

Krumsøarkivets årsskrift for 1986 har som sædvanligt et udmærket og interessant indhold.

Jens Madsen Nymand fortæller om livet på en bondegård i gamle dage, og Jeff Beck beretter om Godsted kirke. Handermelle havn, der er ukendt for mange, men hører til en af de gamle handelspladser, hvilket Arne Heyn skildrer.

Foruden beretningen om arkivet har årsskriftet også »Krumsøkroniken«, hvor Bendix Bech-Tostrup fortæller om de vigtigste lokale begivenheder i det forløbne år. Det er lidt specielt for et arkivårsskrift, men det er udmærket, for tiden i dag er historie i morgen – og så vides det, hvor den er til at finde.

Stort hæfte om øletiketter

Øletiketter er der også historie i, og det viser et omfangsrigt hæfte, som er udarbejdet af Carsten Fladmose Madsen for Skandinavisk Bryggerisouvenirs Samlerforening.

Hæftet er i et stort format på ca. 220 sider og hellet den gamle, hæderkronede virksomhed, Nykøbing F. Bryghus. Det er morsomt at studere, hvordan øletiketter har set ud i årenes løb, og de fortæller i høj grad historie. På flere områder har bryghuset vist særlige initiativer med hensyn til etiketter, og bl. a. i høj grad brugt lokale motiver.

Svingelens berømte historie

Svingelen i Nakskov har en meget rig historie, thi her er i årenes løb udfoldet sig en masse begivenheder, der har samlet masser af mennesker. Det var ikke mindst de meget berømmelige fugleskydninger, som havde en stor tiltrækning.

Restauratør Ole Bech Pedersen har i høj grad vist et stort initiativ og fået den gamle »Borgerlige« til at blomstre op og blive et søgt samlingssted ved dets 150 års jubilæum. Moderniseringer, parkshows og sommerrevy gav anledning til, at restauratøren udsendte et lille hæfte, der gav træk af stedets historie og fortalte om, hvad der skulle ske af begivenheder.

Repræsentanter for kommune og turismen føjede i hæftet lykønskninger til med den gode status ved de 150 år, som »Skovridergaarden« passerede.

Skovene på Lolland-Falster

Eiler Worsøe er dyrlæge og har tidligere virket på Lolland-Falster, men han har i høj grad beskæftiget sig med skovenes historie og skrevet herom.

Skriftet »Skovene på Lolland og Falster før skovindfredningen« fortæller et meget interessant kapitel, og det er forskellige områder i landsdelen, som bliver behandlet.

Bogen koster 50 kr. og kan fås ved henvendelse til Lolland-Falsters Forstmandsforening, Ullersvej 23, 4900 Nakskov.

Vestlollands miljø

Lene Christiansen fra Vesternæs har på Forlaget Centrum udsendt bogen »Skellet«. Hun lader en kvinde fortælle om, hvordan hun med familie flytter til Vestlolland og oplever miljøet her.

Bogen på 115 sider er underholdende og let læst, og den giver ikke nogen særlig dybtgående analyse af de lokale forhold. Skildringen skal nok opfattes som ironisk, men det er lidt svært at forstå bemærkninger som, at Lollandsbanen kun skal have ét tog, og at der var noget med, at arbejderne på skibsværftet (Nakskovs) indgik en aftale om, at de nærmest skulle arbejde gratis de næste tyve år ...

Om Fuglsangs udsmykning

I forbindelse med den store flygtningeindsamling åbnede Fuglsang sine døre for offentligheden. Denne anledning blev benyttet til, at pastor Svend Aage Nielsen, Toreby, udarbejdede en lille folder med enkeltheder om udsmykningen i de forskellige lokaler, og det er interessant at stifte bekendtskab med.

Følkesagn

Grethe Bull Sarning har udsendt det tredje bind om »Følkesagn i tekst og billed«.

Med fantasifulde tegninger fortælles sagn fra forskellige steder på Lolland og nogle af småøerne. Sagnene er blevet fortalt af folk samt hentet fra arkiver og bøger, og de er morsomme at stifte bekendtskab med.

Ældre kvinde fortæller godt

En 80 års fødselsdag blev benyttet af Otto Sørensen, Møllevej 14, Flintinge, til at udsende et lille hæfte om, hvad hans moder, Nanna Emilie Sørensen, kunne fortælle af erindringer.

Den 80-årige, som er født på Dannemare Mølle, er en udmærket fortæller, der husker virkelig godt om tiden, indtil hun blev gift. Det er livet på landet, som er baggrunden, og der er i hæftet nogle tegninger, som illustrerer, hvor det blev levet.

Ungdomsskole trives godt

Nørre Ørslev Ungdomsskole, der trives vel med et godt miljø og mange elever, præsenterer sig godt i årsskriftet 1985.

Kirsten og K. Holm Pedersen, der i høj grad ofrer sig for den vigtige ungdomsskolevirksomhed, har naturligvis en del at skrive og berette om. Det er synspunkter omkring samfundets problemer, om fritid, mad- og spisekultur og efterskolen og fremtiden. Desuden selvfølgelig også om årets gang på skolen. Om den tidligere forstander, Kristian Gregersen, oplyses, at mindestenen for ham og hans hustru, der oprindeligt stod på et slettet gravsted på Nykøbing kirkegård, har fået en god placering på Nørre Ørslev kirkegård.

I årsskriftet er der elever, som skriver om forældredag og elevdag, ligesom der er nyt om gamle elever og oplysninger om skolens bestyrelse og lærere.

Politisk historie om Saksøbing

Det er faldet således, at der i 1986 kom to hæfter, der fortæller om den politiske historie i Saksøbing.

Det konservative Folkepartis afdeling fyldte 100 år, men desværre blev det kun til fire sider. Der er årstal med formænd og hændelser, hvoraf mange havde fortjent en nærmere omtale. Folketingskandidaternes navne er også nævnt, og der er herimellem nogle gode typer, som der kunne være fortalt noget spændende om.

Saksøbing socialdemokratiske Forening fyldte 90 år, og det blev til et 16-sidet hæfte, hvor afdøde arkivar Svend Jørgensen sørgede for den historiske tekst og fremskaffelsen af de gamle billeder. Blandt bidrag var der fra de to tidligere kendte folketingsmedlemmer Lysholt Hansen og Grete Hækkerup, og i det hele taget var det et hæfte, som fortalte en interessant lokalpolitisk historie.

Gode Stubbekøbing-beretninger

Lokalhistorisk forening for Stubbekøbing kommune står bag udgivelsen af et årsskrift for arkivet.

Årsskriftet, som er oppe på 90 sider, er præget af en god alsidighed igennem en snes artikler, som i tekst og billeder fortæller om mangt og meget med hensyn til en række interessante forhold vedrørende lokalhistorien.

Der fortælles om både by- og omegnsforhold og også om personer, der på en eller anden måde har virket lokalt.

Årsskriftet indeholder også beretningen fra arkivet og foreningen.

Bog om lokale energier

Åbningen af det store og flotte SiD-Energicenter ved Nykøbing F. gav naturligvis anledning til markeringer på forskellige områder.

Der blev også udsendt en debatbog: »Vi har selv energien« med Bent Christensen som redaktør. Den 64 sider store og pæne bog giver i en række artikler en interessant og populær skildring af en række energiforhold – både set internationalt og nationalt.

Der er også lokale skildringer af energi-projekter i Storstrøms amt, og det belyses, hvilke energikilder centret selv har. Dette er også på en spændende måde blevet fortalt af forstander Ib Schjælde til de tusinder af mennesker, der har besøgt centret, som vil være et stort aktiv for Lolland-Falster.

Mere om Kaj Munk

Kaj Munk kan stadig give anledning til bøger. På Farfars Forlag i Videbæk er udkommet: »Sådan var han. Oplevelser med Kaj Munk«.

Beretninger om Kaj Munk både på Lolland og andre steder i landet, særlig Vedersø, er samlet af Frede Pries Nielsen, som i sin tid var redaktionssekretær i Nykøbing F. på det daværende Lolland-Falsters Venstreblad.

Oldtidens metervarer

Lolland-Falsters Stiftsmuseum og Lolland-Falsters Kunstmuseum, der lever under samme tag med fælles faciliteter, udgiver også et årsskrift sammen.

I årsskriftet for 1986 er der særligt en større artikel af Lise Bender Jørgensen, der skriver om et emne, der ikke er så kendt, nemlig oldtidens metervarer. Den udmærkede artikel hviler på en nøjere undersøgelse af en række tekstilfund, hvoraf en 7-8 stykker er fra Lolland-Falster. Disse bliver nærmere belyst i artiklen, der også har en del illustrationer.

Museumsinspektør Claus Olsen skriver om »Olaf Rude og kubismen«, men større lokal interesse har unægtelig, hvad der tidligere, bl.a. af Henrik Hertig, er berettet om den kendte kunstners nære tilknytning til barndommens og ungdommens landskab på Østlolland.

Årsskriftet indeholder også de to museers beretninger og regnskaber.

Underholdende Bangs Have-historie

Bangs Have Selskabet, som tidligere ejede den kendte restauration i Maribo, benyttede lejligheden, som et 75 års jubilæum var, til at udsende en bog. Den handler ikke alene om selskabet, om pavillonen, men i høj grad også om Maribo.

Museumsformidler Ove H. Nielsen tog sig af opgaven, som han ud fra et omfattende avisstudium løste på en fortræffelig måde. Han fortæller let og underholdende om det liv, der har udfoldet sig under tagene i Maribos lystskov, men lader også i høj grad lokale begivenheder glide ind.

Der er til bogen fundet en række sjove og spændende billeder, men selskabet, som udgav bogen, burde have ofret noget mere, så de lidt mange billeder i »frimærkeformat« kunne være blevet større, for det havde de i høj grad vundet ved.

»Huse omkring ...« er fine

Nykøbing-publikationen »Huse omkring ...« havde som nummer fire i rækken, at det var omkring en havn.

Redaktør Palle Brandt har haft en meget heldig hånd med at samle stof og udforme disse særdeles gode bøger, der er rig på lokalhistorie – og velegnede billeder samlede til dem.

»Huse omkring en havn« drejer sig i særlig grad om Sydfalster og fortæller den spændende historie om Gedsers trafikhistorie, der er rig på mange enkeltheder.

Det er Kulturmindeforeningen i Nykøbing F, der med Sparekassen SDS som sponsor står for udgivelsen af de smukt fremstillede bøger, der forhåbentlig får fortsættelser under en eller anden form.

Albuemarkedet

Lollands Bank benytter en god lejlighed til at fortælle lokalhistorie, idet omslaget på den årlige beretning og regnskab i et meget smukt udstyr benyttes hertil.

Bankens meget lokalhistoriske formand, direktør Benny West Petersen, der er en udmærket skribent, fortæller i udgivelsen 1985 om Albuemarkedet – et middelalderligt sildemarked. Skildringen med nogle udmærkede billeder giver et godt indtryk af det vigtige kapitel i Lollands historie.

Rødbys SiD-historie

Specialarbejderforbundets afdeling i Rødby har passeret de 80 år, og det blev benyttet til at udsende et jubilæumsskrift, der adskiller sig noget fra lignende, idet hæftet har en solid brun og stiv indbinding.

Der gives korte træk af afdelingens virke i de forløbne 80 år, og det viser, at der virkelig er gjort en betydningsfuld indsats for de dårligststillede i samfundet. Forskellige hilsener hører også til indholdet sammen med forskellige billeder.

Om bondebryllupper

På baggrund af optegnelser i Dansk Folkemindesamling udsendte Annikki Kaivola-Bregenhøj en 160 sider stor bog om »Bondebryllup«.

I bogen skildres meget underholdende, hvorledes bondebryllupper tidligere holdtes rundt i landet. Der er også nogle beretninger fra Lolland-Falster. A. Due, Kragsgaard, Ø. Skovby, fortæller om, hvorledes et bondebryllup fandt sted i Græshave omkring 1880. Den 76-årige Lene Kelig skildrer fra sin barndom og ungdom, hvordan hun oplevede bryllupper på Sønder Alslev-egnen.

God Nykøbing-byhistorie

Redaktør Palle Mørch har gentagne gange vist, at han er en særdeles god fortæller, som kan få meget ud af lokalhistorien. Denne kunnen kommer frem igen i bogen »Industri- og Håndværkerforeningen«, der siden 1852 har været nykøbingensernes mødested.

Bogen fortæller på sine 144 sider ikke alene om Industri- og Håndværkerforeningen, som har udsendt bogen, men er også en god og bred byhistorie med mange levende træk om, hvad der gennem tiden er foregået i »den glade by«. Der er også mange gode billeder, som levendegør det, der fortælles om, så det er blevet til en fortræffelig bog.

Hvordan der holdtes rejsegilde

Det med at holde rejsegilde og markere, hvor langt en bygning er nået, kendes som en meget gammel skik på Lolland-Falster som andre steder i landet.

Museumsoverinspektør Peter Michelsen fortæller i en bog fra Nationalmuseets Forlag om den gamle og hyggelige skik. Bogen, som er i stort format på 166 sider, koster 125 kr.

Af de mange beretninger, som er medtaget, findes en af fhv. gdr. Chr. Rasmussen, Hillested, og den drejer sig om et rejsegilde på en staldbygning til hans faders »Horselundgaard« i Rå, som det foregik i begyndelsen af 1890'erne.

Nordfalsterske bønders frikøb

Det er på flere måder blevet markeret, at det er 200 år siden, at ca. 100 falsterske bønder købte sig frie og blev selvejere.

Et jubilæumsskrift giver en god orientering om den vigtige begivenhed og fortæller om hele baggrunden, og hvad det medførte. Et udvalg bestående af Frank V. Nielsen, Kjeld Hansen og Aage Villadsen har stået for redigeringen og samlet forskellige forfattere, der hver har sine emner.

Bogen er på 90 sider, men koster alligevel kun 35 kroner.

Den svenske indvandring

Richard Willerslev har skrevet flere bøger om indvandringen til Danmark – og blandt andet »Den glemte indvandring«, som er udsendt på Gyldendals Forlag.

Ud fra et omfattende kildemateriale fortæller den udmærkede skrivende forfatter om den massive svenske indvandring, som fandt sted mellem 1850-1914. Der er i bogen en del skildringer af de forfærdelige dårlige vilkår, som de svenske arbejdere blev budt på Lolland-Falster, blandt andet på Hanemose Teglværk.

Borge i Danmark

Middelalderarkæologen Rikke Agnete Olsen har på Centrums Forlag udsendt en bog om »Borge i Danmark«. Bogen udfylder et savn, thi det er mange år siden, der er kommet en tilsvarende beskrivelse.

Oldtidens og vikingetidens fæstningsværker er ikke med, men de senere år får både en god, samlet belysning, men de enkelte bliver der også fortalt om. Der er gode fotografier, rekonstruktionstegninger og kort med i bogen, som giver det nyeste på forskningens område.

Af lokale borge er følgende med: Eriksvolde, Krenkerup, Nykøbing, Ravnsborg, Refshaleborg, Aalholm.

Denne liste kan nok fremkalde et suk over, at flere af disse steder savner udgravninger, som kunne give nye bidrag til deres historie.

Kunstnerne på Lolland-Falster

Museet Falsters Minder i Nykøbing F. sælger for kun 5 kr. et lille hæfte om »Lolland-Falsters kunstnere«. I hæftet er der et tilbageblik med hensyn til en Charlottenborg-udstilling, der fandt sted i 1947-48 med værker af Lolland-Falsters kunstnere.

Landsdelens store kunstner, Olaf Rude, sendte da en smuk hilsen til sine kolleger, og den er med i hæftet. Det indeholder i øvrigt biografier af en halv snes kunstnere, som var med på en ny lokal udstilling i Nykøbing F. i 1985.

Der er også nogle illustrationer i hæftet, der er et minde om nogle af de kunstnere, som er gået bort.

Hæfter om egnsdragter

»Falsterske egnsdragter« er tre hæfter, som Museet Falsters Minder i Nykøbing F. har udsendt.

Det drejer sig om følgende: 1. »Kvindedragt fra Sydfalster«. 2. »Kvindedragt fra Nordfalster«. 3. »Mandsdragt«. Hæfterne koster 39,50 kr. pr. stk. og samlet 105 kr.

Der er i hæfterne interessante analyser om de gamle dragter, som nærmere beskrives med tilhørende billeder og mønstre. Det er god egns historie, som bliver præsenteret.

Realskole i 90 år

Horslunde Realskole har en usædvanlig lang og interessant historie, som i 1985 gik ikke mindre end 90 år tilbage. Skolen blev til i en tid, hvor landsbyernes børn og unge var handicappede i forhold til byernes, fordi de almindelige skoler på landet ikke gav mulighed for at tage en realeksamen.

Igennem årene har skolen i høj grad udfyldt sin mission, og det skildres i en række artikler i et jubilæumsskrift, som blev udsendt. Det er også lykkedes at finde mange gode billeder frem, som meget levende fortæller om, hvad der er sket i årenes løb.

God lokalhistorie fra Sydlolland

Rødby lokalhistoriske Arkivs årsskrift 1986 er præget af megen flid og arbejde for at kunne præsentere en række gode bidrag. Det lykkes også i høj grad, så årsskriftet bliver til god og alsidig læsning om Sydlollands lokalhistorie. Der er også lagt vægt på, at artiklerne ikke bliver kedelige, men underholdende og let læste.

Den flittige arkivar, Hans Ivar Bentsen, beretter om »Nedlagte landsbyer på Sydlolland« og sammen med Knud Nielsen om »Sognepræster i Rødby og Ringsebølle«. Der er også artikler om »Det gamle pakhús«, »Smedien i Vester Skørringe«, »Smuglerkrig på diget« og forskellige andre.

Lolland-Falsters museer

Lolland-Falsters Stiftsmuseum

UNDERSØGELSE OG REGISTRERING

Arkæologi

I årets løb er der lagt vægt på enkelte, dybtgående undersøgelser på bekostning af det mere bredt anlagte arbejde med besigtigelser og småundersøgelser. Dette er sket som modvægt til de seneste års indsats med at skaffe en oversigtlig viden om store geografiske områder.

Udgravning, større undersøgelser. I samarbejde med Nationalmuseets 2. og 3. afdeling foretoges i maj prøvegravning ved *Lodshusene på Albuen, Rudbjerg kommune*. Ud fra fundene i de undersøgte affaldslag og hustomter kan bebyggelsen på stedet føres tilbage til renæssancen. Museet varetager efterbearbejdningen af materialet.

Ved *Bakkegården, Stubbekøbing kommune*, er i juni udgravet dele af en gravplads med brandgrave fra ældre jernalder. Der er hjemtaget levn af en snes grave; de var bisat ved foden af den store Listrup-jættestue. En del af urnerne var beskadiget af markredskaber, og pladsen var som helhed truet. Derfor foregik arbejdet med økonomisk støtte fra Rigsantikvaren. Det lykkedes at få afgrænset gravpladsen mod vest, nord og øst. Mod syd er der flere urner.

Årets tredje store udgravning foregik på bredden af Maribo Sønder sø ved *Engestofte, Sakskøbing kommune*. Her undersøgte levn af bosættelse fra jægerstenalderen. Et stort materiale af bearbejdet flint Hr hjemtaget til undersøgelse på museet. Fundene tyder på, at lokaliteten har været en værkstedsplads til flintforarbejdning snarere end regulært bosted. Arkæologen Jens Bech stod for udgravningen. Økonomisk støtte fra Carl Julius Pedersens Hjælpesfond og fra Rigsantikvaren samt arbejdskraft fra Museumsprojektet gjorde det muligt at gennemføre undersøgelsen.

Arkæologi og anlægsarbejde. I forbindelse med det drænarbejde, som i sommer er udført ved *domprovstegården i Maribo*, har museet ført tilsyn og foretaget undersøgelse. Bygningen er opført ovenpå Birgittinerklosterets brødrekloster. Den sidste del af undersøgelsen, som stud. mag. Henrik Jacobsen varetog, bekostedes af menighedsrådet.

På marken ud for *voldstedet Eriksvolde, Maribo kommune*, undersøgte i maj de arealer, hvor elmaster i SEAS nye linieføring skal stå. Ved mark-

arbejde er der i området tidligere fundet levn af middelalderlig bebyggelse.

Ved *Rørbæk vandværk, Sakskøbing*, foretoges i sensommeren udgravning af kulturlag fra bondestenalderen (mellemneolitikum). Undersøgelsen foregik i delvist samarbejde med Nationalmuseet.

En gruppe overpløjede gravhøje ved den store grusgrav i *Systofte, Nykøbing F. kommune*, udgravedes i september, da arealet skulle bruges til råstofindvinding. Der var ikke bevaret intakte grave, stenkredse eller andre konstruktive dele af højene. De er fjernet ved dyrkning. Ejeren af grusgraven stillede maskinkraft til rådighed, og rigsantikvaren bekostede de øvrige udgifter ved udgravningen.

I oktober foretoges prøvegravning på et areal ved *Majbølle, Sakskøbing kommune*, hvor den nye motorvej skal anlægges, og hvor Nationalmuseet ved rekonoscering konstaterede levn af bosættelse fra bondestenalderen. Forekomsten viste sig at være for dårligt bevaret til, at yderligere undersøgelse foretoges. Undersøgelsen bekostedes af anlægsmyndigheden. Mag. art. Søren Sørensen forestod feltarbejdet her såvel som i Systofte.

Ved museets mellemkomst blev en gravhøj skånet, da en vandledning skulle nedgraves ved *Alstrup, Nr. Alslev kommune*. Ledningsføringen ændredes, så at vandledningen kun berører kanten af den oprindelige høj.

Besigtigelse, mindre udgravninger. Ved *Skelstofte, Ravnsborg kommune*, er i april lokaliseret en boplads fra yngre bronzealder. Et par bopladsgruber udgravedes. Som det er skik i dette tidsrum, ligger bopladsen meget højt i terrænet. Ved foden af bakken er desuden registreret et fragment af en kværnsten, der tyder på bebyggelse også i tidlig middelalder.

Ved gården *Klintehøj i Ravnsby bakker, Ravnsborg kommune*, er der i forbindelse med anlægsarbejde undersøgt levn af en stensætning, som formentlig er syld fra en ældre bygning på stedet. Der fandtes keramik af renæssance-karakter i området.

Ved *Sørup å, Nr. Alslev kommune* – i det samme kulturlandskab, hvor de store udgravninger af jernalderbopladserne Højmølle og Stødstrup mark fandt sted – er der i forbindelse med drænarbejdet registreret og undersøgt levn af endnu en boplads fra jernalderen.

Danefæ. På *Fejøl, Ravnsborg kommune*, er fundet en armring af bronze fra bronzealderen; i *Saks-*

købing et velbevaret »treffliget« spænde fra vikingetiden; ved *Sakshøj, Maribo kommune*, en stor glasperle fra jernalderen; i *Maribo* en mønt. Foranlediget af presseomtale af fundene blev mange mønter i efterårets løb indleveret til museet. De er sendt videre til Nationalmuseets møntsamlings til registrering.

Nationalmuseet har på Stiftsmuseet deponeret den jernøkse fra middelalderen, som i 1984 blev fundet i *Maribo Sønderløb, Maribo kommune*.

Bearbejdning af tidligere udgravninger. Oldsagerne fra de tre oldtidsboplads i *Nr. Alslev kommune*,

som undersøgte i forbindelse med motorvejsanlægget, *Højmølle, Bannerup og Stødstrup mark*, er gennemgået, efter at de er konserveret. Arbejdet var forarbejde til formidling af undersøgelsesresultatet, og det gav en mere præcis tidsfæstelse af, hvornår der har været bosættelse på lokaliteterne, end det hidtil har været muligt at opnå.

Efter samarbejde med Zoologisk Museum foreligger der nu en kulstof 14-datering af det uroksehorn, som fandtes på bopladsen *Stødstrup mark*. Det er fra ældre jernalder, hvor uroksen for længst var uddød i Danmark. Enten er hornet hentet af boplads-

sens beboere på jagttur syd for Østersøen, eller dyret har i en hård vinter forvildet sig nordpå til Falster.

Bidrag til andre institutioners undersøgelse. Til Nationalmuseets dendrokronologiske laboratorium er indsendt en prøve af et gammelt stormfældet egetræ fra Engestofte, Saksøbing kommune. Da dets sidste vækstår kendes, vil laboratoriet bruge det til kontrol af dateringsmetoden.

Fredningsstyrelsens 5. kontor har i samarbejde med museet foretaget beregning af fredede fortidsminder på Lolland.

Fysisk planlægning

Museet har også i år bidraget med oplysninger vedr. arkæologi og kulturhistorie til den planlægning og forvaltning, som foregår i amtskommunalt og kommunalt regie, bl.a. råstofplanlægning, fredningsplanlægning, lokalplaner.

Som led i den fortsatte fredningsplanlægning har museet bidraget med materiale om Falster i oldtiden til det projekt vedr. registrering af bosættelsen i historisk og forhistorisk tid på Falster, som Karl-Erik Frandsen, Historisk Institut ved Københavns Universitet, har i gang.

Desuden er der arbejdet videre med den del af fredningsplanlægningen, som angår landbrugslandet i historisk og nyere tid. Punktundersøgelsen af Sædinge sogn er nu udbygget med en kortlægning af det historiske kildemateriale, som angår sognet, herunder udskiftningskort. I sognet er der tidligere foretaget en registrering af landbrugsbygninger.

Nyere tid

Årets vigtigste og mest omfattende undersøgelse har været *Nakskov 1900-1940*. Da museet i 1979 udarbejdede sin anden langtidsplan var ét af de forskningsområder, der forudsås, den offentlige sektor i vort århundrede og skabelsen af velfærdssamfundet. Emnet blev første gang taget op i 1981, da en undersøgelse af forsorgen for de ældre blev indledt. Det var en punktundersøgelse, der omfattede den nuværende Saksøbing storkommune. Den blev gennemført i et samarbejde med lokalhistorisk forening og -arkiv, og i 1983 blev den præsenteret i publikationer og udstillinger.

I 1985 blev temaet taget op igen, men denne gang ikke begrænset til en enkelt sektor. Valget faldt på Nakskov i perioden 1900-1940, fordi byen så markant gennemlevede alle processerne fra oplands-by til moderne industriby. Det er en dramatisk periode præget af Sofus Bresemann, der – fra socialdemokratiet får flertal i byrådet i 1913 og frem til tilbageslaget sidst i 1920'erne – nærmest pisker et moderne velfærdssamfund frem. Den økonomiske afmatning og en optimistisk lånepolitik gav tilbageslag i 1930'erne, og byen gennemlevede voldsomme politiske begivenheder. Men i løbet af 1930'erne kom den igen på fode og kan fra slutningen af 1930'erne atter

hævde sig som en foregangsby. De mange tilspidse situationer i dette afsnit af Nakskovs udvikling gør historien umiddelbart spændende, men samtidig egner den sig godt til at kaste lys over så vigtige områder som jord- og boligpolitik, skattepolitik, børneforsorg, socialpolitik, skolevæsen, beskæftigelsesproblemer og en erhvervs politik, hvor privat kapital samarbejder med offentlig.

I vinteren 1984 rettede Nakskov byråds kulturudvalg henvendelse til museet om at få etableret en museumsudstilling i Nakskov. Man blev hurtigt enige om, at Nakskov 1900-1940 skulle være temaet, og i februar 1985 blev undersøgelsen indledt. Takket være tilskud fra Nakskov kommune, arbejdsmarkedsnævnet, Statens Museumsnævn og Storstrømsamtets museumsråd kunne Stiftsmuseets stab blive forstærket med bibliotekar Bente Kaspersen, landskabsarkitekt Kirsten Jensen, mag. scient. Anita Perrier og kontorassistent Bente Andersen, og ved gennemgangen af avisstoffet på biblioteket i Nakskov har følgende medvirket: Niels Jochumsen, Evald Kristensen og Inga Christensen.

Undersøgelsen fortsætter i 1986, og i årets anden halvdel vil udstillingen åbne i Nakskov.

40-års jubilæet for befrielsen. De mange genstande fra besættelsestiden, museet modtog som gave i forbindelse med udstillingsprojekterne »Hverdagen under Besættelsen« og »Flygtninge 1945«, er registreret. Blandt genstandene udgør erstatningsdæk til cykler og moderne udførelser af disse dæk en stor gruppe; de tilgik museet efter en efterlysningskampagne i radio og presse.

I forbindelse med udstillingsprojektet »Flygtninge 1945« foretoges undersøgelse vedr. emnet, og bl.a. udarbejdedes et manuskript og på grundlag deraf et hæfte om Flygtninge 1945.

Andre undersøgelser uden for museet. I anledning af, at pavillonen i Bangs Have i Maribo fejrer 75 års jubilæum, er foretaget gennemgang af avisen Lollands-Posten i det relevante tidsrum. Desuden er foretaget indsamling af oplysninger, interviews m.v., og en bearbejdning af materialet er påbegyndt med henblik på udarbejdelse af et jubilæumsskrift.

Den kommunale forvaltning i Maribo er fotografert, førend den flyttede fra lokaler spredt over hele byen til den nye administrationsbygning.

Gaver. Også i år er der modtaget mange gaver, både oldsager og genstande fra nyere tid. Blandt de mere markante er afdøde pressefotograf Knud Melsens arkiv, som er overdraget museet af hans arvinger. Knud Melsen var pressefotograf på Lolland-Falsters Folketidende fra 1958 til sin død i marts 1981.

Undersøgelse af museets samlinger. For at gøre tekstilsamlingen lettere tilgængelig for håndarbejds-lærere og andre særligt interesserede blandt museets publikum er samlingen gennemgået og beskrevet.

Bevaring

Efter at *museumsprojektet* atter i år har arbejdet med istandsættelse af pløjelokomobilet, nærmer denne store opgave sig sin afslutning. Derudover er der arbejdet med andre landbrugsredskaber.

Konserveringstekniker Karen Urth, Næstved Museum, har konserveret jernoldsager fra jernalderens våbengrave (ældre fund i samlingen). Statens Museumsnævn har bekostet arbejdet.

Som led i det *forebyggende bevaringsarbejde* er der foretaget klimamåling i museets udstillinger og magasiner.

FORMIDLING

Udstillinger - Hovedmuseet

Særudstillinger

4. januar til 22. marts: »Boeslundetavlen«, plancheudstilling produceret af Nationalmuseet.

1. april til 31. december: »Hverdagen under Besættelsen«.

30. maj til 31. december: »Flygtninge i 1945«.

De to sidstnævnte er etableret i anledning af 40-årsdagen for Befrielsen.

Hovedmuseet

Forbedring af permanente udstillinger m.v. Nye lamper er opsat over de fritstående montere i jordsfundsudstillingen.

Udstillingen »Stenalderboplads« er under opbygning.

Frilandsmuseet

I Skovridergården har der atter i år været udstilling af den fine plovsamling (»Lollands pløjning ...«).

Særlige arrangementer på sommersøndage har været: optræden af forskellige grupper af folkedansere samt demonstration af gammelt tekstilhåndværk ved Lolland-Falsters Væveforening.

Udstillinger uden for museet

18. til 28. januar: Legetøjsudstillinger i Brandstrup, Rødbyhavn og Rødby biblioteker.

16. til 17. marts: Udstilling om museet arrangeret i anledning af Dansk Missions Selskabs årsmøde i Maribo; vist ved mødelokalet på Blæsenborgskolen.

31. maj til 30. juni: »Fortiden under motorvejen« på Nr. Alslev bibliotek i anledning af Farøbroens indvielse.

23. aug. til 2. sept.: »Skolen omkring 1900«. Møllebakkeskolen i Horreby.

21. okt. til 4. nov.: »Roearbejde«. Brandstrup bibliotek.

For Storstrøms amts landskabskontors fredningssektion er udarbejdet et oplæg til ny udstilling i Halskov Vænge.

Projekter

Som led i fremstilling af skoleklasser over emnet stenalder har keramikeren Kirsten Vest Hansen fremstillet kopier af lerkar. Fra Vildtbiologisk Station, Kalø, er skaffet eldsdyreknogler til fremstilling af kopier af benoldsager.

Mens udgravningen fandt sted på stenalderbopladsen Engestofte, er der taget dias med henblik på udgivelse af en salgsserie.

Konsulenthjælp, givet og modtaget

Til en udstilling om besættelsestiden, som Handelsbanken i Maribo indrettede, er ydet faglig bistand.

To lærere i naturfag ved Maribo Gymnasium yder hjælp, når museet får forespørgsler fra publikum af geologisk art.

Udlån

Fra museets skolehistoriske samling er udlånt genstande til museet Falsters Minder, hvor de den 23. oktober blev fremlagt til en udstilling i anledning af Falsters Lærerforenings 100 års jubilæum.

Besøg

Traditionen tro har mange skoler gjort brug af museets samlinger og materialer og har fået vejledning i arbejdet hermed. Derudover har der været følgende besøg, hvor museets medarbejdere har været involveret:

8. februar: Nykøbing Falsters Håndarbejdsseminarium studerede tekstiler.

25. april: Lolland-Falsters Væveforening.

13. maj: Danmarks Lærerrhøjskole, vedr. skolen på Frilandsmuseet.

30. maj: Maribo højskoleforening. Om museet og dets arbejde.

6. juni: Rotary i Maribo aflagde besøg på Frilandsmuseet.

28. juni: En delegation fra den polske ambassade på officielt besøg i Maribo, herunder på museet for at se den polske samling.

18. september: Sct. Georgsgildet i Nakskov.

7. oktober: Serapions-ordenen. Om museet og dets arbejde.

25. oktober: Tysk sangkor på venskabsbesøg i Maribo.

14. november: Lions Club i Maribo med fruer.

Publikationer

Museets egne: Stiftsmuseets årsskrift udkom den 4. november. Indhold: Jerusalem og Babylon – om røgelseskar; af Palle Birk Hansen. Erik C. Mengels Samling, udstillet på Kunstmuseet; af Claus Olsen. Desuden beretninger og regnskaber for Kunstmuseet og Stiftsmuseet

24. marts udkom »Hverdagen under Besættelsen« og »Slangord« begge i 1.000 eksemplarer; »Vejled-

ning – Hverdagen under Besættelsen« udkom i 500 eksemplarer. I maj kom 2. udgave af »Hverdagen under Besættelsen«.

15. maj udkom »Flygtninge i 1945« i 1.000 eksemplarer. Som resultat af et samarbejde mellem amtets museer udkom 2. maj hæftet »Modstandsbevægelsen«.

6. juni forelå folderen vedr. aktiviteter i sommeren 1985.

Genoptryk: Folderne om »Bondemøbler«, »Urtehaven«, »Smykkebrochure« samt reklame for folkedans, såvel som den grå folder om museets materialer. Sidstnævnte er udsendt til alle skoler på Lolland-Falster.

23.932 har besøgt museerne, heraf 14.122 Fri-landsmuseet. Der er ikke tal på, hvor mange besøgende der har set vandrestillingerne.

I foredragsarrangementer har deltaget 2.007.

Andre publikationer

Else-Marie Boyhus: Museumsnytt, Norge 1984: 4, artikel om UNESCO's håndbog i internationale regler om kulturarven. – Huse i Maribo, udgivet af Maribo kommune og Fredningsstyrelsen. Var medarbejder ved historisk indledning og ved husregistrantens historiske afsnit. – Udkom 1. juli: Betænkning 1040 »Kulturværdier«; der er opfølgende skrevet kronikker til Aktuelt, Fyns Stiftstidende, Aarhus Stiftstidende, Aalborg Stiftstidende samt en artikel til Museums-magasinet. – »Hen over generationer«, kronik i Dansk Ungdom og Idræt nr. 28, august 1985. – Anmeldelse af håndbog i regler vedr. kulturelle arv, i UNESCO-Nyt nr. 1-2, 1985. – Betænkning om kulturværdier, Museumsmagasinet nr. 32, 1985. – Afsnit om fremtidens landbokultur til bogen »Mellem land og by – om landdistrikter og levevilkår«, studiekredsbog udgivet af Landbrugets Oplysnings- og Konferencevirksomhed.

Ove H. Nielsen: Ny Dag, artikel om formidlingsarbejdet (januar).

Karen Løkkegaard Poulsen: Farøfestskriftet s. 117-126, Arkæologi fra Storstrømmen til Ønslev. – Artikel om danefæ i Lolland-Falsters Folketidende og andre lokale aviser (juli). – Museets årsberetning 1984.

Diverse

For FDB er redigeret en bærepose i serien »Hank op i din fortid – gå på museum«. Tema: Lokomobilet og sukkerroedyrkningen på Lolland-Falster.

Radio/TV

Else-Marie Boyhus:

4. februar: Regionalradioen og Radio Dagny; indslag om projektet Nakskov 1900-1940.

9. april: Regionalradioen; indslag om dagligdagen under besættelsen.

19. april: Radioavisen; indslag om kultureksport.

6. maj: Flygtninge dengang. Udsendelse sammen med Grethe Kliving, sendt i P.1.

9. maj: Flygtninge dengang. Udsendelse sammen med Grethe Kliving, sendt i P.2.

4. juni: Indslag i Radio Syds kulturhistoriske spørgeprogram.

4. juli: Indslag i Radioavisen og Aftenmagasinet om kulturværdier.

4. september: Medvirken i TV-udsendelsen Otium. Høstfest i Bangs Have.

24. november: Radioens program 1. Serien søndags-samtalen: om erindringsens nødvendighed, samtale med Bodil Graae.

Ove H. Nielsen:

25. april: Radio Dagny; om besættelsestidens slangord.

27. august: Regionalradioen; optagelse om polakkerne. Udsendes i oktober.

2. september: Optagelse af TV »Tænk en tid«. Genstande fra museets legetøjs-samling var udlånt.

22. oktober: Regionalradioens udsendelse »Polak-polak-pak-pak-pak« havde indslag fra museet.

Foredrag og kursus

Else-Marie Boyhus: 8. januar: DLG, Grindsted: Landbrugskultur – dansk kultur. – 7. februar: Slagelse-egnens Landboforening: Landbrugskultur. – 22. februar: Sjællandske Husmandsforeningers Husholdningsudvalg: Kogekunstens historie. – 26. februar: Lundby Landbrugsskole: Kvinder og kultur på landet. – 7. marts: DLG, Randers: Landbrugskultur. – 18. april: Kunstforeningen København. Indleder og paneldeltager i drøftelse af »kulturværdier og kultureksport«. – 30. april: Husholdningslærerforeningen, sektion Frederiksborg amt: det historiske køkken. – 6. maj: Lolland-Falsters Familiebrugs Husholdningsudvalg; om hverdagen under besættelsen. – 16. maj: Voksenpædagogisk Center. Konference for oplysningsforbundene. Foredrag og debatindlæg om oplysning og folkelighed. – 30. maj: Lolland-Falsters Historiske Samfund: Nutiden set som historie. – 6. juli: Foreningen af danske landbrugs-læreres årsmøde. Foredrag om landbrug og kultur. – 19. juli: Silkeborg Højskole. Tema-dag om nutiden set som historie. – 16. september: Efteruddannelseskursus af husholdningslærere, Suhrs Seminarium. Om levnedsmidler, deres opbevaring og tilberedning gennem tiderne.

Ove H. Nielsen: 21. januar: Signe Stubs Sogengård, Birket: Landbruget på egnen i 1800-tallet. – 29. januar: Husholdningsudvalget under Landøkonomisk Selskab: »Polske sæsonarbejdere«. – 4. februar: AOF ældre klub, Rødby: Landarbejdere i sukkerroemarkerne. – 5. februar: AOF ældre klub, Brandstrup: Landarbejdere i sukkerroemarkerne. –

14. februar: For Statens Studenterkursus i København, der var på besøg på Kvindedaghøjskolen i Maribo: sukkerroedyrkningens historie. – 21. februar: AOF, Rudbjerg: Landbrugsomlægningen. – 13. marts: AOF, Komsammen, Maribo: landarbejdere i sukkerroemarkerne. – 16. marts: DMS, årsmøde i Maribo: »Velkommen til Maribo«. – 21. marts: Lindeskovskolen, 3. og 5. klasse: »Legetøj«. – 22. marts: Undervisnings og Kulturudvalget i Storstrømsamt. Kulturkonference: Om museumsformidling. – 10. april: Lærere i Horsens: Læseplan 84, Lokalhistorie og Materialefremstilling. – 16. april: Lærere i Vallensbæk kommune: »Lokalhistorie«. 3. maj: Maribo Højskole. Pensionistkursus: »Lege og legetøj«. – 6. maj: Familiebrugets Husholdningsudvalg på Lolland-Falster: Hverdagen under besættelsen. – 20. august: Våbensted Præstegård, sognets pensionister: Landarbejdere i sukkerroemarkerne. – 18. september: Pensionisternes Fællesråd på Lolland-Falster. Om »historisk arbejde«. – 12. oktober: Vallensved menighedsråd. Om museet – på museet. – 12. november: Åstrup sogns beboerforening. »Landarbejdere i sukkerroemarkerne«. – 23. november: Nakskov Pensionistforening. »Landarbejdervilkår«. – 25. november: Halsted efterskole. »Landarbejdere og sukkerroedyrkning«. – 26. november: FOF-foredrag om museerne (Stifts- og Friandsmuseet). – 18. december: Østlollands Daghøjskole. »Om udstillingsteknik«.

Karen Løkkegaard Poulsen: 7. marts: Rødby lokalhistoriske Forening: »Hvad fund i egnen om Rødby Fjord fortæller om stedets forhistorie« (baseret på tilhørernes medbragte fund). En medarbejder fra museet registrerede fundene i samarbejde med den lokalhistoriske forening. – 22. oktober: Stubbekøbing lokalhistoriske Forening: »Hvad de arkæologiske fund fortæller om forhistorien i Stubbekøbing kommune«, incl. bestemmelse at tilhørernes medbragte oldsager og diskussion. – 12. november: FOF, Maribo: »Det arkæologiske arbejde, som Stiftsmuseet udfører på Lolland-Falster«. – 27. november: Ved møde i Maribos nye administrationsbygning for bygningsinspektører fra amtets tekniske forvaltninger: »Om museumslovens § 26, om forebyggende § 26-arbejde og om arkæologi og fysisk planlægning«.

Jan Heddal: Deltagelse i Maribo Sportsdykkerklubs undervisning med henblik på besigtigelser under vandet. – 15.-23. august: DKM-sommerkursus. Deltagelse på holdet om landmåling.

Svend Erik Blæshjerg: 15.-23. august: DKM-sommerkursus. Deltager på holdet om husflid, sløjd og håndværk.

Ove H. Nielsen: 21.-22. september, 5.-6. oktober og 26.-27. oktober: Deltagelse i kursus vedr. »layout« på Den grafiske Højskole i København.

MØDER OG REJSE

På lokalt plan

Else-Marie Boyhus er som den ene af Maribo kommunes tre repræsentanter indtrådt i et udvalg vedr. skiltning i Maribo by.

Karen Løkkegaard Poulsen har i forbindelse med den arkæologiske undersøgelsesvirksomhed indgået i samarbejde med flere af de institutioner, som har arbejdet med samme emne i landsdelen, i årets løb fortrinsvis med Nationalmuseets 2. og 3. afdelinger samt rigsantikvarens arkæologiske sekretariat. – Som led i bestræbelsen på at indarbejde den arkæologiske nødudgravningsvirksomhed mere hensigtsmæssigt i den fysiske planlægning, som foregår i landsdelen, er aflagt besøg på teknisk forvaltning i Saksøbing kommune.

Ove H. Nielsen varetog kontakten med de andre museer i amtet samt med festudvalget i Maribo kommune i forbindelse med 40-års jubilæet for befrielsen. – Deltog i planlægning af den festuge, som holdtes i forbindelse med den nye administrationsbygningens indvielse. – Har sammen med Else-Marie Boyhus repræsenteret museet ved møder om museumsprojekterne foruden om andre amtslige beskæftigelsesprojekter. – Har vikarieret for Karen Løkkegaard Poulsen ved amtsmuseumsrådsmøderne. – Repræsenterede museet ved det møde, som Lolland-Falsters Turistforening afholdt i Nakskov den 13. maj, om der skal lægges en ny struktur for turistarbejdet i amtet. – Pr. 1.10.85 indtrådt i bestyrelsen for Foreningen af Danske Museumsformidlere (FDM), stiftet 25.9.84 i Maribo.

På landsplan

Else-Marie Boyhus kunne den 1. maj afslutte arbejdet som formand for udvalget vedr. kulturværdier, idet udvalget afgav betænkning denne dag (betænkning 1040). – Deltog 1.-3. august i undervisningsminister Bertel Haarders symposium i Sorø om humaniora.

Karen Løkkegaard Poulsen studerede 1. marts materiale vedr. bopladser fra bronze- og jernalder i SØ-Danmark på Nationalmuseet. – 9. december: Deltog i et møde i Foreningen af yngre Forhistorikere om bopladser i Østdanmark fra oldtid og tidlig middelalder, hvor hustomter er registreret, med et indlæg om de lokaliteter, som i tidens løb er undersøgt på Lolland-Falster, hvor hustomter eller dele deraf er erkendt.

Ove H. Nielsen deltog den 2.-3. august i Dansk Historielærereforenings 25-års jubilæum. – Deltog i september i en konference på Soestrup Slot for nordiske formidlere om »Fremtidens museumsformidling«. – Var som medlem af bestyrelsen i november til års- og styrelsesmøde i Selskabet for Dansk Skolehistorie. – Har som optakt til jubilæet i 1988 for

stavnshåndets ophævelse været til møde i et underudvalg af »Stavnshåndsudvalget«, der planlægger fremstilling af undervisningsmaterialer om emnet.

Jan Hedal har i forbindelse med dykkeraktiviteten været i kontakt med Langelands Museum vedr. undervandsarkæologiske undersøgelser.

I udenlandsk sammenhæng

Else-Marie Boyhus var 23.-30. marts medlem af den danske delegation til de europæiske UNESCO-nationalkommissioners møde i Delfi; og deltog den 2.-5. april i UNESCOs tilbageføringskomités møde i Athen. Genvalgt som sekretær. – 12.-16. august: De nordiske UNESCO-kommissioners møde i Nurmes i Finland. – 23. oktober–3. november: Medlem af den danske delegation til UNESCOs generalkonference i Sofia. – 11.-23. november: Studierejse i DDR for at studere sukkerroens historie og sukkerroedyrkning og -produktion i dag. Rejsen, der omfattede områderne omkring Magdeburg, Dresden, Halle og Berlin, gennemførtes inden for rammerne af kulturaftalen mellem DDR og Danmark.

Karen Løkkegaard Poulsen: 13.-19. oktober: Deltagelse i »36. Symposium der Arbeitsgemeinschaft für Sachsenforschung« i Bad Stuer, DDR, med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd og med et foredrag om de senere års udgravninger af jernalderbopladser på Falster.

Jan Hedal: 11.-23. november: Studierejse i DDR vedr. sukkerroedyrkning; sammen med Else-Marie Boyhus, se ovenfor.

Diverse

Museets medarbejdere foretog *sommerudflugt* på Nakskov Fjord og besøgte udgravningen ved Albuen.

Bygninger, museumsordning

I Hovedmuseets forhal er foretaget nyindretning af kustosernes plads, idet en nyanskaffet skranke er opstillet.

I kontorbygningen er et af arkivrummene på 1. sal istandsat og taget i brug som kontor. Samtidig er det administrative arkiv flyttet fra Museums-gade til arkivrummet i Laden.

Der arbejdes fortsat med åjourføring af sognearkivet vedr. jordfund. Ordningen af sognebeskrivelserne er afsluttet for Lollands vedkommende.

Lysbilledsamlingen er stærkt forøget, bl.a. med billeder af museumsgenstande, med nye optagelser vedr. emnet »sukkerroer« og med en gennemfotografering af udstillingen »Hverdagen under Besættelsen«.

Fundmaterialet fra lodshusene, Albuen, Rudbjerg kommune, er rengjort og nummereret. Materialet af dyreknogler fra jernalderbopladserne Havmosegård, Nysted kommune, Stødstrup mark, Nr. Alslev kommune, samt fra middelalderbosættelsen Hampegård

SØ, 1983, ligeledes i Nr. Alslev kommune, er rengjort og i nummereret stand indsendt til Zoologisk Museum.

Magasiner

Teltet på Frilandsmuseet er tømt og fjernet. Genstande, der i de seneste år har stået opmagasineret i teltet samt på Falstergården, er flyttet til det store magasinrum i Laden, og der foregår en nyopstilling i takt med, at der etableres reoler i Laden.

I negativrummet på Hovedmuseet er opstillet et stålskab, hvori de billeder fra landsdelen opmagasineres, hvortil der ikke direkte knytter sig beretning.

Bogsamlingen

Bytteforbindelserne med DDR er udbygget efter de to studierejser (se møder og rejser).

Frilandsmuseet

Tækkearbejde er udført: Nye rygninger på Falstergården, Kapellanboligen og Mejeriet samt diverse små reparationer. Ny græsplæne er anlagt bag Mejeriet.

Museumsprojektet

De unge har arbejdet med opgaver vedr. vedligeholdelse af Skovridergården, de opgaver, der er beskrevet under afsnittet »Bevaring«, samt forefaldende arbejde.

Desuden har de deltaget i udgravningerne ved Skelstofte, Bakkegården (Listrup), Engestofte, Majbølle og Sørup å.

Træværkstedets opførelse af en værkstedsbygning bag Laden til brug for projektet er afsluttet.

Personale

Nakskov-projektet: Bente Kaspersen, bibliotekar (1. februar). Niels Jochumsen, kontorass. (11. marts til 10. oktober). Kirsten Jensen, landskabsarkitekt (15. april). Anita L. Perrier, sociolog (15. april til 15. oktober). Bente Andersen, kontorass. (1. maj). Evald Kristensen, kontorhjælp (1. juli). Inga Christensen, kontorass. (1. november).

Udgravninger, arkæologi: Jens Bech, arkæolog (Engestofte, udstilling 16.-24. september, Halskov Vænge). Ulrich Christiansen, medhjælp (Systofte, 11.-13. september). Henrik Jakobsen, stud. mag. (17. juli). Lykke Johansen, stud. mag. (Bakkegården 31. maj til 7. juni, Engestofte 16.-24. september). Birger Storgaard, stud. mag. (Bakkegården 28.-31. maj). Søren Sørensen, mag. art. (Systofte 10.-13. september, Majbølle 7.-9. oktober).

Rengøring på kontoret: Lissy Brylle (ophørt 18. maj). Mette M. Nielsen (25. maj til 19. august). Hanne Ragn-Hansen (startet 24. august).

Midlertidig arbejdskraft på museet: Knud Bonde, specialarbejder (8. maj til 6. december). Ulrich Chri-

stiansen, student (ophørt 30. august). Jean Hansen, maskinarbejder (7. januar til 6. august). Leni Hansen, kontorhjælp (1. maj til 29. november).

Museumsprojektet: Erik Jensen fratrådte den 15. november som projektleder; hans afløser, Knud Erik Petersen, tiltrådte den 1. december.

*Else-Marie Boyhus.
/ Karen Løkkegaard Poulsen.*

Det lokalhistoriske museum og arkiv Falsters Minder

Indsamling og erhvervelser

Tilvæksten til Falsters Minders samling blev i 1985 i særlig grad præget af 40-året for Danmarks befrielse, idet arrangementet i denne anledning benyttes til at efterlyse materiale – genstande, arkivalier og billeder – fra dengang.

I årets løb har ca. 200 personer kontakten Falsters Minder med henblik på at skænke effekter til samlingen. Blandt disse skal blot fremhæves et dukkehus-kompleks bestående af 6 enheder, komplet møbleret og brugt gennem flere generationer.

Som et lokalt personalhistorisk kuriosum skal nævnes 30 kolorerede karikatur-tegninger af Nykøbing-borgere fra 1930'erne.

Endelig blhv der lejlighed til at supplere den sparsomme samling af indbo fra 16-1700-tallet, bl.a. takket være midler fra Statens Museumsnavns rådighedssum.

Undersøgelser og forskning

De spændende arkæologiske udgravninger ved Fribrødre Å blev i september måned genoptaget af Vikingeskibshallen i samarbejde med Falsters Minder. Udover de utallige fund af skibsdele og spor efter disses tildannelse blev der også fundet bevis på mere musiske aktiviteter, nemlig en del af en fløjte (publiseret i SKALK 1986, nr. 1).

I forbindelse med restaureringen af Czarens Hus' nabo – Krag snaps Hus – blev der lejlighed til at lade grunden udgrave og undersøge. Gravningen blev forestået af middelalderarkæolog Mogens Ved-sø, og om udgravningens resultat og de overraskende fund, hvoraf tre er blevet erklæret for værende danefæ, beretter han i en artikel i denne årbog.

Dr. phil. Anders Monrad Møller afsluttede i 1984 sin undersøgelse af pibefundene fra Møllegade i Stubbekøbing; resultatet blev formidlet dels i form af en publikation: »Pibemagerne i Stubbekøbing«, dels i form af en mindre vandreudstilling.

Endvidere samarbejder Falsters Minder for tiden på landsplan i to tema-grupper, de såkaldte puljer, nemlig i fiskeripuljen og dragtpuljen, med særligt henblik på arbejdstøjet.

Også udefra kommende brugere har flittigt benyttet samlingen; bl. a. har universitetslektor Inger-Lise Hjordt-Vetlesen afsluttet sine studier af Helene Stranges arkiv.

Bevaring

Museets bevaringsarbejde udføres på flere niveauer. Den daglige vedligeholdelse, hvori indgår en basal konservering mod angreb af bl. a. rust og borebiller, varetages så godt som udelukkende af det amtskommunale beskæftigelsesprojekt, »Museumsværkstedet«. Derimod sendes komplicerede tilfælde – der kræver særlig ekspertise – ud af huset til de respektive fagmænd.

I beretningsåret har Museumsværkstedet specielt gennemgået samlingen af løb- og halmarbejder i forbindelse med halmudstillingen. Endvidere har istandsættelsen og registreringer af Axel Hansens glasvogn optaget en stor del af tiden.

Den fotografiske dokumentation varetages ligeledes af værkstedet, der også udfører fotoarbejdet til diverse særudstillinger, eksempelvis »Falster – besat og befriet«.

Formidling og særudstillinger

1985 var 40-året for Danmarks befrielse, hvilket også kom til at præge Falsters Minders arbejde. Med støtte fra amtsmuseumsrådet etableredes et samarbejde amts museer imellem med Falsters Minder som koordinator. Udover udstillinger på de enkelte museer udmøntedes arbejdet i en fælles publikation, »Modstandsbevægelsen på Stevns, Møn, i Vordingborg og på Lolland-Falster«.

Med udgangspunkt i den omfattende samling materiale fra besættelsestiden, som allerede var blevet indsamlet i 1950'erne, fremstillede Falsters Minder særudstillingen »Falster – besat og befriet« som et samarbejde med lokale modstandsfolk og de lokalhistoriske arkiver på Falster. Undervejs blev samlingen beriget med mange genstande, arkivalier og fotografier.

Udstillingen indgik i det officielle 4. maj-arrangement som et samarbejde mellem Nykøbing F. kommune, Hjemmeværnet og Falsters Minder. Borgmester Børge Jørgensen åbnede udstillingen, efter museets formand, P. Drachmann, havde budt velkommen og takket de mange implicerede. Forinden havde Hjemmeværnet nedlagt krans ved frihedskæmperen Svend Aage Fabers mindeplade og med musik vist vejen til Staldgårdssporten, hvor særudstillingen var opstillet. Bygningen var i løbet af eftermiddagen og aftenen ramme for en halv snes lokale modstandsfolks oplevelser under besættelsen.

Aftenen indledtes med andagt i Klosterkirken, hvorfra der dannedes fakkeltog til museets særudstilling, hvor »Frihedsbudskabet« blev bragt kl. 20.37. Efter fællessangen fortsatte modstandsfolk

Dukke-køkkenet med redskaber, grej og madvarer, en sektion af det skænkede dukkehus-kompleks.

deres beretninger, der afsluttedes med dr. phil. Christian Tortzens »Tilbageblik på besættelsestiden«. Herefter viste Falsters Minder to film: Mejeriejer Esper Boels smalfilm fra dagene lige efter befrielsen samt »Weapons from the Air«, en rekonstruktion af våbennedkastning på Falster. Begge film var til lejligheden overspillet til video og kommenteret af henholdsvis Boel selv og Viggo Sigvardt, der var med i nedkastningsgruppen. Den tekniske assistance ydedes af Båndamatørklubben, der også forevigele store sekvenser af 40-års dagen.

Et særligt realistisk indslag leveredes fra Nørre Alslev lokalhistoriske Arkiv, der trakterede med erstatningskaffe og kartoffel-mazariner; desuden var der fremstillet et vist antal mindebrochurer, »Den 4. april« (9 øre sammensat af 4 kobbermønter med rød-hvide bånd), som bl.a. tildeltes de i arrangementet aktivt involverede.

Udstillingen vist fra 4. maj til 1. september og blev besøgt af 1995 personer, hvoraf de 334 var skoleelever.

Derudover har der i årets løb været vist følgende særudstillinger i Falsters Minders regie, enten i Czars Hus eller i Staldgårdsporten:

17. december 1984 til 20. januar viste Kulturmindeforeningen i museets skolestue »Gavle på Møn«, en udstilling fremstillet af Bevaringsforeningen på Møn.

Som resultatet af samarbejdet med dr. phil. Anders Monrad Møller kunne museet præsentere 10 plancher om »Pibemagerne i Stubbekøbing«. Udstillingen havde premiere på biblioteket i Stubbekø-

bing, hvorefter den vist på Falsters Minder fra 12. marts til 14. april.

Vandrestillingen fra Langelands Museum, »I halm fra vugge til grav«, blev suppleret op med Falsters Minders egne halmgenstande og løbarbejder. Udstillingen var opstillet i skolestuen, hvor den havde stor søgning også af skolerne, der benyttede de dertil hørende opgaver. Udstillingen kunne ses i perioden 3. april til 27. maj.

Kunstudstillingen »Lolland-Falsters Kunstnere« vist i Staldgårdsporten 26. september til 20. oktober. Udstillingen var skabt af Charli Garde og Sven Høj og præsenterede værker af 11 lokale kunstnere, som ved årsskiftet 1947/48 deltog i udstillingen af samme navn på Charlottenborg. Takket være velvilje hos kunstnerne og kunstjere lykkedes det at samle 56 numre.

En spontan henvendelse fra Falsters Lærereforening i anledning af dens 100-års jubilæum resulterede i råd, bistand og udlån til udstillingen »Skolen i dag og i morgen«, som vist i Staldgårdsporten 1.-15. november. I løbet af disse to uger besøgte udstillingen bl.a. af 864 skoleelever jævnt fordelt fra hele Falster.

Som supplement til Fredningsstyrelsens efterårsferie-arrangement i Halskov Vænge indbød Falsters Minder publikum til at få bestemt oldsager ved Kjeld Snedker.

På grund af restaureringen af Kragssnapps Hus har butiksvinduerne det meste af året været uanvendelige til udstilling, dog nåede Nykøbing F. Husmoderforening at markere sit 50-års jubilæum ved i vinduerne at udstille et køkken fra dengang og nu.

I løbet af 1985 har Falsters Minder atter haft stor søgning af skoler og foreninger. Ialt har museet haft 8636 besøgende, heraf udgjorde skoleelever de 2040. Museums-gæsterne fordelte sig med 3795 i Staldgårdsporten og 7804 i den permanente udstilling.

Særdstillinger uden for museet

Plancheudstillingen »Pibemagerne i Stubbekøbing« åbnede borgmester Erdmann på Stubbekøbing bibliotek, hvor udstillingen kunne ses fra 14.-28. februar.

Fra efteråret har udstillingen cirkuleret blandt amtets biblioteker, og i september og oktober indgik flere af plancherne i Distriktstoldkammerets udstilling om tobak.

Plancheudstillingen om »Helene Strange« har været udlånt to gange i årets løb: Som led i undervisningen på Lollands Højskole ophængtes den dér primo august, og i Odense Universitets »åbent-hus-weekend« den 5.-6. oktober indgik den i Nordisk Instituts program.

Rundvisning o. lign.

15. januar præsenterede Birgit Schytt museets tekstsamling for Lolland-Falsters Væveforening.

16. februar fik bystyret fra Nykøbing F.s tyske venskabsby, Eutin, forevist museet af Liselotte Mygh.

Som led i de falsterske arkivers halvårslige fællesmøder besøgte Falsters Minder den 28. februar; årets andet møde fandt sted i Tingsted lokalhistoriske Arkiv 5. november.

I forlængelse af H. Dyhrfjelds foredrag på Refugiet Fuglsang om Falsters Minder og dets lokalhistoriske arbejde den 20. marts fremviste han museets udstilling den 23. marts.

28. maj fik De danske Spejdere, Nykøbing F. afd., vist museet af Liselotte Mygh.

Som led i Nykøbing kommunes børneferie-arrangement præsenteredes besættelsestidens hverdag for børnene af Per Aaby den 1. august.

Den 29. august afholdt Nykøbing F. Kulturelt Samråd sin medlemsaften i Staldgårdsporten, bl. a. med henblik på at stifte bekendtskab med museets virksomhed. Aftenen afsluttedes med opvisning og efterfølgende fællesdans med Falster-Kvadrillen.

Foredrag

Kulturmindeforeningens og Falsters Minders fælles foredragsrække samlede ialt ca. 1000 personer fordelt på følgende 6 arrangementer:

8. januar. Museumsinspektør Peter Vang Petersen, Nationalmuseet: Falsterske stenalderfund fra køkkenmøddinger og kommodeskuffer.

5. marts. Museumsinspektør Birgitte B. Henriksen, Sydsjællands Museum: Falsters fortid - og om

undersøgelsevirsomhed ved et arkæologisk museum.

15. april. Journalist Tove Meyer Hægstad: Om ting og sager.

15. oktober. Auditør Torben Topsøe-Jensen: Størstrømmen før broerne - træk af færgefartens historie.

11. november. Antikvar Anders Fischer: Stenalderboplads på Argusgrunden. Nye undersøgelser af en 7000 år gammel boplads på bunden af Guldborgsund.

3. december. »Skynder Jer bare! Skønne rariteter, løjer og spas! Allons! allons! courage! courage! courage!« Med dette Oehlenschläger-citat forkyndtes julemødet, hvor et panel bestående af medlemmer af Kulturmindeforeningens bestyrelse tilbød at forsøge at bestemme de genstande, som publikum selv medbragte.

Foredrag og andre arrangementer uden for Falsters Minder: 10. januar i Nørre Alslev Husholdningsforening: »Tøm kommodeskuffen« ved Liselotte Mygh.

14. februar på Stubbekøbing bibliotek: »Pibemagerne i Stubbekøbing« ved dr. phil. Anders Monrad Møller.

20. marts på Refugiet Fuglsang: »Museet Falsters Minder og dets virke« ved Helge Dyhrfjeld.

20. marts i Majbølle lokalhistoriske Forening: »På kryds og tværs af Guldborgsund« ved Liselotte Mygh.

2. april i Klosterfløjen for Klosterets beboere: »Gamle falsterske skikke« ved Liselotte Mygh.

16. april i Åstrup Beboerforening: »Tøm kommodeskuffen« ved Liselotte Mygh.

19. november i Lokalhistorisk forening for Stubbekøbing: »Tøm kommodeskuffen« ved Liselotte Mygh.

10. december på Centralbiblioteket: Mogens Vedsø orienterede om de spændende resultater af udgravningen af Kragssnapps Hus.

De rekvirerede arrangementer bar i denne sæson i høj grad præg af TVs populære »kommodeskuffe-udsendelse«. Men for at sætte disse vilkårlige og meget varierende sammenbringelser af privatejede genstande ind i en ramme blev disse aftener indledt med en generel præsentation af vor materielle omgivelser inden for de sidste par hundrede år.

En ny aktivitet skabt i fællesskab mellem Kulturmindeforeningen og Falsters Minder var årets »afslappende kulturferie« - en 3-dages tur til Slesvig-Holsten 11.-13. maj.

Publikationer og andet

Anders Monrad Møllers undersøgelse af pibestumper fra Stubbekøbing blev publiceret som monografien »Pibemagerne i Stubbekøbing« og udkom til åbningen af udstillingen af samme navn.

I anledning af 40-året for Danmarks befrielse udgav en del af amts museer i fællesskab hæftet »Modstandsbevægelsen på Stevns, Møn, i Vordingborg og på Lolland-Falster«, skrevet af cand. mag. Esben Kjeldbæk.

Til særudstillingen »Lolland-Falsters Kunstnere« blev udgivet en plakat samt et katalog.

Traditionen tro er der indsendt beretning til Lolland-Falsters historiske Samfunds årbog.

Endvidere var Falsters Minder med til at skabe gammeldags julestemning ved udgivelse af en serie på fire julekort, »Nissen og katten«, efter akvareller af den lokale kunstnerinde Anna-Lise Reuter-Lorenzen, som skænkede retighederne til Falsters Minder. Kortene må have faldet i smag hos særdeles mange, da de blev museets best-seller.

Årsskriftet markeredes for medlemmerne af Kulturmindeforeningen ved udsendelsen af »Huse omkring en havn«, Palle Brandts og P. H. Nielsens hyldest til Gedses i anledning af det tilstundende 100-års jubilæum i 1986. Bag udgivelsen står Sparekassen SDS.

Anden formidling

Antallet af individuelle forespørgsler er stadig tiltagende, strækkende sig fra slægtshistoriske studier til detaljerede dragtundersøgelser. Således har museets mønster-udlån vedrørende egnsdragterne været i brug flere gange. Elever fra Håndarbejdsseminariet har modtaget assistance til diverse eksamensopgaver, og Pensionisthøjskolen har lånt studiekasse med gamle håndarbejder.

Desuden har billedarkivet haft stor søgning fra både dags- og ugepresse samt andre publikationer.

Personale og møder m.v.

Museets faste stab er uændret, bortset fra kustoden, Elly Mortensen, som på grund af sygdom måtte fra træde ved årsskiftet. Sygdommen var da så fremskreden, at hun døde i sommeren 1986.

Også i løbet af 1985 har Falsters Minder været midlertidig arbejdsplads for en stor gruppe henviste arbejdsledige. Foruden de otte fortrinsvis ungdomsarbejdsløse, der er beskæftiget ved det amtskommunale beskæftigelsesprojekt, Museumsværkstedet, har der ved Falsters Minder været beskæftiget 14 personer.

Også kredsen af frivillige medarbejdere er med til at præge arbejdspladsen. I årets løb er kredsen suppleret med Lore Belling, Harry Andersen og Charli Garde.

Museets formand har i sin egenskab af formand for Amtsmuseumsrådet ledet to møder.

Liselotte Mygh har som Falsters Minders repræsentant i Lolland-Falsters Traktormuseums bestyrelse deltaget i ca. en halv snes bestyrelses- og forretningsudvalgsmøder.

Som medlemmer af Kulturelt Samråds forretningsudvalg har Asger Bonde og Liselotte Mygh deltaget i diverse møder og medlemsarrangementer.

Traditionen tro har samarbejdet mellem Kulturmindeforeningen og Falsters Minder været tæt, idet museets leder er født medlem af bestyrelsen. Atter i beretningsåret har begge institutioner været fælles om en foredragsrække samt, som nyskabelse, en 3-dages tur.

I DKMs årsmøde og formidlingsmøde på Fuglsøcentret 13.-15. november deltog bestyrelsesmedlem Bente Nielsen samt Birgit Schytt og Liselotte Mygh.

Ved lokalarkivernes amtskreds-årsmøde i Vordingborg den 22. marts var Falsters Minder repræsenteret ved Britta Svendsen.

I »Folkelige Broderier«s årsmøde i Brede den 8. juni deltog Birgit Schytt og Liselotte Mygh.

26. januar åbnede Håndværker- og Industrimuseet i Horsens opstillingen af N. P. Rasmussens Træskofabrik fra Nykøbing i overværelse af bl.a. den nærmeste familie samt H. Dyhrfjeld og Liselotte Mygh.

7. og 8. august fejrede Nationalmuseets 3. afdeling, Dansk Folkemuseum, sit 100-års jubilæum. H. Dyhrfjeld og Liselotte Mygh deltog i den festlige reception den første dag, og sidstnævnte var desuden inviteret til seminaret om »Håndværk« den efterfølgende dag.

22. august repræsenterede Liselotte Mygh Falsters Minder ved højtideligholdelsen af Klosterets 400-års jubilæum.

Med henblik på museernes faglige samarbejde på landsplan er etableret en række tematiske puljer. Falsters Minder er p.t. medlem af »dragtpuljen«, i hvis møder Birgit Schytt har deltaget, og »fiskeripuljen«, i hvis feltseminar i Sandager 19.-21. juni Liselotte Mygh deltog.

Som led i efteruddannelse deltog Liselotte Mygh i et etnologisk seminar på Gl. Holtegård 5.-6. september.

Bygninger

1. juli blev afslutningen på den udvendige restaurering af Kragssnapps Hus markeret.

En tilbunds gående reparation af taget på Froms Kornmagasin, museumsmagasinet i Frisegade 43, blev gennemført takket være den rigtige sammensætning af et håndværker-team bestående af langtidsledige samt et økonomisk tilskud fra Fredningsstyrelsen.

Tilskud

Mange af ovennævnte projekter, restaureringer m.v. er kun muliggjort takket være en række ekstraordinære tilskud. Derfor er Falsters Minder følgende megen tak skyldig: Fredningsstyrelsen, Statens Museumsnævns Rådighedssum, Storstrøms amtskom-

Tikofon-radio fra 1927 med en Laur. Knudsen-højtaler med et Europakort.

mune, Storstrøms amtsmuseumsråd, Nykøbing F., Nørre Alslev og Stubbekøbing kommuner. Endvidere Byggeriets Realkreditfond, Det classenske Fidei-commis, Nykøbing F. Handelsstandsforening, Lolland-Falsters Bryghus samt pengeinstitutterne i Nykøbing F.: Andelsbanken, Arbejdernes Landsbank, Den Danske Bank, Handelsbanken, Jyske Bank, Privatbanken og Sparekassen SDS.

Liselotte Mygh.

Motorcykel- og Radiomuseet i Stubbekøbing

er nu på vej ud af sin 10. sæson. Besøgstallet har været jævnt stigende år for år, og i år har vi for første gang passeret de 10.000 til trods for et stort svigt sydfra først på sæsonen.

Heldigvis har flere og flere fået forståelsen for, at det gamle skal bevares for eftertiden. Således er det jævnlige sket, at nogle af vore gæster er kommet

med en gammel radio under armen. Men også motorcykler og knallerter er der kommet en del af, så nu kniber det med pladsen.

Af nyrestaurede motorcykler i år kan bl. a. nævnes en NSU 800 cc fra 1910. Denne maskine satte i 1910 verdensrekord med 124 km i timen. Adler 250 cc fra 1954, 2-cylindret, Adlers sidste model. Wanderer 500 cc fra 1927, 1-cylindret med kardantrek.

Fra radioafdelingen kan nævnes Tikofon 1927, som fabrikant Tobias Jensen er mester for. Navnet blev senere forkortet til TIK, og det var ret almindeligt op til halvtredserne. Apparatet her er tilsluttet en Laur. Knudsen-højtaler af den dengang kendte type med Europakortet på membranen, hvorpå de store radiostationer var markeret med røde prikker.

Bang & Olufsen 1940. Dette meget fine stykke er stadig fuldt funktionsdygtigt. Et tilsvarende eksemplar medvirkede i et par danske film fra den tid - også i fjernsynets Kaj Munk-serie fra 1985 optrådte denne model.

Traditionen tro havde vi først på sæsonen udstilling på Gl. Torv i København. Denne blev senere

flyttet til Sparekassen SDS i Stubbekøbing, hvor den blev resten af sommeren.

Også medierne har meldt sig, idet Radio Dagny fra Lolland og Regionalradioen fra Næstved begge har haft udsendelser herfra. Endelig har her været besøg af et hold fra TV med Hans Arne Hansen i spidsen. De skulle lave et indslag til deres serie, »Sommerland«, som den uge skulle sendes fra Stubbekøbing. Det blev et udmærket indslag, som har høstet megen ros blandt vore gæster.

På andenhånd har jeg erfaret, at også en TV-station i Canada har haft en udsendelse om museet.

Til næste år, den 4. juni 1987, fylder museet 10 år, og da skulle vi gerne have et nyt og udvidet katalog klar.

Linda Løjmand.

Lolland-Falsters Slot og Automobilmuseum

En ganske usædvanlig oplevelse venter den, der lægger vejen om ad Lollands sydkyst til Aalholm Automobil Museum og Slot.

Bag de åbne marker dukker Nysteds kirkespir op som charmerende silhuet over byens lave, kønne bindingsværkshuse, og ved indkørslen til denne Danmarks mindste købstad ligger Aalholm Slot og Automobil Museum. Her står 900 års Danmarks-historie lyslevende. Et strålende bevis på, at tidligere tiders ånd og liv kan fornyes og leve videre i rammer, som kan synes umoderne.

Borgens lange historie afspejles i dens bygninger, som skiftende beboere fra lensmænd og enkedronninger til adelsmænd alle har sat deres mere eller mindre heldige præg på. Indendørs er det især de sidste hundrede års historie i møbler, malerier og dekorationer, man kan glæde sig over. En sjældnen og

spændende samling af fugle og sommerfugle, det pragtfulde slotskøkken (hvor røgen fra komfuret »løber vandret under gulvet«!) – noget, der kan synes en fysisk umulighed. Her er charme og sågar det lille gys: våbensamlingen, Kong Kristoffer II's fangekælder, hvor han sad, før han i 1332 blev forgiftet; »hemmeligheden«, tidligere tiders toilet, praktisk anbragt over voldgraven. Helt bogstaveligt er der »det kolde gys« i kælderens romerske dampbad – og muligvis spøgelser i de utallige ubenyttede rum på slottet.

Blandt automobilmuseets ca. 200 udstillede biler er den 100-årige Daimler (fremstillet mellem 1886 og 1888). En moderne Mercedes 600, som har tilhørt Ugandas tidligere diktator Idi Amin, en Detroit Electric fra 1920, verdens første el-bil, der i slottsparken har kørt om kap med den danske el-bil, Hope Whisper fra Hadsund. Under loftet hænger en af Brdr. Wrights flyvemaskiner, og uden for cafeteriet står en udstilling af modeller fra flyvningens historie helt frem til Space Lab.

En fornem salonvogn, »S 4«, der for over 100 år siden blev bygget til De Danske Statsbaner, er også indlemmet i museets samlinger, og en kæmpe modeljernbane i usædvanlig smukke landskaber og skiftende belysninger bliver på faste klokkeslet sat i gang.

I sommeren 1985, der som sædvanligt blev godt besøgt, blev der indviet en ny legeplads, udformet i samarbejde med den fra TV så kendte tegner og fortæller Jørgen Clewin, der underholdt publikum fortræffeligt ved indvielsen, kraftigt assisteret af Horsens Garden, der blæste gæster og bl.a. den nye, store hoppeborg en lang march. Hoppeborgen er ikke en kopi af Aalholm Slot, selv om den har 4 tårne! Borgen blev indtaget med storm af børnene.

Kirsten Heise.

Lolland-Falsters lokalhistoriske arkiver

En festlig begivenhed ved Errindlev havn omkring 1906 (Holeby lokalhistoriske Arkiv).

Indre Mission vil ud af mørket

Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark fylder i år 125 år, og det vil blive brugt til at give et bedre indtryk end det, som befolkningen ofte har af bevægelsen. Indre Mission har ikke alene virket på det religiøse område, men har også taget mange sociale initiativer.

Et projekt: »Indre Missions historie« vil med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd igangsætte en landsomfattende indsamlings- og registreringskampagne, naturligvis i samarbejde med de lokale samfund og de lokalhistoriske arkiver. Disse sidste vil i høj grad blive direkte informeret, og der holdes orienterende møder i de enkelte amter.

På Lolland-Falster er der to kredse, en for Midt- og Vestlolland og en for Falster og Østlolland. De

nævnte møder vil blive brugt til at skabe nærmere kontakt mellem kredsene og arkiverne om, hvorledes arbejdet tænkes udført.

Indre Mission har også på Lolland-Falster en omfattende og spændende historie, hvorfor det vil være naturligt, at arkiverne vil føle det som en interessant opgave at arbejde med.

V. H.

Holeby kommunes lokalhistoriske Arkiv

Holeby kommunes lokalhistoriske Arkiv er som hidtil i kælderen Vestervej 70, hvor man råder over et kontor og et brand- og tyverisikret arkiveringslokale. Arkivet er åbent hver torsdag fra kl. 15-17.

Midt i året blev der skiftet leder, idet den tidligere, Kund Neergaard, flyttede fra Holeby til Errindlev og derfor ønskede sig fritaget for hvervet. Som ny leder indstillede medarbejderne Ove Pedersen, Vestervej 75, der derefter blev antaget af kommunen.

Arkivet har i årets løb haft en tilfredsstillende tilgang af arkivalier, bl.a. har vi nu Lundehøje havns protokoller på vore hylder. Fra et dødsbo er indleveret nogle aviser fra 1862, 64, 66, 74, 76 og 1880 og årgangene 1913 og 14 af »Hus og Hjem«, indbundet. Fra Arbejdernes Samaritterforening, Sydlolands afdeling, har vi fået protokoller, årsskrifter, lærebøger og andet skriftligt materiale, der belyser foreningens historie.

Arkivet har i samarbejde med SiD, Holeby afdeling, gennemgået afdelingens arkiv med det resultat, at vi fik tilført Lokalhistorisk Arkiv 26 protokoller, der belyser afdelingens virke fra starten i 1896. På disse protokoller er der lagt den klausul, at de kun kan besigtiges efter tilladelse fra afdelingens formand.

Fra Errindlev er kommet regnskab over mejeriets opførelse i 1886. Endvidere beretninger fra Lungholm og Strandholms inddæmninger. Til billedsamlingen har arkivet fået tilført et stort luftfoto af Holeby Dieselmotorfabrik fra tiden, før den nye kantine og kontorbygning blev opført. I 1952 blev der i radioen spillet en vals og hopsa, komponeret af afdøde smedemester Lindegård Hansen, og arkivet har noderne med tekst.

Som noget nyt har arkivet i efteråret haft arrangeret en tur rundt til historiske steder i kommunen. Museumsformidler Ove Nielsen havde stillet sig til rådighed og gav på turen en kort beskrivelse af de historiske steder, der blev besøgt. På turen blev der gjort holdt på Lungholm; baron P. Bertouch-Lehn fortalte om slottet og de øvrige bygningers historie. Ved velvilje fra Hjemmeværnet kunne de 53 deltagere indtage den medbragte kaffe i hjemmевærnslokalet i den ene sidefløj. Her fortalte baronen videre om slægten Bertouch-Lehns historie gennem tiderne, om ulykker, der havde ramt slægten, om påståede spøgelse på slottet. Herom kunne baronen berette, at han endnu – trods anstrengelser – aldrig havde mødt det påståede spøgelse. Baronens sluttede sit interessante indlæg med en omtale af de udstykninger, der havde fundet sted fra godset. Arkivets leder, Ove Pedersen, bragte en tak til baronen, der lovede, at arkivet gerne måtte komme igen, der var nemlig 18 personer, man måtte sige nej til at deltage i turen, der kun kunne foregå i en bus. Uden museumsformidler Ove Nielsens deltagelse og store historiske viden havde deltagerne ikke fået det gode historiske udbytte af turen, og derfor fik han også en tak.

I arkivet er vi i besiddelse af kirkebøger fra alle syv kirkesogne i kommunen; de omfatter årene fra

1814 til 1891 og står til rådighed for slægtsforskere, som vi gerne hjælper til rette. Vi har dog inden for arkivets medarbejdere et lille hjertesuk: vi er alle fire over pensionistalderen, og vi mangler nogle yngre medarbejdere, der kan oplæres i arkivarbejdet og føre dette videre. Enhver yngre, der kan tænke sig at være med i arbejdet, og som vil ofre et par timer om ugen, kan blot henvende sig i arkivet på torsdage mellem kl. 15 og 17 og se, hvad det drejer sig om.

Ove Pedersen.

Fejø lokalhistoriske Arkiv

startede i 1979 under ledelse af skoleinspektør M. Hummelose. Der startedes i et lille lokale i en nedlagt lærerindebolig, men snart voksede samlingen ud af rammerne.

Ideen til et Ø-museum opstod, da arkivet foruden arkivalier også modtog gamle redskaber, bøger m.m. fra øens befolkning. Vi fik et større lokale under skolens ene fløj med et stort, bredt gangareal. Dette blev til vort Ø-museum, og det er i 1985 udvidet med en selvstændig indgang samt et ekstra lokale, da tilgangen af museumsgenstande har været stor.

Museets hovedattraktion, som er erhvervet ved støtte gennem fonde og Storstrøms amt, er en nøjagtig kopi af det berømte Fejø-bæger, som i original findes på Nationalmuseets bronzealderssamling. Kopier af bægeret findes i forvejen på British Museum, London, og Historisches Museum i Berlin, så støbeformen fandtes stadig.

Arkivet har i 1986 erhvervet det håndskrevne eksemplar af »Træk af livet på Fejø i svundne Tider« af Niels Stenfeldt fra 1931 – et meget smukt udført arbejde.

Museet har i 1986 været åbent lørdage i juni-juli-august mellem kl. 14-17.

Leder af museet er Richard Jensen.

Anne-Lise Ralov.

Lokalhistorisk Arkiv for Idestrup Sogn

har haft et roligt arbejdsår med en jævn strøm af arkivalier, bl.a. har vi modtaget en længere beretning om Ulslev og dens indbyggere, skrevet af en dame på over 80 år, nemlig Marie Jørgensen, som bor på klosteret i Nykøbing F.

Efterhånden har vi fået et fyldigt materiale om Falsters Højspændingsværk, herunder værket's forhandlingsprotokoller.

To af vore medarbejdere har deltaget i det kursus, som blev afholdt i juni måned på Uge Folkehøjskole, og de var meget tilfredse med det. Endvidere har arkivet fået en ny medarbejder, Ellen Kimer, Tjæreby, så der nu er seks medarbejdere.

Vi fortsætter vort arbejde med udklip af den lokale presse om de vigtigste begivenheder i sognet og om sogneboernes liv og død og mødes den 1. og 3. tirsdag i hver måned, hvor der er åbent fra kl. 18.30 til kl. 20.00.

Den yngre generation er nu også begyndt at interessere sig for arkivet, idet der tit møder børn op for at finde ud af noget. Dette lover godt for arbejdet i fremtiden.

Erna Nielsen.

Lokalhistorisk Arkiv i Nysted Kommune

Arkivets medarbejdere har i årets løb deltaget i forskellige kurser for at lære den nye registrering at kende til bunds.

Arkivets lille stab – lille, men energisk – af medarbejdere er i årets forløb øget med Birgit Lind Petersen, der bor i kommunen, og som har en biblioteksuddannelse med lokalhistorie som speciale. Det er en vældig opmuntring.

Arkivgruppen deltog i det tidlige forår i et kursus i gotisk skriftlæsning og i slægtshistorie. Leder var Sakskebøying-arkivets formand, Poul Jensen, og han kan bare det der! Vi havde stort udbytte.

Arkivets største opgave er at få gennemført registrering af det betydelige materiale, vi ligger inde med.

Vi er kommet et godt stykke videre med vort lokalfilm-projekt, der tegner godt. Vi mangler en del penge endnu, men de foreløbigt indsamlede midler rækker i hvert fald til en fin video-kopi. Vi slås med Tolddepartementet for at få momsfrigørelse, hvilket må være indlysende rigtigt, da filmen i sin endelige udgave aldrig vil blive vist imod betaling.

Arkivets korrespondancejournal viser en livlig korrespondance omkring udvandringen fra Lolland. Vi har bl.a. haft kontakt med Udvandrerarkivet i Aalborg, og vi har haft held til at spore familien til en amerikansk dame, hvis far udvandrede fra Nysted i 1912. Han skulle have været med den skæbneramte »Titanic«, men hans papirer var ikke i orden, og det blev hans held. Først ved den senere ankomst til Amerika erfarede Louis Olsen, hvilken skæbne han havde undgået.

En sort plet i arkivet er mangelen på kopier af kirkebøgerne. Endnu har vi ikke haft råd til de mange tusind kopier.

Vi glæder os over, at Amtssammenslutningens ledelse er så aktiv, og vi deltager med glæde i de fleste af arrangementerne.

I 1987 vil vi i vort registreringsarbejde være meget opmærksomme på arkivemner til en beskeden lokal udstilling i 1988 i anledning af 200-året for stavnsbåndets ophævelse.

Aage Poder.

Lokalhistorisk Arkiv for Maribo Kommune

I 1986 har arkivets udadvendte virksomhed fortrinsvis bestået af foredrag. En del forskellige foreninger, beboerforeninger, husholdningsforeninger osv., har henvendt sig til arkivet for derigennem at få et indblik i arkivets virkeområde. Samtidig med belysning af arkivets arbejde har man fra arkivets side givet et historisk foredrag om et ønsket emne, eksempelvis et lokalområde, herefter har arkivet vist en lokalhistorisk film eller en serie lysbilleder af ældre dato. Disse aftener har givet de enkelte medlemmer i foreningerne en god snak ved kaffebordet, og derfor uden er flere gået hjem med en viden om, hvor vigtigt det er, at arkiverne er oprettet i de forskellige kommuner. Arkivet blev nærværende for dem, og det er en meget vigtig opgave for arkiverne.

Et par enkelte billedudstillinger er det også blevet til. Billederne er mange gange den første indfaldsvinkel for et historisk perspektiv for den enkelte borger i kommunen. Stokkemark Bibliotek havde en billedudstilling stående i læsesalen, samtidig havde man fra bibliotekets side fundet lokal litteratur frem – dette i forening gjorde, at udstillingen blev set af mange i lokalsamfundet. Man fik – samtidig med at man var på biblioteket for at låne bøger – en hyggelig samtale med andre boglånere, og så er et stort mål nået med en billedudstilling.

Arkivet har i de senere år hørt fra andre arkiver, hvor stor en betydning kopi af kirkebøgerne har haft for besøgstallet på arkivernes læsesale, og hvad kontakten med de besøgende personer har betydet for indlevering af arkivmateriale, at Maribo-arkivet nu har bestilt kirkebøgerne for Maribo kommune. Landsarkivet har oplyst, at arkivet kan forvente at have kopierne sidst på året. Disse kirkebøgers anskaffelse er kommet i stand ved, at man bl.a. har haft kontakt med beboerforeningerne og kommunen, som har ydet et tilskud til anskaffelsen. Maribo-arkivet er et foreningsdrevet arkiv, og derfor hviler det på et medlemskontingent, og alene kontingenterne kan ikke betale sådan en investering foruden den daglige drift. Arkivet er meget taknemlig for de ydede tilskud til dette projekt.

Arkivet har åbent hver tirsdag fra kl. 19.00-21.00 på Vestre Landevej 270, Stokkemark.

Max Broms.

Lokalhistorisk Arkiv, Rødby

Mange havde vel nok troet, at lokalhistoriens kraftige udbredelse i løbet af 70'erne kun var et mode-lune, som mange andre kulturaktiviteter har været det. Det er imidlertid ikke tilfældet. Der har været mange faser i udviklingen på de 14 år, arkivet har eksisteret.

Den udvikling, der er kendetegnet for arkivet nu, er en tæt aflevering af arkivalier af mange slags – især af erhvervsarkiver. Arkivet har i årets løb haft en hydtejlvækst på 15 pct., og det er langt den største tilvækst i arkivets historie.

Medarbejderstaben er uændret. Vi er fem interne medarbejdere og tre eksterne.

Arkivets udadvendte virksomhed har bestået i at arrangere udstillinger, dels i pengeinstitutter og dels i kommunale institutioner, hvilket har givet os en stor berøringsflade.

Udarbejdelse af materialer til skoler og foreninger, f.eks. også turforslag til friluftorganisationer samt en del oversættelsesvirksomhed (af gotisk håndskrift), har optaget en del af vores tid. Fjord- og egnsture har i mindre grad udgjort en del af arbejdet.

Nu har arkivet erhvervet kirkebogskopier for Rødby sogn fra 1814-1891. Endnu mangler kopier fra de andre sogne, men de er undervejs. Disse kopier er godt værktøj for slægtsforskere og andre, der måtte have interesse. Det har allerede vist sig, at vort besøgstal er steget betydeligt ved fremskaffelsen af kopierne.

Årsskriftet udgives stadig. Der bliver mere og mere efterspørgsel, og nu trykkes 350 eksemplarer. Der har i årets løb været ca. 325 besøgende i arkivet.

Fra 1. januar får arkivet ændret struktur, idet det drives direkte under undervisnings- og kulturudvalget. Man regner med, at der i løbet af 1987 bliver stillet andre lokaler til rådighed.

Hans Ivar Bentsen.

Nørre Alslev lokalhistoriske Arkiv

I 1786 skrev digteren Thomas Thaarup en kantante til kongens fødselsdag, i hvilken koret anråber kongen om at bryde bondens åg:

*O fader, bryd hans tunge kæde,
og Gud velsigne skal Din død.
Hør, landets fader, trældomsklage,
hør, ak, den håber trøst fra Dig.*

Bønnen vandt forståelse og søgtes opfyldt af kronprinsen og hans mænd, mens modstanderne af ændringer luftede deres bitterhed i breve til hofmarskal Johan Bülow, idet de regnede med, at han kunne påvirke kronprinsen til at føre landet tilbage på rette vej. Men der var ingen vej tilbage, for tiden var moden til reformer, og fremskridtsvenlige mænd som Schimmelmann, J. H. E. Bernstorff og de to brødre Reventlow havde allerede taget initiativer, der førte frem mod stavnsbåndets løsning og selvejerbonden.

Da kongen bød: Stavnsbåndet skal ophøre, landbolovene gives orden og kraft, at den fri bonde vrede kjæk og opløst, flittig og god, hæderlig borger, lykkelig, har den kuede bonde næppe lige med det samme forstået, hvilken betydning det skete skulle

få for ham og hans erhverv i tiden fremover. Men det varede ikke længe, inden bondestanden blomstrede, fordi den forstod, at fremskridtets vej lå åben.

Landboreformerne viste sig at være formet af fremsynede mænd, for de førte i realiteten frem til, at landets befolkning langsomt modnedes til folkestyret.

I Nørre Alslev kommune markeres 200-året for bondens selvejerkøb med udgivelsen af en bog, der søger at tegne den historiske baggrund for bondefrigørelsen. Arkivet har udlånt materiale til projektet, der i øvrigt ledes af Frank V. Nielsen.

Inden udgangen af 1985 modtog arkivet en donation i anledning af SDS-afdelingens jubilæum i Eskilstrup. Vi er meget taknemmelige for det modtagne beløb på 500 kr., som påtænkes anvendt sammen med det beløb, vi har afsat til indkøb af matrikelkort og folketællingslister.

Årsmødet, der i lighed med tidligere år afholdtes i januar, havde samlet flere deltagere end det foregående år, og den udvikling håber vi vil fortsætte i fremtiden.

I indeværende år har arkivet haft besøg af klasser fra Kippinge, Nr. Vedby og Eskilstrup skoler, hvilket har belært os om, at arkivet i fremtiden har en opgave liggende, som venter på at blive løst, nemlig at få fremstillet eget undervisningsmateriale for skoleelever. Men det sker nu ikke med det første, for vi har ikke overskud af tid til at gå i gang med opgaven.

En spændende opgave blev stillet arkivet, da Kippinge Kro blev overtaget af Erik Christoffersen, for han ønskede fremstillet en beskrivelse af kroens historie. Arkivet måtte trække på Evald Henriksens viden om stedet for at kunne løse opgaven. I tilgift blev vi ejere af lokalhistorisk materiale om kroen, der i dag er til rådighed i arkivarbejdet.

Forårsperioden bød på fremvisning af arkivet for et hold historiestuderende fra Københavns Universitet under ledelse af lektor Karl-Erik Frandsen. Vi er glade for, at arkivet også kan anvendes til dette formål, og vi ser med glæde frem til lignende besøg i Vålse, når Karl-Erik Frandsen står for at skulle dimitttere et nyt hold historiestuderende.

Umiddelbart efter sommerferiens ophør besøgte Frederik Andersen, der stammer fra Kippinge, med familie arkivet. Det blev en dejlig og oplevelsesrig dag, for to af de fire besøgende var kendte med arkivarbejdet. Vort arkiv modtog ved den lejlighed vidunderlige gaver, som både glæder og varmer. Frederik Andersen forærede arkivet 100 kr. til hjælp for årsskriftudgivelsen og to lokalhistoriske skrifter fra Høng. Det ene værk hedder: »Håndværker-, Handels- og Industriforeningen 1944-1979« og det andet

»Høng, en grundtvigsk Skoleby«. I værk nummer to har Grethe Jensen, der arbejder med lokalhistorie og var medbesøgende den omtalte dag, skrevet en artikel om Høng by. Begge skrifter vil kunne inspirere os i vort arbejde.

Arkivudflugten blev i år henlagt til lokalområdet, og vi besøgte Vålse vig og besøgte den gamle smedie i Vålse by. En veltillægt tur, som blev godt ledet af Else Andersen og Lise Skafte. Dagen blev meget vellykket, og vi fik fornyet kraft til at tage hul på et nyt arbejdsår. Dette har vi allerede gjort, og vi lægger stadig sten på sten for at få bygget et velfungerende arkiv.

Niels Frost.

Lokalhistorisk Arkiv, Sakskøbing

Året 1986 vil nok være året, der hidtil har været arkivets mest betydningsfulde, ikke mindst hvad det arbejds- og lokalemæssige angår, idet vi i bogstaveligste forstand fik »foden under eget bord«. Fra trange kår på rådhusets førstesal flyttede vi til nyindrettede og selvstændige lokaler på det nedlagte sygehus i Juniorsgade (nu Saxenhus' lokaler), der både var hensigtsmæssige rent arkivmæssigt set, men også publikums- og handicapvenlige.

Arkivet fik nu rådighed over et stort lokale, der efter behov kan benyttes som læsesal, arbejds-, udstillings- eller mødelokale. Endvidere brandsikker box, mørkekammer, køkken og toiletfaciliteter, frokoststue og tre selvstændige kontorlokaler.

Et særligt lokale er indrettet for slægtsforskere med diverse kirkebogskopier fra hele kommunen indtil 1891 samt film-læseapparat til aflæsning af film af kirkebøger før 1814 samt folketællingslister 1787-1901 for hele Musse herred har i årets løb været stærkt besøgt af slægtsforskere både lokalt og udenogs.

Arkivet har et fortrinligt samarbejde med Lokalhistorisk Forening (arkivets støtteforening), som ved udadvendt arbejde i form af møder, udstillinger m.v. skaber interesse for og om arkivets arbejde; endvidere medvirkende ved tilskud (kr. 500) – suppleret med milde gaver ved arkivets indvielse fra lokale pengeinstitutter og kommunen – har været årsag til, at vi kunne anskaffe et nyt fotokopieringsapparat (kr. 14.000).

Arkivets drift er baseret på kommunalt tilskud (ca. 2 kr. pr. indbygger) samt gratis husleje, el, varme og telefon.

Besøgstallet har sat rekord ved over 500 besøgende, den overvejende del ved åbent-hus-arrangement ved indvielse af selve »Saxenhus« samt LASA-årsmødet; øvrige besøgende ligeligt fordelt mellem slægtsforskere og lokalhistorisk interesserede samt enkelte turister. Arkivets åbningstid er hver torsdag mellem kl. 15 og 18 samt efter aftale.

Der er i årets løb tilgået arkivet en del arkivalier,

den overvejende del ved opsøgende arbejde – et arbejde, som på grund af flytning m.v. ikke har kunnet udføres i det omfang, det var ønskeligt, men et arbejde, der i kommende år formentlig må stærkt aktiveres, såfremt værdifulde ting ikke skal gå tabt for eftertiden.

Rent ledelsesmæssigt blev arkivet ved Svend Jørgensens død den 28. april i år sat over for visse problemer, idet hans mange års erfaring samt lokal-kendskab har vist sig vanskelig at erstatte.

Den 1. maj tiltrådte langtidslidende bibliotekar til midlertidigt at fortsætte arbejdet som konstitueret arkivleder 20 timer ugentlig. Dette ansættelsesforhold udløb den 1. oktober, således at arkivet i skrivende stund (medio oktober 1986) er uden egentlig arkivleder. Stillingen som sådan bliver nu opslået ledig, og indtil dette forhold er bragt i orden, fungerer arkivets drift og åbningstider ved hjælp af bestyrelse og frivillige medarbejdere i fuld forening, omend med nedsatte aktiviteter på visse områder.

Arkivets adresse: Saxenhus, Juniorsgade 35, 4990 Sakskøbing, tlf. 03 89 43 95 (291) eller 03 89 42 78.

Poul Jensen.

Stubbekøbing lokalhistoriske Arkiv

1986 har været et yderst godt år for arkivet. Medarbejderne i arkivgruppen har fortsat udvist enestående interesse og aktivitet. Vi har kunnet registrere voksende lokalhistorisk interesse såvel fra kommunens borgere, som har glædet arkivet med mange spændende arkivalier, som fra ikke helt få besøgende fra hele landet – også uden for rigets grænser har vi haft kontakt i årets løb.

Arkivet har sluttet det store arbejde med vort stikordsregister. Det fungerer fint, så nu kan arkivet virkelig benyttes til gavn og glæde. Og med den mere jævne strøm af nye arkivalier kan vi holde kartoteket fuldt ajour hele tiden. Vi har planer om at lave et tilsvarende kartotek for vores store billedsamling.

40-års dagen for Danmarks befrielse blev festligt holdt på forskellig vis, bl. a. med nogle spændende artikler i det forrige årsskrift og med en fælles udstilling på Falsters Minder, som her trak det store læs.

Bestyrelsen for Lokalhistorisk Forening har sammen med undertegnede arbejdet ihærdigt på Årsskrift 1986, som er nr. 4 i rækken.

I februar 1986 udvidede arkivet sin åbningstid, således at vi nu har en ugentlig aftenåbning: torsdag kl. 17.00-19.30, samtidig med at vi bevarede vor onsdagsåbning kl. 10-14. Arbejdsgruppen skiftes til at være til stede ved torsdags-aftenåbningen. Selv om det vel nok er for tidligt at danne sig indtryk af interessen herfor, kan jeg dog nævne, at vi det første halve år, hvor det væsentlig var sommer, har haft 65 besøgende på disse torsdage, så det må absolut være værd at fortsætte med denne service.

Men årets bedste nyhed er vel nok, at vi nu efterhånden får løst vore lokaleproblemer, idet vi har fået kulturudvalgets og byrådets accept på at kunne disponere over bibliotekets mødelokale fra dette forår. Sammen med eksisterende lille lokale vil det give en udvidelse på 3-400 pct., og vi er stadig meget glade for at være i hus med biblioteket; det giver mange fordele for arkivet. Vi mangler nu blot at få hold på de økonomiske problemer med noget mere inventar, men da beløbet ikke er voldsomt stort, håber vi, det snarest vil lykkes, så vi kan begynde at få alt på plads. Vi glæder os meget til at kunne byde velkommen i de nyindrettede lokaler.

Jeg vil gerne slutte denne lille beretning med en varm tak til hele arbejdsgruppen bag arkivet; uden den kunne det ikke klares. Ligeledes tak til Lokalhistorisk Forening for fortrinligt samarbejde igennem året og til slut tak til biblioteket for godt nabo-skab.

Erik Mahnfeldt.

Tingsted sogns lokalhistoriske Arkiv

Året på arkivet er bl. a. gået med undervisning i gotisk skrift og læsning, der holdes på arkivet om tirsdagen i vinterhalvåret og ledes af Eva Pille, Tåderup.

I marts havde arkivet generalforsamling, og her genvalgte formanden Inger Strange, Øverup, kassereren Poul Slente, Stubberup, og arkivleder Gösta Jonasson, Kraghave. Arkivet blev foræret 500 kr. fra byfesten i Øverup. Efter generalforsamlingen var der et foredrag om at læse kirkebøger v/ Annelise Ahlström, København.

I april havde arkivet besøg af alle de lokalhistoriske arkiver på Falster, hvor der udveksledes meninger og erfaringer, og vi havde et hyggeligt samvær. En aften havde arkivet besøg af en studiegruppe fra Systofte sogn for at se vore lokaler og samlinger.

I juni deltog 8 medlemmer på »Volieren« i Kippinge i et foredrag om stavnsbåndets løsning 1788 ved Margith Mogensen, Rigsarkivet.

I august deltog arkivet i Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver i Storstrøms Amts sommermøde, som i år holdtes af Langebæk-arkivet med besøg på Lekkende Slot og Ungdomsskole, Petersværft og Langebæk rådhus og arkiv. Deltagere var Eva Pille og Gösta Jonasson.

19.-21. september deltog Inger Willert og Gösta Jonasson i SLAs kurser og generalforsamling, der holdtes på Esbjerg Højskole.

Den 2. oktober var et foredrag arrangeret sammen med sognepræst Ole Opstrup i Tåderup præstegård om emnet »Kirkegårdskultur og begravelser i fortid og nutid«.

Arkivet har erhvervet kirkebøgerne fra år 1735-1801 og ligeledes folketællingslisterne fra alle seks byer i sognet plus Systofte sogn – endnu kun på mikrofilm, men i løbet af vinteren også på papir.

Arkiveringen af de indkomne arkivalier foretages af Birthe Flint, Birgitte Hansen, Inger Strange og Gösta Jonasson.

Arkivet er åbent den anden mandag i hver måned kl. 18.30-20.30.

Gösta Jonasson.

Årbøger og lokalhistoriske skrifter om Lolland-Falster

Årbøgerne

Boghandlerpris: 60 kr.

Medlemspris: 35 kr.

Af tidligere årgange findes: 1966 - 1968 - 1969 - 1970

1971 - 1973 - 1974 - 1975 - 1976 - 1977 - 1978 - 1979

1980 - 1981 - 1982 - 1983 - 1984 - 1985.

Årbogen 1913 – genoptryk: Medlemspris 50 kr.,
boghandlerpris 75 kr.

Historiske skrifter fra Samfundet

Familiebruget på Lolland-Falster. Husmands-
bevægelsen gennem 75 år, 6. marts 1981.

Boghandlerpris: 40 kr. Medlemspris: 30 kr.

A. F. Heyn: Nysted kommune – historisk set.

Boghandlerpris: 50 kr. Medlemspris 40 kr.

Ove H. Nielsen: Holeby kommune – historisk set.

Pris: 50 kr.

Disse historiske skrifter og årbøgerne kan bestilles
ved henvendelse til kassereren, Bodil Clausen, Van-
torevej 62, 4880 Nysted, tlf. 03 87 11 12. Forsendel-
sen sker plus porto

Særlige tilbud

Årbøgerne 1936 - 1938 - 1941 - 1942 - 1950 - 1962
-1963 - 1964 à 40 kr.

Im. Felter: Maribo Domkirke à 50 kr.

Svend Petersen: Min læretid på Sydfalster à 25 kr.

Svend Jørgensen: Bag diger og Hegn. Kun I. del à 50
kr.

Jens Snedker: Mine erindringer fra barndom og
ungdom à 40 kr.

Ketty Lykke Jensen: Ønslev-Eskilstrup à 50 kr.

Disse bøger findes kun i et enkelt eksemplar eller
nogle ganske få. Leveringen foregår efter, hvor hur-
tigt bestillingerne indgår til Samfundets kasserer.

Andre skrifter

Ved henvendelse til Lolland-Falsters Stiftsmuseum,
Museumsgade 1, 4930 Maribo, tlf. 88 11 01, kan be-
stilles følgende skrifter plus porto:

Else-Marie Boyhus: Maribo – historisk set. Pris: 75
kr.

Køb – Salg – Bytte

Medlemmerne kan under denne rubrik få optaget
gratis oplysninger om ønsker med hensyn til at købe,
sælge eller bytte lokalhistoriske værker og årbøger.
Det angives tydeligt, hvad det drejer sig om – for lo-
kalhistoriske værker forfattere, titler og udgivelses-
år og for årbøgerne hvilke årstal. Priserne bør i givet
fald også oplyses.

Oplysningerne, som vedføjes navn, adresse og om
muligt også telefonnummer, indsendes skriftligt til
samfundet hvert år inden 1. oktober. Køb, salg eller
bytte sker direkte mellem de interesserede, idet sam-
fundet ikke medvirker.

Sælges:

Samtlige årbøger 1913-85, kun samlet, ved henvæn-
delse til frisørmester Hother Jakobsen, Sdr. Boule-
vard 17, 4930 Maribo, tlf. 03 88 03 04.

Købes:

Ellehammer: Jeg Fløj. C. C. Haugner: Lollands
Nørre Herred. Henvendelse til Verner Hansen, Mu-
seumsgade 3, 4930 Maribo, tlf. 03 88 34 98.

Lolland-Falsters historiske Samfund

Oprettet 27. juni 1912

ÆRESMEDLEM

Handelsgartner J. Bek Petersen, Nakskov.

BESTYRELSEN

Vælges lige år:

Redaktør Verner Hansen, Museumsgade 3, 4930 Maribo, tlf. 03 88 34 98 (formand). Lærer Jens Larsen, Kirstinebergparken 18, 4800 Nykøbing F., tlf. 03 85 75 44 (næstformand). Barneplejerske Ketty Lykke Jensen, Nygade 13, 4863 Eskilstrup, tlf. 03 83 60 97. Greve Einar Reventlow, Rudbjerggaard, 4983 Danemare, tlf. 03 94 43 80. Fru Ina Antonsen, Nykøbingvej 65, Nørre Kirkeby, 4863 Eskilstrup, tlf. 03 83 64 28 (sekretær).

Vælges ulige år:

Gdr. Mogens Sommer, Klodskovvej 58, Byskov, 4863 Eskilstrup, tlf. 03 83 64 87. Fru Bodil Clausen, Vantorevej 62, 4880 Nysted, tlf. 03 87 11 12 (kasserer). Skoleinspektør A. F. Heyn, Hamborgskovvej 32, Sundby, 4800 Nykøbing F., tlf. 03 86 10 29. Fru Kristine Asser Hansen, Lundeskolevej 6, 4850 Stubbekøbing, tlf. 03 84 40 12. Lærer Hans Ivar Bentsen, Hagelundsvej 15, 4970 Rødby, tlf. 03 90 14 30.

Bestyrelsessuppleanter:

Vælges lige år: Kontorchef Hans Andersen, Sløsevej 19, 4894 Ø. Ulslev.

Vælges ulige år: Birgit Elmlund Brendstrup, Hjelm Byvej 38, 4990 Sakskøbing.

Revisorer:

Vælges lige år: Urmager Jørgen Krøll, Adelgade 48, 4880 Nysted.

Vælges ulige år: Postmester Aage Poder, Jernbanegade 22, 4880 Nysted.

Revisorsuppleanter:

Vælges lige år: Hans Larsen, Sakskøbingvej 60, 4880 Nysted.

Vælges ulige år: Eigil Christensen, Strandvejen 31, 4880 Nysted.

UDVALG OG REPRÆSENTATION

Redaktion af årbogen:

Verner Hansen, formand. Ketty Lykke Jensen. Jens Larsen. A. F. Heyn. Hans Ivar Bentsen.

Arrangementer:

Jens Larsen, formand. Kristine Asser Hansen. Hans Ivar Bentsen. Mogens Sommer. Ina Antonsen.

Medlemshvervning:

Bodil Clausen, formand. Kristine Asser Hansen. Ina Antonsen.

Tilsyn med mindestene:

Einar Reventlow.

Repræsentantskabet for institutionen

Statsminister C. D. F. Reventlows Minde:

Hans Ivar Bentsen.

Bestyrelsen for Lolland-Falsters Stiftsmuseum:

Kristine Asser Hansen.

Marielyst Grundejerforenings kulturfond:

Verner Hansen.

Generalforsamlingen 1986

afholdtes tirsdag den 13. maj i Signe Stubs Sognegård i Birket. Formanden, Verner Hansen, aflagde beretning og fremsatte nogle betragtninger om det lokalhistoriske arbejdes udvikling, specielt arkivernes stærke vækst og betydning i det nære lokalhistoriske. Der rejstes også spørgsmålet om et nærmere samarbejde på Lolland-Falster mellem Samfundet, museerne og arkiverne, hvilket kunne få stor betydning.

Samfundets arrangementer havde fået et godt forløb, og det udsendte program har været modtaget

med stor tilfredshed af medlemmerne. Årbogen havde på grund af den belastede økonomi været af et mindre omfang. Medlemstallet udgjorde 738.

Kassereren, Bodil Clausen, forelagde regnskabet, som findes omstående. Det vedtoges enstemmigt at forhøje det årlige kontingent fra 75 til 85 kr.

I drøftelsen af den fremtidige virksomhed oplystes, at bestyrelsen arbejder med spørgsmålet om, hvordan Samfundets 75 års jubilæum i 1987 skal markeres. Samfundet er repræsenteret i et arbejdsudvalg, som beskæftiger sig med, hvorledes stavnsbåndsjubilæet i 1988 skal fejres.

Formanden oplyste, at Samfundet stadig har følgende bøger: Im. Felter: Maribo Domkirke 1416-1966, Familiebruget på Lolland-Falster, Maribo kommune, Holeby kommune, Nysted kommune.

Det udsendte program om aktiviteter i 1986 blev nærmere gennemgået.

Der forelagdes et forslag fra bestyrelsen om nogle lovændringer, bl.a. om at generalforsamlingen rykkes frem fra maj til april. Efter en drøftelse vedtoges forslaget, og lovene i den nye form findes i årbogen.

Til bestyrelsen genvalgte Jens Larsen, Nykøbing F., Ketty Lykke Jensen, Eskilstrup, Einar Reventlow, Rudbjerggaard, Ina Antonsen, Saksøbing, og Verner Hansen, Maribo. Aina Krumins, Vesterborg, udgik, og det overlodes til bestyrelsen at supplere sig med et nyt medlem. Som bestyrelsessuppleant genvalgte Hans Andersen, Ø. Ulslev, og til revisor Jørgen Krøll, Nysted. Til revisorsuppleant nyvalgte Hans Larsen, Nysted.

Skolekonsulent Bjarne Lund Hansen skulle have holdt foredrag om Signe Stub, men dette måtte udgå på grund af sygdom.

Driftsregnskab for året 1. april 1985 – 31. marts 1986

INDTÆGTER:

Beholdning pr. 1. april 1985	5.320,74
Medlemskontingent	56.797,50
<i>Tilskud:</i>	
Storstrømsamtet 1984	3.500,00
Storstrømsamtet 1985	2.000,00
Det Classenske Fideicommis	600,00
Privatbanken	300,00
Den Danske Bank	500,00
Sparekassen Lolland	1.000,00
Lollands Bank	500,00
Errindlev Sparekasse	100,00
Sparekassen SDS	2.000,00
Lollandsfonden	500,00
Kulturministeriet	5.300,00
	16.300,00
<i>Salg af bøger:</i>	
Bogen om Nysted	5.481,50
Andre	7.755,15
Renter og diverse	28,74
	91.683,63

Udgifter:

<i>Administration:</i>	
Program og porto	17.706,68
Dansk historisk Fællesforening, kont. ...	2.196,00
Møder og annoncer	1.872,18
<i>Årbogen:</i>	
Rest 1984	37.247,00
Betalt 1985	28.000,00
Tegning	400,00
Register og korrektur	800,00
	66.447,00
Diverse	121,50
<i>Beholdning:</i>	
Bank	406,87
Giro	2.907,75
Kontant	25,65
	91.683,63

Status pr. 31. marts 1986

Aktiver:

Bogbeholdning	40.000,00
---------------------	-----------

Fast kapital:

Holcks legat	500,00
--------------------	--------

Beholdning:

Den Danske Bank nr. 816242	142,94
Sparekassen Lolland nr. 10605	263,93
Giro	2.907,75
Kontant	25,65
	43.840,27

Passiver:

Årbogen 1985	58.108,60
Betalt	28.000,00
Rest (Lollands-Posten)	30.108,60

Undertegnede har d.d. gennemgået kassebog med tilhørende bilag.

Beviser for kasse-, bank-, sparekasse- og girobeholdning er forevist.

Intet at bemærke til regnskabet.

Nysted, den 11. april 1986.

Aage Poder
sign.

Jørgen Krøll
sign.

Kontingentet for 1987 er 85,- kr., inklusiv tilsendelse af årbogen.

Samfundets postgiro: 1 03 55 25.

Love for Lolland-Falsters historiske Samfund

§ 1.

Samfundets formål er at vække og nære den historiske sans ved at værne om Lolland-Falsters historiske minder og fremdrage den stedlige historie. Dets hjemsted er Maribo.

§ 2.

Formålet søges opnået ved udgivelsen af en årbog og andre historiske skrifter samt, for så vidt midlerne strækker til, ved afholdelse af offentlige møder med foredrag rundt om i stiftet, udflugter m.v.

Det er endvidere et formål at søge rejst og vedligeholdt sten til minde om historiske personer og steder.

Samfundet søger et samarbejde med lokalhistoriske arkiver og museer og ønsker at støtte lokalhistoriske aktiviteter på Lolland-Falster.

§ 3.

Medlemsbidraget fastsættes på generalforsamlingen. Man er stemmeberettiget 1 måned efter indmeldelsen. Alle medlemmer modtager gratis samfundets årbog.

§ 4.

Samfundets bestyrelse består af 11 medlemmer, hvoraf 6 afgår de lige årstal og 5 de ulige årstal. De vælges ved simpel stemmeflertal for 2 år ad gangen. Desuden vælges 2 suppleanter, hvoraf 1 afgår hvert år. Der vælges ligeledes 2 revisorer og 2 suppleanter ved skiftevis afgang.

Bestyrelsen konstituerer sig efter hver generalforsamling med formand, næstformand, kasserer og sekretær, og disse udgør et forretningsudvalg. Bestyrelsen udpeger en redaktør af årbogen i eller uden for sin midte.

Bestyrelsen nedsætter udvalg til at arbejde med samfundet aktiviteter, således redaktionen af årbogen, arrangementer, medlemshvervning med mere. Bestyrelsen kan i

givet fald udpege interesserede medlemmer til udvalgene.

§ 5.

Generalforsamlingen indkaldes ved meddelelser i dagbladene eller ved direkte indbydelse, der sker mindst 14 dage forud. Forslag, der ønskes behandlet på generalforsamlingen, må være bestyrelsen i hænde mindst 1 uge før generalforsamlingen.

Den ordentlige generalforsamling afholdes i april. På denne aflægger bestyrelsen beretning om samfundets virksomhed i det forløbne regnskabsår, der løber fra 1. april til 31. marts, og fremlægger det reviderede regnskab. Endvidere foretages valg af bestyrelsesmedlemmer, bestyrelsessuppleanter, revisorer og revisorsuppleanter.

På generalforsamlingen forelægges den fremtidige virksomhed, over hvilken en plan udsendes til medlemmerne.

En overordentlig generalforsamling kan indkaldes, når bestyrelsen finder, at der er grund hertil, og skal indkaldes, når mindst 25 medlemmer stiller skriftlig forlangende derom, senest 1 måned efter at påkrav er fremsat.

Alle afgørelser på generalforsamlingen træffes ved simpel stemmeflertal. Vedtagelse om ændringer i lovene og om samfundets opløsning skal dog, for at være gyldig, ske på 2 umiddelbart på hinanden med mindst 14 dages mellemrum afholdte generalforsamlinger efter særlig derom udgået bekendtgørelse.

Ved beslutning om samfundets opløsning bestemmer den sidste generalforsamling, hvorledes der skal forholdes med de midler, samfundet til den tid måtte være i besiddelse af.

Lovene således vedtaget på generalforsamlingerne den 13. maj og den 2. juni 1986.

Nye medlemmer indtil 15. oktober 1986

Jens B. Sørensen, Aldershvilevej 121B, 1.th,
2880 Bagsværd.

Sognepræst Ole Opstrup, Tingbanken 27,
4800 Nykøbing F.

Underdirektør, cand. jur. Mogens Due, Vildvorde-
vej 18, 2920 Charlottenlund.

Arne Kamper Nielsen, Havnegade 35-37,
4970 Rødby.

Mogens Løye, Kongeledet 28, 2.tv.,
4970 Rødby.

Nina Schou Nielsen, Lille Tværvej 6,
4800 Nykøbing F.

Gdr. Lars Peter Rasmussen, Eskemosevej 1,
4892 Kettinge.

Julie Valborg Jepsen, Anemonevej 16,
4873 Væggerløse.

Kamma Mortensen, Marielystvej 49,
4873 Væggerløse.

Jytte og Erik Toxværd, Baldersvej 13,
4873 Væggerløse.

Jørn Ringsing, Dødmorevej 1,
4894 Øster Ulslev.

Anni Gullach, Parkvej 19,
7500 Holstebro.

Naturformidler Sven Thorsen, Tjæregade 11,
Kraghave, 4800 Nykøbing F.

Hans Jacob Hansen, Hyldtoftevej 36,
4970 Rødby.

Edel Kristoffersen, Bandholmvej 120,
4943 Torrig.

Laur. Rasmussen, Ringsebøllevej 49,
4970 Rødby.

Jens Clausen, Skovvej 12,
4970 Rødby.

Ragnhild Andersen, Aarestrupvej 15,
4880 Nysted.

Pastor Peter Kistrup, Tjennemarkevej 6,
4952 Stokkemarke.

Christian Løye, Strandagervej 32,
4970 Rødby.

Bent Bruno Hansen, Astridsvej 7,3, lejl. 5,
8220 Brabrand.

Grønlund Antonsen, Nygade 17,
4840 Nørre Alslev.

Nete Rørbæk Engel, Rosenhuset, Nykøbingvej 311,
4990 Sakskøbing.

Anne-Lisa Møller, Vestensborg Allé 53,1,
4800 Nykøbing F.

Uffe Hansen, Vadebrovej 24,
4800 Nykøbing F.

C. A. Reitzels Boghandel, Nørregade 20,
1165 København K.

Bent Vedsted Rønne, Stentoftevej 25,
2650 Hvidovre.

Henning Petersen, Møllevej 47,
4872 Idestrup.

Person- og stednavnsregister

A

Andersen Niels, plantør 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50

B

Barnholm 26

Becker, læge 13

Bigum 21

Bjerre, direktør 25, 28

Bjørnbak Lars, forstander 46

Bredgade 25

Bresemann, Sofus, redaktør 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 15

16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29

Brok Esge 37, 39, 40

Bruun 23

Bøtø 44, 45, 48, 49

Bøtøgård 44, 50

Bøtø Nor 46

Bøtø skov 49

C

Clausen 18

Claussen Rasmus, folketingsmand 43

Christensen, bødkermester 13, 15, 22, 25, 29

Christiansen H., handelsgartner 25, 28

Czarens Hus 32, 33, 43

D

Dalgas 43, 45, 46, 49

Dan, konsul 15

Danmark 5, 43

Drachmann Holger 43

E

Ejbjerg Anna, lærerinde 21

Eliassen, købmand 13, 15, 23

Engboulevarden 43

Erichsen, redaktør 8, 20, 28

Estrup 48

F

Falster 43, 44, 45, 46

Fiskebæk 44

G

Gedesby 49

Gedesby kirkegård 50

Graae Frederik, overretssagfører 43

H

Hansen Arthur, gæstgiver 13

Hansen D., snedker 13, 15, 25, 29

Hansen P. Albrecht, typograf 15, 23

Hansen Søren 11

Haugaard, gartner 13, 18, 19, 21, 23, 26, 28

Haugner C. C., redaktør 19, 24, 28

Henriksen Chr. L., handelsbestyrer 21

Hermansen, bagermester 13

Hikkebjerg 39

Hoskiær Preben, borgmester 25

..... 8, 9, 11, 15, 18, 19, 22,

Høgildgård 45

J

Jensen Erik, arbejdsmand 25, 29

Jensen Jens Carl (Harpelunde), arbejdsmand 25, 29

Jensen, kobbersmed 22

Jensen Vilhelm, købmand 28

Jessen 25

Johansen Carl Chr., postbud 13, 15, 25, 29

Johansen J., snedker 21

Johansen Petrea, g.m. J. Johansen 21, 22, 23

K

Kasinos gaard (Bristol) 14

Kirk Ole, borgmester 25, 26, 29

Kjersgaard, sagfører 21

Klostergade 15, 16

Knudsen Carl Emil, murer 25, 29

Koch Ole, gårdejer 49

Kragh, typograf 13, 15, 22, 23, 25, 26, 29

Krag snaps Hus 32, 33, 34, 37, 42

Kristensen M. K., landbrugskonsulent ... 44, 48, 50

Krukholm 23

Krøyer Holger, købmand 16, 20, 21, 23, 25, 28

København 7, 16

L

Langgade 32

Larsen Lars, forstander 21, 25, 29

Lemvig-Møller, læge 43

Limfjorden 41

Lindel, rentier 13, 15, 18

Lolland 43

Lund Mogens, arbejdsmand 13, 15, 29

Lund, murermester 16, 23

M	
Madsen Mygdal, statsminister	49
Madsen, pastor	49
Maribo	26
Marielyst	43
Museet Falsters Minder ... 32, 33, 36, 38, 40, 41,	42
Müller, kammerherre	44
N	
Nakskov	5, 7, 8, 11, 12, 17, 18, 26, 27, 29
Nakskov rådhus	14
Nakskov torv	11, 27
Nr. Boulevard	16
Nykøbing	32, 42, 47
Nykøbing slot	39
Nykøbing torv	33
Nysted	26
O	
Olsen Sofus, herredsfuldmægtig	13
Olsen Th., byrådssekretær	25
Ourupgaard	44, 45, 46, 48
P	
Petersen N. Th., redaktør	8, 13, 15
Petersen Wm., maskinfabrikant	25, 28
Prytz, professor	44
R	
Rasmussen Chr., vinhandler	21, 26, 28
Rasmussen Rich.	26
Reimer Viggo, bankdirektør	18, 21, 22, 23, 28
S	
Skelby	49
Stryhn H., arbejdsmand	13, 15, 29
Svingelsgaarden	26
Sydfalster	46, 48, 49, 50
Søndernæs	26
T	
Tarp, købmand	13, 21, 28
Termansen, skovrider	45
Tesdorpf Edvard, godsejer	44, 45, 46, 48, 49
Tesdorpf Fr.	48
Tilegade	14
V	
Valdemar Atterdag	41
Vedsø Mogens	34, 35
Vestjylland	46
Voss, postekspedient	25, 28
Ø	
Østersøen	43

